

จุดมุ่งหมายและบทบาททางการศึกษาของวัดพระเชตุพนฯ สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
(พ.ศ. 2325 - 2394)

นางสาววรรณ เงินทอง

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาครุศาสตรมหาบัณฑิต
ภาควิชาสารัตถศึกษา

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พ.ศ. 2530

ISBN 974-568-395-7

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

014257

i 10294326

EDUCATIONAL AIMS AND ROLES OF WAT PHRA CHETUPHON DURING THE EARLY
RATTANAKOSIN PERIOD (B.E. 2325-2394)

Miss Warrawan Ngerntong

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements

for the Degree of Master of Education

Department of Foundations of Education

Graduate School

Chulalongkorn University

1987

ISBN 947-568-395-7

หัวข้อวิทยานิพนธ์ จุดมุ่งหมายและบทบาททางการศึกษาของวัดพระเชตุพนฯ สมัยรัตนโกสินทร์
ตอนต้น (พ.ศ. 2325 - 2394)

โดย นางสาววรรณ เงินทอง

ภาควิชา สารคดีศึกษา

อาจารย์ที่ปรึกษา ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กรรณิการ์ สัจกุล

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัยเป็นส่วนหนึ่งของ
การศึกษาค้นคว้าหลักสูตรปริญญาโทบัณฑิต

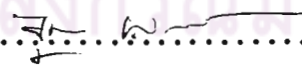

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(ศาสตราจารย์ ดร.เอวาร วัชรากิจ)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ รัตนา ตุงคสวัสดิ์)

..... อาจารย์ที่ปรึกษา
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กรรณิการ์ สัจกุล)

..... กรรมการ
(อาจารย์ ดร.พฤทธิ ศรีบรรณพิทักษ์)

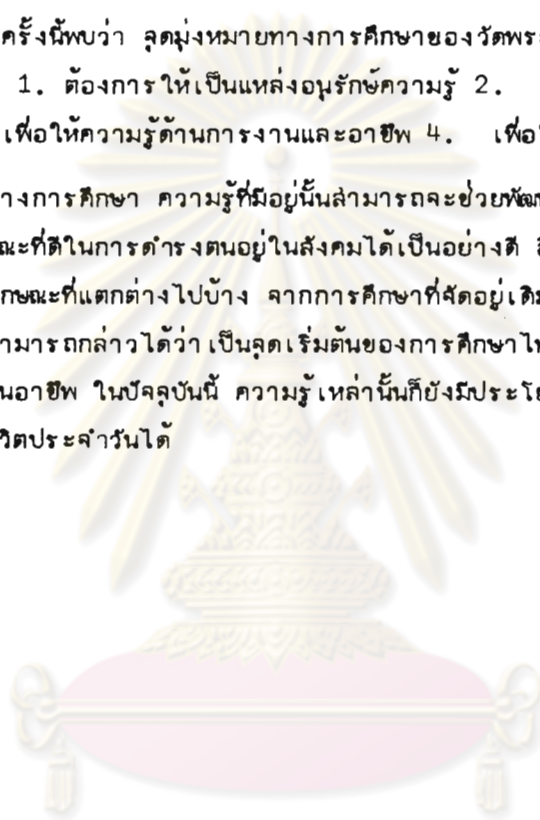

..... กรรมการ
(อาจารย์ ดร.จุมพล พูลภัทรชีวิน)

วรวรรณ เจินทอง : จุดมุ่งหมายและบทบาททางการศึกษาของวัดพระเชตุพนฯ สมัย
 รัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325-2394) (EDUCATIONAL AIMS AND ROLES OF WAT
 PHRA CHETUPHON DURING THE EARLY RATTANAKOSIN PERIOD (B.E. 2325-2394)
 อ.ที่ปรึกษา : ผศ.ดร.กรรณิการ์ สัจกุล, 179 หน้า.

วัดพระเชตุพนฯ เป็นวัดที่มีความสำคัญต่อประวัติการศึกษาไทย โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 3
 ซึ่งพระองค์ได้ทรงสถาปนาให้วัดพระเชตุพนฯ เป็นแหล่งความรู้ที่ประชาชนทั่วไป สามารถเข้าไปศึกษาหา
 ความรู้ได้ โดยอาศัยสื่อการสอนประเภทต่าง ๆ ซึ่งสามารถช่วยในการเรียนรู้ให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น

จากการค้นคว้าครั้งนี้พบว่า จุดมุ่งหมายทางการศึกษาของวัดพระเชตุพนฯ ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์
 ตอนต้น มี 4 ประการ คือ 1. ต้องการให้เป็นแหล่งอนุรักษ์ความรู้ 2. เพื่อให้ความรู้และปลูกฝังจริยธรรม
 ตามแนวพุทธศาสนา 3. เพื่อให้ความรู้ด้านการงานและอาชีพ 4. เพื่อให้ความรู้ด้านอักษรศาสตร์ชั้นสูง

ในส่วนบทบาททางการศึกษา ความรู้ที่มีอยู่นั้นสามารถจะช่วยพัฒนาคุณภาพชีวิตในด้านความรู้
 ความสามารถ และคุณลักษณะที่ดีในการดำรงตนอยู่ในสังคมได้เป็นอย่างดี อีกทั้งรูปแบบของการศึกษา ความรู้
 การเรียนการสอน นั้น มีลักษณะที่แตกต่างไปบ้าง จากการศึกษาที่สืบทอดมาเรื่อยมาเปรียบเทียบกับ
 การศึกษาไทยในปัจจุบัน สามารถกล่าวได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการศึกษาไทยในระดับอุดมศึกษา การศึกษา
 นอกระบบและการศึกษาด้านอาชีพ ในปัจจุบันนี้ ความรู้เหล่านั้นก็ยังมีประโยชน์ต่อผู้สนใจที่จะศึกษาและนำ
 ไปใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อชีวิตประจำวันได้

ศูนย์วิทยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาควิชา สำนักรตศึกษา
 สาขาวิชา พื้นฐานการศึกษา
 ปีการศึกษา 2530.....

ลายมือชื่อนิสิต *ณ 1.5*
 ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา *ณ 1.5*

WARRAWAN NGERNTONG : EDUCATIONAL AIMS AND ROLES OF WAT PHRA
CHETUPHON DURING THE EARLY RATTANAKOSIN PERIOD (B.E. 2325-2394)
THESIS ADVISOR : ASSISTANT PROFESSOR KANNIGA SACHAKUL, Ph.D. 179 PP.

Wat Phra Chetuphon is regarded to be a temple of the Thai educational. In the reign of King Rama III, in particular, His Majesty the King inaugurated Wat Phra Chetuphon to be an institution whereby the general public could seek to gain their knowledge and education in diverse fields through various types of instructional media, varied from its contemporary education. This was derived with the promotion of more efficient education.

This research found that the educational objectives of Wat Phra Chetuphon in the early Rattanakosin period could be distinguished into 4 major aspects: firstly, for being the place of knowledge preservation; secondly, for providing the knowledge and implanting the ethics; thirdly, for occupational and vocational purposes; and finally, for offering the advanced knowledge of arts.

As regards the educational role of Wat, it could be seen that the knowledge offered could help develop quality of life in terms of knowledge, capability, and good quality for upholding oneself preferable in the society. The changing pattern of education knowledge and teaching-learning process differed from the traditional one. In comparison with the present Thai educational system it could be considered to be the starting point of the Thai higher education, non-formal education, and vocational education. The knowledge gained from the temple renders much benefit to those who are interested and use it in their daily life.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาควิชา สำนักรตศึกษา
สาขาวิชา พื้นฐานการศึกษา
ปีการศึกษา 2530

ลายมือชื่อนิสิต
ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยความช่วยเหลืออย่างดียิ่งจาก ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กรรณิการ์ สัจกุล อาจารย์ผู้ควบคุมการวิจัย ซึ่งได้ให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์และตรวจแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ หลายครั้งอย่างเอาใจใส่และอคทนตลอดมา ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้

นอกจากนี้ ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณคณะกรรมการสอบทุกท่าน คือ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ รัตนา ตุงคสวัสดิ์ อาจารย์ ดร.จุมพล พูลภัทรชีวิน อาจารย์ ดร.พฤกษ์ ศิริบรรณพิทักษ์ ที่ได้ให้คำแนะนำอันมีคุณค่า เพื่อให้วิทยานิพนธ์เล่มนี้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอกราบนมัสการ พระคุณเจ้าวัชรพระเชตุพนา ที่ได้ให้ความช่วยเหลือ เป็นอย่างดี ทั้งด้าน คำแนะนำ ข้อมูลเอกสารและข้อเท็จจริงบางประการแก่ผู้เขียน

การวิจัยครั้งนี้ ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ส่วนหนึ่ง ทำให้งานวิจัยนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

สำหรับความดีทั้งปวงอันอาจเกิดจากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ขออุทิศให้แก่อาจารย์ผู้ประสาทวิชา ความรู้ให้แก่ผู้เขียนทุก ๆ ท่าน และบิดามารดา ที่ได้ให้ความอุปการะ เป็นกำลังใจในการศึกษา ตลอดมา และขอขอบพระคุณเพื่อนทุก ๆ คนที่ได้ให้คำแนะนำ กำลังใจ และความช่วยเหลืออย่างดีเสมอมา

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วรวรรณ เงินทอง

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
บทที่	
1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาและคำสำคัญของปัญหา.....	1
จุดมุ่งหมายในการวิจัย.....	4
ขอบข่ายการวิจัย.....	4
วิธีดำเนินการค้นคว้าและข้อมูลที่ใช้.....	4
ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย.....	5
2 บทบาทวัดกับการศึกษาไทย.....	6
บทแนววัดในสมัยกรุงสุโขทัย.....	8
บทบาทวัดในสมัยกรุงศรีอยุธยา.....	12
บทบาทวัดในสมัยกรุงธนบุรี.....	16
บทบาทวัดในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์.....	16
3 วัดพระเชตุพนกับการศึกษาไทย.....	19
ประวัติความเป็นมาของวัดพระเชตุพน.....	20
รายละเอียดความรู้ในวัดพระเชตุพน.....	30
- หมวดประวัติ.....	31
- หมวดพุทธศาสนา.....	35
- หมวดคำราชา.....	37
- หมวดวรรณคดี.....	40
- หมวดสุภาษิต.....	49

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
- ทมวดท่าเนียบ	57
- ทมวดประเพณี	59
- ทมวดคอนามัย	61
ลักษณะความรู้	66
ลักษณะการเผยแพร่ความรู้	72
4 จุดมุ่งหมายทางการศึกษาของวัดพระเชตุพน	73
แนวพระราชดำริทางการศึกษาของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว	80
จุดมุ่งหมายทางการศึกษาของวัดพระเชตุพน	88
- เพื่อการอนุรักษ์และถ่ายทอดไปยังชนรุ่นหลัง	88
- เพื่อความรู้ด้านจริยธรรม	90
- เพื่อความรู้ด้านอาชีพ	93
- เพื่อความรู้ด้านอักษรศาสตร์	97
5 บทบาททางการศึกษาของวัดพระเชตุพน	100
- วัดพระเชตุพน : มหาวิทยาลัยไทย	102
- วัดพระเชตุพน : การศึกษานอกระบบ	112
6 สรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ	120
บรรณานุกรม	138
ภาคผนวก	156
ภาคผนวก ก.	157
ภาคผนวก ข.	163
ภาคผนวก ค.	174
ภาคผนวก ง.	176
ประวัติผู้เขียน	179

รายการแผนภาพประกอบ

แผนภาพที่		หน้า
1	แผนผังวัดพระเชตุพนฯ	22

รายการรูปภาพประกอบ

รูปที่		หน้า
1	คำราชนิพนธ์วรรณคดี และฉันทมาศราชนิพนธ์.....	124
2	จารึกคำรายา.....	126
3	แผนการนวด.....	126
4	รูปหล่อฤๅษีคัตคน.....	127
5	ภาพเขียนฝาผนังในพระอุโบสถ.....	129

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ความเป็นมาและความสำคัญของการวิจัย

ความเป็นมาของการจัดการศึกษาไทยได้เริ่มมีมานานแล้ว นับแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน รวมเวลาไม่น้อยกว่า 700 ปี ในระยะเริ่มแรกการศึกษาเป็นไปแบบไม่มีระบบระเบียบนัก โดยได้เริ่มมีการศึกษาอย่าง เป็นระบบมา เป็นเวลา 100 กว่าปีมานี้เอง ตลอดระยะเวลาหลายร้อยปีก่อน จะมีการศึกษาในระบบโรงเรียนนั้น สถาบันที่ทำหน้าที่อบรมสั่งสอน ถ่ายทอดความรู้ความชำนาญ ตลอดจนทัศนคติ และประสบการณ์ให้แก่กุลบุตร กุลธิดา คือ วัด วัง และบ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัดได้ทำหน้าที่ในค่านี้อย่าง เค่งชัดและกว้างขวาง โดยสามารถให้การศึกษาทั้งทางโลก และทางธรรม และได้ทำหน้าที่นี้มาโดยตลอด ตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา จนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น นอกจากหน้าที่ทางการศึกษาแล้ว วัดยังมีลักษณะ เป็นศูนย์กลางของชุมชนนั้น ๆ เป็นแหล่งให้บริการด้านต่าง ๆ แก่ชุมชน เป็นสถานที่พักผ่อนจิตใจ เป็นสถานพยาบาล ตลอดจนเป็น แหล่งเชิดชูศิลปะของชาติ ฯลฯ¹ วัดจึง เป็นสถานที่ ที่มีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าบ้าน

สำหรับการศึกษามัธยมศึกษา วัด เป็นสถาบันที่ให้ความรู้แก่ชนทุกชั้น และทุกวัยอย่างไม่มี สถาบันอื่นจะให้ความรู้ได้กว้างขวาง เท่า ทั้งนี้ เนื่องจากการศึกษามัธยมก่อน จำกัดขอบเขตการ ถ่ายทอดความรู้ เฉพาะในตระกูล หรือถ่ายทอดกัน เฉพาะในหมู่บ้าน หรือราชสำนัก เท่านั้น² ยังไม่มี สถาบันใดที่ให้การอบรมทางปัญญาแก่บุคคลทั้ง เด็ก ผู้ใหญ่ และคนชราได้ดียิ่งไปกว่าวัด³

¹ แสง จันทรงาม, "พุทธศาสนากับสังคมไทยปัจจุบัน." สังคมศาสตร์ปริทัศน์ 6 (ธันวาคม 2511-ธันวาคม 2512): 6-7.

² อัจฉรา กาญจนมัย, "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น." (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523), หน้า 165.

³ เนตรนภิศ นาควัชระ, ปิยนาด มุณนาค และบัณฑิต จุลละสัย, การศึกษาการ เปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินและสภาพแวดล้อมในบริ เวณศาสนสถานในกรุง เทพมหานคร (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า 67.

ดังนั้นจะ เห็นได้ว่าคนไทยผูกพันกับวัดตั้งแต่เกิดจนตาย คนไทยนิยมฝากลูกหลานให้เป็นศิษย์วัด เพราะต้องการให้บวชเรียนศาสนาซึ่งถือว่าเป็นบุญกุศล⁴ และอีกประการหนึ่งคนไทยมีความเคารพในพระสงฆ์ว่าเป็นผู้มีความรู้ และเป็นผู้ประพฤติก้อย์เสมอ จึงนิยมที่จะให้บุตรหลานของตนเองได้รับการอบรมสั่งสอนจากพระสงฆ์ ดังนั้น วัดจึง เป็นแหล่งให้การศึกษาของคนไทยมา เป็นเวลาช้านาน และสามารถทำหน้าที่ในค่านี้นี้ได้ เป็นอย่างดี จนทำให้ผู้ปกครองในสมัยนั้นไม่ค่อยได้เอาใจใส่ให้การศึกษาแก่ราษฎรของคน เพราะคิดว่าวัดทำหน้าที่ค้อย์แล้ว⁵

วัดได้ให้การศึกษาทั้งแก่พระสงฆ์ สามเณร และประชาชนทั่วไป ในแง่ของการให้การศึกษาแก่พระสงฆ์ สามเณร จะมีทั้งด้านคันถธุระและวิปัสณาธุระ คือ การศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยและพุทธบัญญัติ ซึ่ง เป็นการศึกษาทางทฤษฎีตลอดจนการนำเอาทฤษฎีไปปฏิบัติ เพื่อบรรลุธรรม⁶ ส่วนในด้านการให้ความรู้แก่ประชาชนทั่วไปนั้น วัดจัดการศึกษาให้แก่คนทุกระดับในสังคมทั้งจากระดับสูงสุดจนถึงต่ำ กล่าวคือในระดับสูงสุดนับตั้งแต่พระมหากษัตริย์ พระเจ้าลูกเธอ และเจ้านายทั้งหลาย แม้ว่าการศึกษาชั้นแรกจะทรงเรียนภายในราชสำนัก แต่เมื่อเจริญพระชันษาเจ้านายฝ่ายชายก็ต้อง "ทรงผนวชเป็นสามเณร เรียนธรรมกับการฝึกหัดปฏิบัติพระวินัย . . . เมื่อมีพระชันษา 21 ปี ก็ทรงผนวชเป็นพระภิกษุศึกษาพระธรรมวินัยกับทั้งวิชาอาคมชั้นสูง และเมื่อลาผนวชก็เป็นการสำเร็จการศึกษาสามารถรับราชการได้แต่นั้นไป"⁷ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าแม้แต่ชนชั้นสูงของประเทศก็ยังคงผ่านการศึกษามาจากวัด เช่นเดียวกับขุนนาง และประชาชนก็เช่นกันต้องปฏิบัติตามหลักของพุทธศาสนาที่ว่าทุกคนนับตั้งแต่พระเจ้าแผ่นดินลงไปจะต้องบวชอย่างน้อยครั้งหนึ่งในชีวิตเพื่อศึกษาพระธรรม⁸

⁴ เสฐียรโกเศศ, ชีวิตไทยสมัยก่อน (พระนคร: โรงพิมพ์ราชบัณฑิตยสถาน, 2510), หน้า 135.

⁵ ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์โบราณก่อนศตวรรษที่ 25 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิชิต, 2523), หน้า 231.

⁶ อัจฉรา กาญจนินัย, "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น." หน้า 16-18.

⁷ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ (พระนคร: ศิลปบรรณาการ, 2514), หน้า 15-16.

จากที่กล่าวมาแล้วนั้นจะเห็นว่า วัดมีบทบาทในการ เป็นสถานศึกษาแก่คนทั่วไปมาตั้งแต่ สมัยโบราณ แต่การศึกษาที่วัดส่วนใหญ่มีลักษณะที่ไม่ได้ เน้นภาษาหนังสือ เป็นสำคัญ แต่หากมุ่งกล่อม เกลาอบรมบ่มจิตใจ ให้ เป็นผู้มีศีลสัมปชัญญะ มีเมตตา และฝึกฝนวิชาความรู้พิเศษที่ตนเองมีความ สนใจ ส่วนความรู้ในด้านภาษาหนังสือให้ความสนใจน้อย เพียงเพื่อให้อ่านออก เขียนได้เท่านั้น⁹ ส่วนในวิชาชีพซึ่ง เป็นวิชาที่มีความสำคัญต่อการดำ เนินชีวิตนั้นยังคงมีลักษณะ เดิม คือ เป็นการศึกษา จากตระกูลของตนเอง เป็นการสืบทอดอาชีพของวงศ์ตระกูล เน้นการฝึกปฏิบัติโดยต้อง เป็นลูกมือของ พ่อ แม่ หรือญาติผู้ใหญ่ตั้งแต่เยาว์ เมื่อเติบโต เป็นผู้ใหญ่ก็สามารถประกอบอาชีพนั้นได้ ด้วยเหตุนี้ คนที่มีมือมักจะมิใช่ฝากตัว เป็นศิษย์ขอฝึกวิชาชีพนั้น ๆ ซึ่งกว่าจะรับ เป็นศิษย์ได้ ผู้สอนอาจจะพิจารณา เฉพาะผู้ที่คุ้น เคย หรือญาติสายจริง ๆ เท่านั้น¹⁰ ซึ่งก็ทำให้การ เรียนการสอนวิชาชีพไม่สามารถ เรียนกันได้ทุกคน แม้ว่าวัดจะ เป็นสถานที่ ที่ให้การศึกษาก็ตามยังไม่ปรากฏว่าวัดใด เป็นแหล่งที่รวม ของศิลปวิทยาการทั้งวิชาสามัญและวิสามัญ ซึ่งผู้ที่ใคร่รู้ทั่วไปสามารถศึกษาค้นคว้าด้วยตนเองจากแหล่งศึกษา เพียงแห่งเดียวได้ ด้วยเหตุนี้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงเอาพระทัยใส่บำรุง พระพุทธศาสนาโดย เฉพาะการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดวาอารามอยู่แล้ว จึงทรงต้องการที่จะทำให้วัด เป็นศูนย์รวมของศิลปวิทยาการต่าง ๆ ทรงเห็นว่าวัดพระเชตุพนฯ เป็นสถานที่ที่เหมาะสมที่สุด ดังนั้น เมื่อทรงปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ ในปี พ.ศ. 2375 จึงโปรดฯ ให้มีการจารึกวิชาความรู้ต่าง ๆ มากมายโดยมุ่งหวังที่จะให้ เป็นศูนย์กลางรวบรวมศิลปวิทยาการต่าง ๆ ที่คนทั่วไปสามารถศึกษาด้วย ตนเอง เนื้อหาวิชาที่ปรากฏอยู่ในวัดพระเชตุพนฯ ได้แก่ คำรายา คำราฉันท์ โคลงกลอน กลบท ต่าง ๆ ประวัตินิพนธ์ วรรณคดี การปกครอง และวิชาช่างต่าง ๆ ทั้งช่างเขียน ช่างปั้น ช่างแกะสลัก เป็นต้น สาขาวิชาเหล่านี้ศึกษาแล้วสามารถนำไปประกอบ เป็นอาชีพได้ด้วยตนเองหรือรับ

⁹ วุฒิชัย บูลศิลา, "สองศตวรรษของการศึกษาไทย." วารสารการศึกษาแห่งชาติ 16 (เมษายน - พฤษภาคม 2525), หน้า 25.

¹⁰ ทิพาคา ยังเจริญ และ สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, การศึกษาและผลกระทบต่อสังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325 - 2394) (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529), หน้า 95.

ราชการได้¹¹ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า วัดพระเชตุพนฯ มีจุดมุ่งหมายที่เด่นชัดในการ เป็นแหล่งศึกษา ของประชาชนทั่วไป นับได้ว่าเป็นแนวความคิดริเริ่มในการจัดการศึกษาให้แก่ชุมชนรุ่นหลังต่อมา ฉะนั้นการศึกษาค้นคว้าในเรื่องวัดพระ เชตุพนฯ ในแง่การศึกษานี้จะทำให้เราสามารถเห็นภาพของ การศึกษาของไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้ชัดเจนขึ้นและการศึกษาค้นคว้าในครั้งนี้จะมุ่ง ที่จะศึกษาวิเคราะห์ เพื่อให้ได้คำตอบที่แน่ชัด เกี่ยวกับแนวคิดทางการศึกษาและบทบาททางการศึกษา ของวัดพระ เชตุพนฯ เป็นสำคัญ

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

ในการค้นคว้าและวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาถึงจุดมุ่งหมายทางการศึกษา และ บทบาททางการศึกษาของวัดพระ เชตุพนฯ ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2525-2394)

ขอบเขตของการวิจัย

จะทำการศึกษา เฉพาะจารึกวิชาความรู้ต่าง ๆ ที่จารึกไว้ใน เขตพุทธาวาสวัดพระ เชตุพนฯ และในส่วนที่ลบ เลือนไปจะศึกษาจาก เอกสารที่ได้ตีพิมพ์ไว้แล้ว

วิธีดำเนินการวิจัย

การค้นคว้าในครั้งนี้จะใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) และ เสนอรายงานเป็นแบบพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (Analytical Description) ข้อมูลที่ใช้ศึกษานี้ ใช้ข้อมูลที่เป็น เอกสารชั้นต้น (Primary Sources) ได้แก่ เอกสารรัชกาลที่ 1 รัชกาลที่ 3 จารึกตัวอักษรและภาพ โบราณสถานที่อยู่ในเขตพุทธาวาสของวัดพระ เชตุพนฯ บันทึกเหตุการณ์ของ บุคคลร่วมสมัย นอกจากนี้ยังได้จากหลักฐานชั้นรอง (Secondary Sources) ซึ่งค้นคว้าได้จาก หอสมุดแห่งชาติ และห้องสมุดของมหาวิทยาลัยต่าง ๆ

¹¹รัตนาวดี แก้วไชโย, "การศึกษารายจ่ายพระราชทรัพย์ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ตอนต้น." (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527), หน้า 156.

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการค้นคว้าและวิจัย

1. ได้ทราบจุดมุ่งหมายทางการศึกษาและบทบาททางการศึกษาของ วัดพระเชตุพนฯ ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้อย่างเด่นชัด
2. ได้ทราบวัตถุประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการที่ทรงมีพระราชดำริที่จะปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ และแนวพระราชดำริทางการศึกษาของพระองค์
3. ผลการศึกษาจะมีส่วนให้ผู้เกี่ยวข้องและผู้สนใจด้านการศึกษาได้วิเคราะห์ และ วิจารณ์จุดมุ่งหมายและบทบาททางการศึกษาของไทยในอดีตได้อย่างกว้างขวางอันจะเป็นประโยชน์ ในการแสวงหาแนวทางที่เหมาะสมในการจัดการศึกษาของไทยในปัจจุบัน

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 2

บทบาทของวัดกับการศึกษาไทย

วัด คือ สถานที่อยู่อาศัยของพระภิกษุ สามเณร เป็นศาสนสถานซึ่งเกิดมิได้โดยอาศัยผู้มีศรัทธาในพุทธศาสนาสนับสนุนในการก่อสร้างขึ้น เพื่อที่จะได้เป็นสถานที่บำเพ็ญกุศลประกอบศาสนกิจต่าง ๆ ตามแนวทางของพุทธศาสนา ซึ่งถือว่าวัดเป็นสถานที่สำหรับผู้ประพาศแต่คุณงามความดี เป็นแดนบุญ แดนกุศล เป็นสถานที่ก่อให้เกิดผู้ประพาศความดีสืบต่อศาสนาให้เจริญมาเป็นลำดับ ดังนั้น ชาวพุทธที่มีกำลังทรัพย์ มีกำลังศรัทธาแก่กล้าจึงมักจะสร้างวัดขึ้นตามที่ใกล้ตำบลที่ตนตั้งบ้านเรือนอยู่ การสร้างวัดจึงดูประหนึ่งว่าเป็นการแสดง เครื่องหมายแสดงถึงความเคารพเลื่อมใสศรัทธาในพุทธศาสนาอย่างมั่นคง

พุทธศาสนากับสังคมไทย

พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นระบบความเชื่อและเป็นสถาบันจารีตนิยมมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชาวไทยอย่างแน่นแฟ้น ทั้งนี้ด้วยเหตุผลที่ว่า พุทธศาสนาเป็นรากเหง้าและพื้นฐานของความเชื่อทางวัฒนธรรมที่มีบทบาทสำคัญในการกำหนดวิถีชีวิตประจำวัน พฤติกรรมสังคม พุทธศาสนามีบทบาทสำคัญในการสร้างบูรณาการภายในชาติ กล่าวคือ เป็นพลังทางศีลธรรม และพลังแห่งทางสังคมที่สร้างสำนึกของความรู้สึก เป็นพวกเดียวกัน อันนำมาซึ่งความสามัคคีและความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน การที่พุทธศาสนาเป็นแหล่งที่มาของความเชื่อ วัฒนธรรม และพลังทางศีลธรรมและสังคมแล้ว ผลที่ตามมาก็คือ ชาวพุทธที่ผ่านการอบรมกล่อมเกลี้ยงจาก เบ้าหลอมเดียวกันมักจะมีแนวคิดปรัชญาชีวิต และการปฏิบัติที่คล้ายคลึงกันไปด้วย เพราะสมาชิกในสังคมพุทธศาสนาอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ทางศีลธรรมและสังคมที่เป็นศาสนบัญญัติอันได้แก่ พระธรรมคำสั่งสอนทั้งทางด้านศีลและธรรมของพระพุทธองค์

ตัวแทน หรือสัญลักษณ์ที่เป็นรูปธรรมของพุทธศาสนาและเป็นตัวเชื่อมพุทธศาสนากับประชาชน คือ พระสงฆ์และศาสนสถานที่สำคัญได้แก่ วัด ดังนั้น ความเป็นไป พฤติกรรมของพุทธศาสนาในสายตาของสามัญชนจึงได้แก่ ความเป็นไป บทบาท และพฤติกรรมของวัดและพระสงฆ์เป็นสำคัญ และบทบาทของวัดและพระสงฆ์ในอดีตที่ผ่านมาของสังคมไทย เรานั้นมีมากมายหลาย

ประการ ดังจะกล่าวถึงวิวัฒนาการความสัมพันธ์ระหว่างวัด พระสงฆ์กับพุทธศาสนิกชนได้โดยสังเขปดังนี้

ความสัมพันธ์ในอดีต ก่อนที่สังคมไทยจะเปลี่ยนแปลงและเข้าสู่กระบวนการเปลี่ยนแปลงเป็นสมัยใหม่ (Modernization Process) ในตอนปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สภาพสังคมไทยเกือบทั่วประเทศมีลักษณะเป็นสังคมจารีตนิยม สถาบันการเมือง และองค์กรของรัฐที่จะให้บริการขั้นพื้นฐานแก่ประชาชนยังมิได้รับการจัดตั้งขึ้น หรือหากมีอยู่แล้วก็ยังไม่ได้รับการพัฒนากิจกรรมที่เป็นบริการสาธารณะ เช่น การศึกษา การอนามัย การรักษาพยาบาล และกิจกรรมที่เป็นสาธารณสุขพื้นฐานยังขยายไปไม่ถึงประชาชน วัดและพระสงฆ์ เป็นสถาบันจารีตนิยมและเป็นองค์กรนอกระบบราชการที่กระทำหน้าที่ดังกล่าวแทน หรือช่วยเหลือรัฐบาล นอกเหนือไปจากการทำหน้าที่ทางศาสนาตามปกติ วัดที่เป็นสถานศึกษา พระสงฆ์ซึ่งบวชเรียนมานานทำหน้าที่เป็นครูสอนศิลปวิทยาการทั้งทางโลกและทางธรรมให้แก่กุลบุตรและธิดาของทุกชนชั้นในสังคม แม้เมื่อมีการพัฒนาระบบการศึกษาพระสงฆ์ไทยมีบทบาทสำคัญในการดำเนินการเปลี่ยนแปลง และในช่วงของการเปลี่ยนแปลง ซึ่งอยู่ในระหว่างฝึกบุคคลากรมารับช่วงหน้าที่การสอนต่อ พระสงฆ์ยังคงทำหน้าที่การสอนไปด้วย

วัดในสมัยโบราณเป็นที่รวมของ "ปัญญาชน" ของชาติผู้มีความรอบรู้และเห็นการไกล และเป็นสถานที่รวมศิลปวิทยาการหลาย ๆ อย่าง เช่น ศิลปการช่าง ศิลปการก่อสร้าง ศิลปการหล่อการปั้น การแกะสลัก ผู้ที่เป็นครูสั่งสอนและถ่ายทอดวิชาการเหล่านี้ ส่วนใหญ่ได้แก่พระสงฆ์ ซึ่งเป็นทั้งผู้สร้างและผู้รักษาและถ่ายทอดให้อนุชนรุ่นต่อ ๆ มา และวัดเองเป็นสถานที่อนุรักษ์ศิลปเหล่านี้ ทำให้ศิลปการช่างไทยยังคงคงคกทอด เป็นมรดกของชาติมาจนปัจจุบันนี้

วัดจึง เป็นแหล่งความรู้ที่คนในสังคมไทยสมัยโบราณได้รับประโยชน์จากสถาบันนี้มาก ในด้านการศึกษา วัดได้เป็นผู้ดำเนินการมาเป็นเวลานาน และสามารถทำหน้าที่นี้ได้เป็นอย่างดี และกว้างขวาง กระจายไปสู่ประชาชนกลุ่มต่าง ๆ โดยให้การศึกษาทั้งที่เกี่ยวกับทางธรรมและทางโลกควบคู่กันไป ซึ่งจะกล่าวถึงบทบาทของวัดในการให้การศึกษาแก่สังคมไทยในสมัยต่าง ๆ ดังนี้

บทบาทวัดในสมัยกรุงสุโขทัย

อาณาจักรสุโขทัย เป็นอาณาจักรที่สำคัญ อาณาจักรแรกของไทย¹ แต่ประวัติศาสตร์ สมัยสุโขทัยมีสาระสำคัญหลายอย่างที่ยังคลุมเครือ ซึ่งการกล่าวถึงการศึกษาในสมัยนี้ย่อมหาความสมบูรณ์ได้ยาก² จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไม่ปรากฏว่ามีการศึกษาอย่างมีแบบแผนในสมัยสุโขทัย แต่ก็มีหลักฐานยืนยันได้ว่า ในสมัยนี้มีการศึกษาเล่าเรียน และพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ยังทรงเป็นครูด้วย ดังปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ 1 ว่า "พ่อขุนรามคำแหงนั้นหา เป็นท้าวพระยาแก่ไทยทั้งหลาย หากเป็นครูอาจารย์สั่งสอนไทยทั้งหลาย ให้รู้บุญธรรมแท้ แต่คนอันมีในเมืองไทย ด้วยรู้หลากด้วยแก่ลัว ด้วยหาญ ด้วยแคะ ด้วยแรง หากคนจักเสมอมิได้"³ จากจารึกนี้แสดงให้เห็นว่าการอบรมสั่งสอนนั้น เน้นให้บุคคลมีศีลธรรมจรรยา เป็นสำคัญ และในสมัยกรุงสุโขทัยนี้สิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความเจริญทางการศึกษาเห็นจะได้แก่ การประดิษฐ์อักษรไทย ที่พ่อขุนรามคำแหงมหาราช (พ.ศ. 1826) ได้ประดิษฐ์ขึ้นซึ่งอำนวยความสะดวกให้แก่ผู้เรียนหนังสือเป็นอย่างมาก⁴ ได้มีการจารึกข้อความถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ ของอาณาจักรสุโขทัยไว้ในแท่นหินที่เรียกว่า "ศิลาจารึก" อันเป็นหลักฐานแสดงให้เห็นสภาพของสังคม เศรษฐกิจ การเมือง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมของอาณาจักรสุโขทัยไว้ ในส่วนที่เกี่ยวกับลักษณะการศึกษาของอาณาจักรสุโขทัยนี้จะมีแทรกอยู่ในขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม ที่กล่าวถึงพ่อขุนรามคำแหงมหาราชว่าได้ทรงนิมนต์พระสงฆ์มาแสดงพระธรรม เทศนาแก่ราษฎร ในวันธรรมสวนะ เป็นประจำที่กระดานหินพระแท่นมนังคศิลา

¹ ยุกา ชมจันทร์, "การศึกษากับสังคมไทย." จุลสารโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 2 (เมษายน 2518): 109.

² วุฒิชัย บูลศิลป์, การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สมาคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทย, 2516), หน้า 2-3.

³ ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช (ฝ่ายวิชาการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527), หน้า 26.

⁴ ประมุขศิลาจารึก ภาคที่ 1 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการ คณะรัฐมนตรี, 2521), หน้า 23-24.

ซึ่งถือว่าเป็นการให้การอบรมสั่งสอนแก่ราษฎร ดังศิลาจารึก หลักที่ 1 ว่า "1214 สกปิยะโรง
พ่อขุนรามคำแหง เจ้าเมืองศรีสุโขทัยนี้ ปลูกไม้คาลได้ลิบสี่ เต้า จึงให้ช่างพันขานหินคั้งหว่าง
กลางไม้คาลนี้ วันเดือนดับ เดือนโอกแปดวัน วันเดือนเค็ม เดือนข้างแปดวัน ฝูงปู่ครู เถรมหาเถร
ขึ้นนั่งเหนือขานหิน สุคธรรมแก่อุมาสกฝูงท่วยจำศีล⁵

จะเห็นได้ว่าการศึกษาในสมัยสุโขทัยนี้มีความผูกพันอยู่กับพระพุทธศาสนา เป็นอย่างมาก
พระมหากษัตริย์และพระสงฆ์ เป็นผู้มียบทบาทอย่างมากในการ อบรมสั่งสอนและให้ความรู้แก่ราษฎร
ซึ่งส่วนใหญ่เน้น เรื่องความรู้ทางจริยธรรม การประพฤติปฏิบัติตนตามหลักพระพุทธศาสนา สิ่งนี้จะก่อ
ให้เกิดความสงบสุขแก่ตนเองและสังคม ดังจะเห็นได้จากลักษณะของประชาชนที่ได้รับการอบรม
สั่งสอนและปฏิบัติตนตามแนวพระพุทธศาสนา ดังนี้ "คนในเมืองสุโขทัย มักทาน มักทรงศีล มักโอบอ้อม
พ่อขุนรามคำแหง เจ้าเมืองสุโขทัยนี้ ทั้งชาวแม่ ชาวเจ้า ท่วยบัวท่วยบาง ลูกเจ้าลูกขุน ทั้งสิ้นทั้งหลาย
ทั้งผู้ชายผู้หญิง ฝูงท่วย ศรัทธาในพระพุทธศาสนา"⁶

พระพุทธศาสนาได้เผยแพร่มาสู่ประเทศไทยนานแล้วและในสมัยสุโขทัยนี้พระพุทธศาสนา
มีความสำคัญอย่างมากต่อการดำเนินชีวิตของประชาชนชาวไทย ประกอบกับได้รับการอุปถัมภ์ค้ำชู
เป็นอย่างมากต่อการดำเนินชีวิตของประชาชนชาวไทย ประกอบกับได้รับการอุปถัมภ์ค้ำชูเป็นอย่างดี
จากราชสำนัก จึงทำให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมาก พ่อขุนรามคำแหงทรงทำนุบำรุงพุทธศาสนา
เป็นอันมาก โปรดให้นิมนต์พระสงฆ์ลังกาวงศ์ซึ่ง เป็นนิกายที่ปฏิบัติพระธรรมวินัยโดยเคร่งครัดจาก
เมืองนครศรีธรรมราชขึ้นไปประดิษฐาน ณ กรุงสุโขทัย และโปรดให้พระสงฆ์เหล่านั้นให้การศึกษา
แก่ประชาชนด้วย⁷ พุทธศาสนาจึงได้เพิ่มพูนความสำคัญและมีความสัมพันธ์ต่อการศึกษามาก
มาก ดังปรากฏว่ากษัตริย์องค์ที่ 5 แห่งกรุงสุโขทัยคือ พระยาสิทธิ ได้ทรงทำนุบำรุงพุทธศาสนา
ยิ่งขึ้นโดยได้ทรงอาราธนาพระมหาสวามี สังฆราชมาแต่ลังกาทวีป⁸ ได้จัดระเบียบการปกครอง

⁵ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช, หน้า 22.

⁶เรื่องเดียวกัน หน้า 18.

⁷เปลื้อง ณ นคร, "ประวัติการศึกษาประเทศไทย." จันทร์ เกษม 11 (มีนาคม-
เมษายน 2515): 24.

⁸เรื่องเดียวกัน, หน้า 24.

คณะสงฆ์เป็นสองคณะ คือ อริยวาสีและความวาสี พระองค์ทรงได้แสดงพระองค์เป็นพุทธมามกะอย่างเต็มที่ คือ ได้เสด็จออกผนวชชั่วคราวในระหว่างการครองราชย์สมบัติ ในขณะนั้นพระองค์ได้ทรงศึกษาเล่าเรียนวิชาความรู้จากพระสงฆ์จนได้หนังสือหนังสือทางศาสนาที่สำคัญเล่มหนึ่ง คือ ไตรภูมิพระร่วง การผนวชของพระองค์ถือได้ว่าเป็นการเผยแพร่ชื่อเสียงทางด้านพระพุทธศาสนาของกรุงสุโขทัยให้เป็นที่ศูนย์กลางการศึกษาอีกด้วย ทั้งนี้ได้มีผู้บวชโดยเสด็จด้วยมากมายมีทั้งประชาชนข้าราชการที่เป็นทั้งชาวเมืองสุโขทัยและเมืองอื่นด้วย⁹

การศึกษาในสมัยสุโขทัยพอจะจำแนกได้ 2 สายคือ สายชราวาส มี 2 ด้าน คือ ด้านอาชีพ ศึกษาและเรียนรู้ในครอบครัวจากพ่อแม่ และ เจริญสติ ด้านความประพฤติ ศึกษาและปฏิบัติธรรมของพุทธองค์ มีพระสงฆ์เป็นผู้สั่งสอนอบรมและมีวัดเป็นศูนย์กลางการศึกษาอบรมอีกสายหนึ่งคือสายบรรพชิต คือการศึกษาของพระสงฆ์มีการศึกษาพระไตรปิฎกอย่างลึกซึ้ง¹⁰

การจัดการศึกษาแก่สามัญชนนั้น ได้รับอิทธิพลของศาสนาอย่างมาก วิชาที่สอนในวัดจะแบ่งออกเป็นวิชาทางจริยธรรมและวิชาพุทธศึกษา พระสงฆ์เป็นผู้สั่งสอนวิชาการด้านจริยธรรมซึ่งส่วนใหญ่จะเน้นการปฏิบัติตามหลักพระพุทธศาสนา ส่วนการศึกษาด้านพุทธศึกษานั้นจะสอน การอ่าน การเขียนภาษาไทย ภาษาบาลี และวิชาความรู้เบื้องต้นอย่างอื่น ๆ เช่น ด้านพลศึกษาวิชาการป้องกันตัว ด้านหัตถศึกษาและวิชาชีพต่าง ๆ¹¹ แต่ก็มีไม่มากนัก เพราะความรู้ทางด้านอาชีพของพระสงฆ์นั้นบางรูปก็มีความรู้บางรูปก็ไม่มี ถ้าผู้เรียนมีความประสงค์ที่จะเรียนวิชาชีพจากพระสงฆ์แล้วก็ต้องชวนชวายเป็นสืบหาอาจารย์เรียนเป็นพิเศษ อาจจะเป็นพระสงฆ์ในวัดเดียวกันหรือต่างวัดก็ได้¹²

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁹กรมศิลปากร, ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1 พิมพ์ครั้งที่ 3 (พระนคร: โรงพิมพ์ท่าพระจันทร์, 2500), หน้า 59-69.

¹⁰จิตรกร ตั้งเกษมสุข, ความเป็นมาของการศึกษาไทย (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, 2525), หน้า 32-33.

¹¹หงศ์อินทร์ สุขขจร, ประวัติการศึกษาไทย (กรุงเทพฯ: ก้าวหน้าการพิมพ์, 2513), หน้า 8.

¹²เสฐียรโกเศศ, การศึกษาเรื่องประเพณีไทยและชีวิตไทยสมัยก่อน (พระนคร:

ด้านผู้เรียน ส่วนใหญ่จะเป็นผู้ชายซึ่งในขั้นแรกที่จะเข้ามาศึกษาหาความรู้ในวัดนั้น จะได้รับการศึกษาตามธรรมชาติ คือ เรียนจากพ่อ แม่ ชุมชนใกล้เคียงที่ตนเองอยู่มาแล้ว ถ้าหาก มีความสนใจจะศึกษา หรือสติปัญญาดี ผู้ใหญ่ก็จะนำไปฝากวัดให้ได้เรียนอักษรวิธีต่าง ๆ พอได้อายุ ครบวชก็จะบวชเรียนที่วัด ซึ่งการจัดการศึกษาในระดับนี้จัด เพื่อผู้มีสติปัญญาที่จะพัฒนาปัญญาและ จิตใจไปได้ละ เอียดก่อนที่สุดในแนวพระพุทธธรรม¹³

นับได้ว่าการศึกษาในสมัยกรุงสุโขทัยนี้เป็นต้นแบบของ ไบรารศึกษาของไทย คือ เป็นการ จัดการศึกษาที่ไม่มีแบบแผน มีลักษณะเป็นแบบจารีตนิยม และมีส่วนเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา เป็น อย่างมาก กล่าวคือมีพระสงฆ์เป็นผู้สอนและใช้สถานที่เรียนคือ วัด ส่วนสถานที่อื่นที่นอกเหนือ จากวัด ที่เป็นสถานศึกษาแล้วยังมี บ้านและสำนักราชบัณฑิตต่าง ๆ ที่ให้การศึกษาอีกแต่ก็อยู่ในวง จำกัค ซึ่งสอดคล้องกับหลักฐานซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ กล่าวว่่า

รัฐและวัดรวมกันเป็นศูนย์กลางแห่งประชาคม กิจกรรมต่าง ๆ ของรัฐ และวัดย่อมเป็น การสอนประชาคมไปในตัว วิชาที่เรียนคือ ภาษาบาลี ภาษาไทยและวิชาสามัญขั้นต้น สำนักเรียน มี 2 แห่ง แห่งหนึ่งคือ วัด เป็นสำนักเรียนของบรรดาบุตรหลานขุนนางและราษฎรทั่วไป มีพระที่ เชี่ยวชาญภาษาบาลีเป็นครูสอน . . . อีกแห่งหนึ่งคือ สำนักราชบัณฑิต ซึ่งสอนแต่เฉพาะ เจ้านายและบุตรข้าราชการ เท่านั้น . . .¹⁴

การให้การศึกษาที่เน้นไปในด้านจริยธรรมนั้น เป็นการให้การศึกษาเพื่อป็นให้ทุกคนที่ เข้ารับการศึกษา มีลักษณะที่เป็นไปตามแม่แบบจากพุทธธรรม เป็นพุทธฆามาภะทีติ ซึ่งจะยังผลให้เกิด ความสุขแก่ตนเองและสังคม ซึ่งความรู้ที่อบรมสั่งสอนแก่ประชาชนในสมัยกรุงสุโขทัยนี้สามารถ เป็น ประโยชน์ในการดำรงชีวิตได้เป็นอย่างดี

¹³ เอกวิทย์ ๗ ถกลาง, "การศึกษาในสมัยสุโขทัย." รายงานผลการสัมมนาการเมือง และสภาพสังคมสมัยสุโขทัย (ศูนย์สุโขทัยศึกษา มศว.พิษณุโลก, 2521), หน้า 59.

¹⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ชุมนุมนิพนธ์ (พระนคร: โรงพิมพ์สหกรณ์ฯสงแห่งประเทศไทย, 2507), หน้า 24.

บทบาทวัดในสมัยกรุงศรีอยุธยา

กรุงศรีอยุธยาได้สถาปนา เป็นราชธานีสืบต่อจากกรุงสุโขทัย ดังนั้นวิธีการปกครอง ขนบธรรมเนียมประเพณีและการศึกษาจึงรับเอาวิธีการที่ได้ยึดถือปฏิบัติกันอยู่ในสมัยกรุงสุโขทัย เข้ามาใช้สืบเนื่องติดต่อกันมา¹⁵ ในส่วนของการศึกษานั้นได้รับอิทธิพลมาจากกรุงสุโขทัย ซึ่งวิธีการจัดไม่มีการเปลี่ยนแปลง ลักษณะยังคง เป็นแบบจารัตนนิยมวัดยังคงมีบทบาทในการจัดและบริหาร การศึกษา ซึ่ง เป็นการดำเนินการไปโดยอาศัยหลักของความพอใจของพระสงฆ์ผู้มีหน้าที่รับผิดชอบ โดยตรง ลักษณะนี้ถือ เป็นการศึกษาฝ่ายอาณาจักร อันเป็นการศึกษาของราษฎรโดยทั่วไป สถานศึกษาก็คือวัด ซึ่งมีพระสงฆ์และนักปราชญ์เป็นผู้สอน เพราะวัดย่อมมีผู้รู้หนังสือ

ตลอดสมัยกรุงศรีอยุธยา ความสำคัญของวัดในฐานะที่เป็นสถานที่ ที่ให้การศึกษาได้ เพิ่มความสำคัญยิ่งขึ้น วัดเป็นศูนย์กลางทางวัฒนธรรมและสังคม มีประเพณีที่ผู้ชายไทย เมื่ออายุ ครบ 20 ปีบริบูรณ์จะต้องอุปสมบทในพระพุทธศาสนาเพื่อจะได้ศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัย ปฏิบัติ ศาสนากิจตลอดไตรมาสเป็นอย่างน้อย ประกอบกับพ่อ แม่ มีความประสงค์จะให้บุตรหลานมีชีวิต ก้าวหน้า ก็มักจะฝากบุตรหลานไว้กับพระและตั้งใจที่จะให้บุตรหลานของคนบวช เพราะถือว่าเป็น บุญใหญ่ ธรรมเนียมนี้เอง เป็นผลให้วัดแทบทุกวัด เป็นโรงเรียน และพระภิกษุสงฆ์เป็นครู ดังจะเห็น หลักฐานของชาวต่างประเทศที่ เข้ามาในกรุงศรีอยุธยามันทีก็ไว้ในราว พ.ศ. 2175 ว่า

เมื่อเด็กมีอายุ 5 ถึง 6 ขวบก็จะถูกส่งไปเล่าเรียนเขียนอ่านและเรียนรู้ศิลปวิทยาการต่าง ๆ ที่มีประโยชน์ หลังจากเล่าเรียนแล้วก็ออกไปประกอบการค้า หรือรับจ้าง สำหรับเด็กฉลาด เรียนเก่งก็มักจะเรียนต่อจนมีความสามารถทั้งทางโลกและทางธรรมแล้วก็จะออกมารับ ราชการ เป็นขุนนาง แต่บางคนก็บวชเรียนอยู่ในวัดคือ เพื่อจะได้ เป็นผู้สอนหนังสือและเป็น เจ้าอาวาสต่อไป¹⁶

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹⁵ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ชุมนุมนิพนธ์ (พระนคร: โรงพิมพ์สหกรณ์ขายส่งแห่งประเทศไทย, 2507), หน้า 24.

¹⁶ Joost Schooten, Siam 250 years Ago: A Description of The Kingdom of Siam, p. 15, (citing The Politics of Reform In Thailand: Education in the Reign of King Chulalongkorn, p. 10, by David K. Wyatt).

จากการที่วัดทำหน้าที่ให้การศึกษาแก่ราษฎรนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่ามีการจัดการศึกษาที่วราชอาณาจักร เพราะราษฎรอยู่แห่งใดก็มักจะมีวัดหรือสำนักสงฆ์ที่นั่น¹⁷ วัดจึงกลายเป็นโรงเรียนที่มีจำนวนมากพอแก่การใ้การศึกษาของคนในสมัยนั้น และนอกจากนี้ประเพณีสำคัญที่ทำให้วัดเป็นแหล่งการศึกษาที่เด่นชัดยิ่งขึ้น คือ การบวชเรียน ดังที่ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงกล่าวถึงประเพณีบวชเรียนไว้ว่า

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา การที่บวชเรียนถือเป็นประเพณีว่าผู้ชายชุกทุกคนควรจะต้องบวช เป็นเหตุให้มีพระภิกษุสงฆ์มากมายขึ้นหลายเท่า . . . อีกประการหนึ่ง เมื่อประเพณีการบวชเรียนแพร่หลาย ย่อมมีผู้บวชชั่วคราว โดยมากถือเอาการศึกษาเป็นสำคัญของการบวช การเล่าเรียนจึงเจริญขึ้นตามวัด วัดจึงได้เป็นที่ศึกษาสถาน . . .¹⁸

โอกาสทางการศึกษาของชาวบ้าน ถ้าไม่ได้อาศัยประเพณีการบวชเรียนแล้วก็เห็นจะไม่มีโอกาสได้เรียนหนังสือตลอดชีวิต และในการบวชเรียนนั้นไม่ใช่ไปวัดก็บวชอย่างที่มีก็เป็นในปัจจุบัน ในสมัยนั้นต้องไปอยู่วัด เตรียมบวชก่อนระยะหนึ่ง ระยะนี้จึงเป็นระยะของการได้ศึกษาอบรมทั้งวิชาหนังสือ ธรรมวินัย และการประพฤติปฏิบัติกิจกรรมารยาท¹⁹ นอกจากนี้ยังจะได้ศึกษาวิชาชีพต่าง ๆ ตามความรอบรู้ ความชำนาญของพระภิกษุสงฆ์ ผู้สอนเพื่อเป็นความรู้ในการดำรงชีพต่อไปอีกด้วย

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนารายณ์มหาราช การศึกษาของไทยเจริญขึ้น ในสมัยนี้ไทยมีการติดต่อกับชาวยุโรปทั้งที่เป็น พระ ทหาร และพ่อค้าซึ่ง เข้ามาอยู่ในเมืองไทย เป็นจำนวนมาก ได้มีการนำเอาวิชาการแผนใหม่ เข้ามา เผยแพร่ ตลอดจนมีการตั้งโรงเรียนเพื่อสอนศาสนาคริสต์และวิชาการด้านอื่น ๆ ซึ่งนับได้ว่าพระฝรั่งมีส่วนช่วย เหลือด้านการศึกษาอยู่มาก²⁰ แต่การเปลี่ยนแปลง

¹⁷ เสรีรโกเศศ, ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน, หน้า 202.

¹⁸ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, มูลเหตุการสร้างวัดในประเทศไทย (พระนคร: โรงพิมพ์อำพลพิทยา, 2502), หน้า 23.

¹⁹ พระมหาประยุต, "พระพุทธศาสนากับการศึกษามัยเดิมของไทย." วารสารคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ 7 (พฤษภาคม 2516): หน้า 15.

²⁰ วัล พงศ์พิพัฒน์, "การศึกษาไทยก่อนสถาปนากระทรวงธรรมการ." จันทร์เกษม (มีนาคม-เมษายน 2515): 116.

ทางสังคมครั้งนี้ ไม่ได้ทำให้ความเป็นอยู่และการศึกษาหาความรู้ของคนไทยสมัยนั้นเปลี่ยนแปลงไปเลย คนไทยยังคง มีศูนย์กลางและมีความผูกพันอยู่กับวัด เช่น เดิม ดั่งบันทึกของ ลา ลูแบร์ (La Loubère) เอกอัครราชทูตฝรั่งเศสซึ่งมายังราชสำนักสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ใน พ.ศ. 2230 - 2231 เกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่และการศึกษาของไทยว่า "เมื่อได้เลี้ยงบุตรมาเติบโตถึงอายุ 7 ขวบ หรือ 8 ขวบแล้วชาวสยามจะส่งบุตรของตนไปอยู่ที่วัดกับพระภิกษุสงฆ์ พระสงฆ์อันเป็นอาจารย์ในวัดจะสอนอนุชน เหล่านี้ให้รู้จักอ่าน เขียนและนับ เลข เป็นสำคัญ"²¹ จากข้อความดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นได้ว่า ความเป็นอยู่ของคนไทยกับวัดนั้นมีความเกี่ยวข้องกันอย่างมาก อาจกล่าวได้ว่าตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย เกี่ยวข้องอยู่กับวัดตลอดไป²²

ต่อมาในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ 'พระองค์ทรงเอาพระทัยใส่การศึกษาและการศึกษาอย่างมาก ทรงอุปถัมภ์พระภิกษุ โดยเฉพาะที่มีความรู้และทำหน้าที่สอนและพระองค์ทรงผนวชถึง 8 เดือน ที่วัดจุฬามณี²³ และทรงสนับสนุนการศึกษาด้วยวิธีการให้บวชเรียนและการศึกษาพระพุทธศาสนา ถึงกับกล่าวว่า "บุตรหลานข้าราชการคนใดที่จะถวายตัวเข้ารับราชการ ถ้าไม่ได้อุปสมบทก็ไม่ทรงแต่งตั้งให้เป็นข้าราชการ"²⁴ จะเห็นได้ว่าประเพณีการบวชเรียนมีผลให้มีการเล่าเรียนเพิ่มมากขึ้นและวัดทุกแห่งมีฐานะเป็นโรงเรียนด้วย และมีการแต่งตำราภาษาไทยสำหรับ

²¹ เคอ ลา ลูแบร์, จดหมายเหตุลาลูแบร์ ฉบับสมบูรณ์ เล่ม 1 โดย สันต์ ท.โกมลบุตร (กรุงเทพฯ: ก้าวหน้าการพิมพ์, 2510), หน้า 261-262.

²² เสฐียรโกเศศ, ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน, หน้า 185.

²³ กรมศิลปากร, ประมวลพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., 2505), หน้า 39.

²⁴ เสถียน สุภโสภณ, พระพุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทย (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรบริการ, 2505), หน้า 144.

ใช้สอนในวัด คือหนังสือจินตคามณี* อันเป็นแบบเรียนหนังสือไทย เล่มแรกและได้ใช้กันต่อมา เป็นระยะเวลายาวนานและเพิ่มจะมา เลิกใช้ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ คือเมื่อรัชกาลที่ 4²⁵ วัดอุปประสงค์ ของแบบเรียนจินตคามณีมีหลักการที่ว่าผู้มีความรู้จะต้อง เป็นผู้อ่านและ เขียนได้คื และต้องมีจรรยาตาม แนวพุทธศาสนา นับได้ว่าเป็นการพัฒนาการศึกษาอีกขั้นหนึ่งของวัดที่ไม่ได้สอนเพียงความรู้ชั้น มูลฐาน เท่านั้น

ทางด้านอักษรศาสตร์และวรรณคดีก็ เจริญรุ่งเรืองมากจนได้ชื่อว่าเป็นยุคทองแห่งวรรณคดี ไทย พระองค์ได้ทรงพระราชนิพนธ์วรรณคดีพระพุทธศาสนา คือ มหาชาติคำหลวง ซึ่งกล่าวถึง พระชาติที่สำคัญของพระพุทธเจ้า และนอกจากนี้ยังมีอีกคนสำคัญในสมัยนี้ เช่น เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ พระมหานาค วัดท่าทราย หลวงศรีปราชญ์ ฯลฯ จากความเจริญของอักษรศาสตร์ในสมัยนี้แสดงให้เห็นว่าการศึกษารายไทยในสมัยนี้อยู่ในระดับสูงจนสามารถมีความรู้ ความเชี่ยวชาญในการแต่ง บทประพันธ์ต่าง ๆ ได้ ซึ่งวรรณคดีที่สำคัญเหล่านั้นยังมีปรากฏให้เห็นถึงปัจจุบันนี้

หลังจากแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศแล้ว ความมั่นคงของกรุงศรีอยุธยาเริ่มคลอนแคลน จนกระทั่งกรุงศรีอยุธยา เสียให้แก่พม่า เมื่อ พ.ศ. 2310 ซึ่งทำให้เกิดความเสียหายแก่ศิลปวัฒนธรรม และสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ที่ได้สร้างสมมา เป็นเวลานานถึง 417 ปี

* จินตคามณีที่ทราบปีที่แต่งอย่างชัดเจน คือ จินตคามณีฉบับพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ระบุว่า แต่เมื่อจุลศักราช 1094 (พ.ศ. 2275) ศาสตราจารย์จร สุธพานิช ให้ความเห็นว่า จินตคามณี ที่แต่งก่อนหน้านี้นี้ยังไม่มีหลักฐานยืนยันแน่นอน และลักษณะของหนังสือจินตคามณีนี้มีลักษณะไม่เหมาะสมกับ นักเรียนที่โครงการจะหัดอ่าน - เขียนนัก น่าจะเป็นตำราอักษรศาสตร์ชั้นสูงมากกว่า ดู ทรงวิทย์ คลประสิทธิ์ "จินตคามณีตำราเล่มแรกจริงหรือ." ศิลปวัฒนธรรม 7 (พฤษภาคม 2524): 66-79.

²⁵ ประจักษ์ สายแสง. "ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับการอุดมศึกษาของไทย ในสมัยอยุธยา ค.ศ. 1350 - 1767." ศรีนครินทร์วารสารศึกษาศาสตร์ 5 (เมษายน - กรกฎาคม 2522): 47.

บทบาทวัดในสมัยกรุงธนบุรี

กรุงศรีอยุธยาได้ถูกข้าศึกทำลายไปมาก ดังนั้น เมื่อถูกความเป็นเอกราชได้ก็จำเป็นต้องเสาะแสวงหาสิ่งทีพอจะยังเหลืออยู่ พร้อมทั้งจัดการสร้างสิ่งทีขาดไปเพื่อให้มีสภาพใกล้เคียงกับสภาพของกรุงศรีอยุธยาที่รุ่งเรืองอยู่

ในสมัยกรุงธนบุรี การฟื้นฟูยังทำไม่ได้มาก เนื่องจากเป็นระยะทีต้องทำศึกสงครามอยู่ตลอดเวลา ในส่วนทีเกี่ยวกับบทบาทของวัดทีมีต่อการศึกษา สรุปได้แค่เพียงว่า "ผู้ทีมีวิชาความรู้เหลือน้อย เพราะถูกหม่าฆ่าตายบ้าง ถูกกวาดต้อนไปหม่าบ้าง และเป็นระยะเวลาทีเหตุการณ์บ้านเมืองยังไม่สงบเรียบร้อยทำไม่ได้ทีมาก แต่ก็ให้แสงทรวรรวมคำราชาศัพท์ มาเก็บไว้ทีอารามหลวง เพื่อให้เล่าเรียนต่อไป"²⁶ ดังนั้นจึงเห็นได้ยังคงใช้วัดเป็นแหล่งความรู้เช่นเดียวกับสมัยทีผ่านมา

การศึกษาของประชาชนทุกระดับยังมีศูนย์กลางอยู่ที่วัด แต่ในสมัยนี้ประชาชนทั่วไปต้องพะวงถึงการทำเลียงชีพยิ่งกว่าจะให้ความสนใจเรื่องการศึกษาของบุตรหลาน แต่สำหรับเจ้านายและข้าราชการ การศึกษายังเป็นสิ่งจำเป็นอยู่มากจะเห็นได้จากเมื่อครั้งสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ขณะทรงพระเยาว์ในคอนนั้นพระราชบิดา คือพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ยังเป็นข้าราชการธรรมคารัรบราชการอยู่กับสมเด็จพระเจ้าตากสิน ได้ทรงนำไปฝากให้ศึกษาอักษรสมัยในสำนักพระวันรัต (ทองอยู่) วัดบางหว้าใหญ่²⁷ ส่วนชาวบ้านทั่วไปไม่ได้ตื่นตัวทีจะรับการศึกษาเนื่องจากสภาพเหตุการณ์ซึ่งบีบบังคับอยู่ การศึกษาในสมัยนี้ยังคงมีอยู่ที่วัดเหมือนเดิม และการศึกษาก็เน้นในทางพุทธจริยธรรม เป็นส่วนใหญ่

บทบาทวัดในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

การศึกษาสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 เป็นต้นมาก็มีลักษณะคล้ายกับการศึกษาของกรุงศรีอยุธยา คือ วัดและสำนักต่าง ๆ เป็นทีให้ความรู้แก่ประชาชนและการศึกษา

²⁶ คงเดือน พิศาลบุตร, ประวัติการศึกษาไทย (ภาควิชาสารคดีศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2512), หน้า 5.

²⁷ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 (กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., 2511), หน้า 5.

ที่นั่นก็เป็นการศึกษาที่ไม่มีระเบียบแบบแผน ไม่มีหลักสูตรและหลักเกณฑ์อื่นที่จะใช้ เป็นบรรทัดฐานของการเล่าเรียนทั่วทั้งประเทศ รัฐยังไม่มีหน่วยงานสำหรับจัดการบริการการศึกษาโดยเฉพาะ หากแต่จัดทำกันมาด้วยความร่วมมือระหว่างประชาชนกับพระภิกษุสงฆ์ การเล่าเรียนก็มุ่งให้อ่านออกเขียนได้และศึกษาปริยัติธรรม ตลอดจนอบรมสัมมาปฏิบัติโดยทั่วไป วัดยังคง เป็นศูนย์กลางในการให้ความรู้แก่ประชาชนพลเมือง ครูผู้ให้การศึกษาคือพระสงฆ์ และโอกาสในการศึกษาเล่าเรียนนั้นส่วนใหญ่เป็นผู้ชายมากกว่าหญิง เพราะเด็กชายนั้นเมื่อโตราว 7 ขวบขึ้นไป พ่อ แม่ ก็จะนำไปฝากอาจารย์ซึ่งเป็นพระสงฆ์ที่คนเคารพนับถือ บางคนก็รู้จักนาย ข้าราชการ ก็ส่งบุตรหลานไปให้รับใช้และอบรมความรู้ไปในตัว อย่างไรก็ตามก็โดยมากต้องผ่านวัดเสียก่อน พออายุ 12 ขวบก็บวชเป็นเณร อายุ 20 - 21 ปี บวชเป็นพระภิกษุ เมื่อบวชเป็นพระภิกษุแล้วเรียกได้ว่าบรรลุนิติภาวะผู้ที่ใคร่แสวงหาความรู้ทางพระพุทธศาสนาจักจำพรรษาต่อ ผู้ที่จะออกมาแสวงอาชีพก็ออกมาทำงานกับอาจารย์หรือผู้ชำนาญในอาชีพนั่น ๆ

ประเพณีการบวชเรียน ถือว่ามีความสำคัญในการเป็นบรรทัดฐานของสังคมและได้ปฏิบัติสืบต่อกันมา อาจกล่าวได้ว่าผู้ชายแทบทุกคนต้องผ่านการศึกษาล่าเรียนจากวัดมาแล้วไม่มากก็น้อย²⁸ เมื่อบวชเป็นพระสงฆ์ใหม่ ก็ต้องศึกษาพระธรรมวินัยและท่องบทสวดมนต์ ฟังโอวาทจากสมภาร ถ้าเป็นพระที่ไม่เคยเรียนภาษาไทยมาเลย การศึกษาพระธรรมวินัยจะใช้วิธีต่อจากปากสมภารท่องจำเฉพาะพระวินัย พระปาฏิโมกข์ และศีลสำคัญ ๆ ก็เพียงพอแล้ว เพราะเป็นการบวชเรียนเพื่อเอาบุญเท่านั้น พระสงฆ์บางรูปอาจจะสนใจศึกษาวิชาเฉพาะจากอาจารย์ที่มีความรู้ทางวิชานั้น ๆ เป็นต้นว่า ช่างเขียน ช่างหล่อ ช่างไม้ ไทโรศาสตร์ และแพทย์แผนโบราณ ฯลฯ²⁹ ถ้ามีการสอบไล่พระปริยัติธรรมเมื่อใด พระสงฆ์ สามเณร บางรูปอาจเดินทางเข้าสู่เมืองหลวง เพื่อจะเรียนในสำนักพระราชาคณะ พระครูในพระบรมราชูปถัมภ์ ถ้าสอบได้ประโยคแล้ว พระบางรูปก็สึกเข้ารับราชการโดยเฉพาะผู้ที่ได้ศึกษาวิชาเฉพาะสาขามาแล้ว คนเหล่านี้สามารถเข้ารับราชการในกรม

²⁸ พระยาอนุমানราชธนะ, "ชีวิตชาววัด." ใน ประเพณีเบ็ดเตล็ด (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2515), หน้า 195 - 196.

²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 219 - 225.

ต่าง ๆ ได้เช่น กรมหมอ กรมอาลักษณ์ กรมธรรมการ กรมสังฆการี เป็นต้น³⁰ การศึกษาในวัด จึงมีจุดมุ่งหมายในวิชาการทางโลกเพิ่มมากขึ้นกว่าสมัยก่อน ซึ่งมุ่งเน้นทางศีลธรรมจรรยาและการประพฤติปฏิบัติแก่ตนเอง เท่านั้น

การศึกษาที่วัดจัดในสมัยนี้ ได้รับการสนับสนุนจากพระมหากษัตริย์เป็นอย่างมาก ดังเช่น รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระองค์ได้ทรงแต่งตั้งพระมหาเถระให้มี สมณศักดิ์ตามคุณวุฒิ และคุณธรรม มีสมเด็จพระสังฆราช เป็นประธานฝ่ายศาสนกิจ และเจ้าหน้าที่ ฝ่ายธรรมาวาสช่วยปฏิบัติดูแลกิจการของพระสงฆ์ ซึ่งเมื่อศาสนกิจเป็นไปโดยเรียบร้อย พระสงฆ์ก็มี เวลาสอนหนังสือให้กุลบุตรมากยิ่งขึ้น ซึ่งพระมหากษัตริย์องค์ต่อ ๆ มา ก็ได้ให้การสนับสนุนบำรุงศาสนา เป็นอย่างดี เป็นผลสะท้อนแก่การศึกษา อาทิเช่น โปรดการสร้างและปฏิสังขรณ์วัด โปรดให้ สังคายนาระใคร่ปฏิญาณให้ถูกต้อง คัดลอกแจกไปตามพระอารามต่าง ๆ เพื่อให้ศึกษาพระธรรมวินัย นอกจากนี้ก็ทรงอุดหนุนให้ศึกษาพระธรรมวินัยโดยวิธีมีพระปูลงา ให้พระราชาคณะถวายวิชันาอยู่ เสมอ เพื่อต้องการค้นคว้าและสอบสวนพระไตรปิฎกอยู่เสมอ โปรดให้ราชบัณฑิตสอนพระปริยัติธรรม แก่พระภิกษุ สามเณร การกระทำดังกล่าวทำให้การศึกษาอักษรวิธีและความรู้ทางพระพุทธศาสนา เจริญรุ่งเรืองมาก

สรุปได้ว่า ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ การศึกษาของไทยยัง เป็นไปตามขนบประเพณี ที่มีส่วนสัมพันธ์อย่างมากกับพระพุทธศาสนา สถานศึกษาคือวัด ผู้สอน คือ พระสงฆ์ การศึกษาจำกัดอยู่ เฉพาะชนชั้นสูงและผู้ชายเท่านั้น แต่พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ในสมัยนี้ทรง เห็นว่า การศึกษาเป็น สิ่งจำเป็นสำหรับพสกนิกรของพระองค์ จึงได้ทรงทำนุบำรุงการศึกษาทุกวิถีทาง และพยายามที่จะ กระจายการศึกษาให้แพร่ออกไปสู่ประชาชน เพิ่มมากขึ้น แม้ว่าการศึกษาของไทยจะยังมีลักษณะที่ไม่มี โรงเรียน ไม่มีเจ้าหน้าที่โดยตรงก็ตาม แต่ไทยเราก็มีระบบการศึกษาที่เจริญรุ่งเรือง ไม่แพ้ชาติอื่น ที่เจริญแล้ว โดยเฉพาะการศึกษาด้านวัฒนธรรม และด้านพระพุทธศาสนา

³⁰ เดวิท เค เวียจ, "คณะสงฆ์เป็นเครื่องยกฐานะในสังคมไทยโบราณ." ศิลปากร

วัดพระเชตุพนฯ กับการศึกษาไทย

วัด กับการศึกษาไทย เป็นสิ่งที่มีความเกี่ยวข้องและสัมพันธ์กันมาเป็นเวลานาน นับแต่สมัยโบราณ วัด ในสมัยก่อน น่าจะเปรียบได้กับ โรงเรียน หรือสถาบันที่ประชาชนสามัญในสังคมนั้น ๆ ได้ใช้เป็นสถานที่ศึกษาวิชาความรู้ ได้รับคำสั่งสอน อบรมศีลธรรม จรรยา โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้ดำเนินการ

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ การศึกษาไทยก็มีลักษณะ เช่นเดียวกับการศึกษาแต่ก่อนมา คือ วัด เป็นสถานที่ศึกษา พระสงฆ์ เป็นผู้สอน วัดที่สร้างขึ้นจึงล้วนแต่มีประโยชน์ในด้านการให้การศึกษาค้อยู่เสมอ วัดพระเชตุพนฯ เป็นวัดที่มีขนาดใหญ่มากในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น และมีความเกี่ยวข้องกับการศึกษาไทยเป็นอย่างมาก เพราะในการปฏิสังขรณ์นั้น ผู้ปฏิสังขรณ์ คือ พระมหากษัตริย์ มีพระราชประสงค์ที่จะจัดให้เป็นศูนย์กลางการศึกษาแก่ประชาชนทั่วไป โดยเฉพาะพระราชประสงค์ข้อนี้ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ได้กล่าวถึงว่า

รัชกาลที่ ๓ ถึงสมัยที่จะทรงบำรุงความเจริญ ส่วนจรรยา และวิชาความรู้ อันอาศัยวัด เป็นศึกษาสถาน จึงทรงสถาปนาพระอารามให้เจริญธรรมานุธรรมปฏิบัติ และการศึกษาของไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินอันนี้เป็นข้อสำคัญ ในพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็คือ พระอารามทั้งหลาย ซึ่งทรงสถาปนาขึ้น วัดพระเชตุพนฯ ซึ่งสร้างเป็นอารามใหญ่ ยิ่งกว่าวัดอื่น ๆ มาแต่รัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๓ ชำจุตฤคโธรม พระองค์จึงทรงปฏิสังขรณ์ แต่ในการที่ทรงปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ มีพระราชประสงค์ พิเศษอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งจะให้เป็นแหล่งเล่าเรียนวิชาความรู้ของมหาชนไม่เลือกชั้นวรรดาศักดิ์¹

จากพระราชประสงค์ข้างต้นนี้ ทำให้เห็นได้ว่า วัดพระเชตุพนฯ มีความสัมพันธ์โดยตรงกับการศึกษาไทยเป็นอย่างมาก ซึ่งจะขอกล่าวในรายละเอียดต่อไป

¹ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ เล่ม ๑ (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2472).

สถานที่ตั้งและอาณาเขต

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม* หรือที่เรียกว่า วัดโพธิ์ เป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ชนิดราชวรมหาวิหาร** ปัจจุบันตั้งอยู่ ณ เลขที่ 2 แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร มีอาณาเขตติดต่อกับสถานที่ต่าง ๆ ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดกับ	ถนนท้ายวัง พระบรมมหาราชวัง
ทิศตะวันออก	ติดกับ	ถนนสนามไชย กรมการรักษาดินแดน
ทิศตะวันตก	ติดกับ	ถนนมหาราช ตลาดท่าเตียน
ทิศใต้	ติดกับ	ถนนซอยแยกธาตุ กระทรวงพาณิชย์

เนื้อที่ มีที่ดินทั้งหมด 50 ไร่ 38 ตารางวา ลักษณะพื้นที่เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าเป็นที่ราชลุ่ม แบ่งออกเป็น 2 เขต คือ เขตพุทธवास อยู่ด้านเหนือ และเขตสังฆาวาสอยู่ด้านใต้²

ประวัติและความ เป็นมา

วัดพระเชตุพนฯ นี้มีผู้สันนิษฐานว่าเป็นวัดโบราณสร้างมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี โดยประมาณว่าสร้างไม่เกิน พ.ศ. 2231 ดังที่พระครูปลัดสัมพิพัฒนพรหมจริยาจารย์ได้กล่าวไว้ว่า

* เดิมรัชกาลที่ 1 พระราชทานนามว่า วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาวาส และได้เปลี่ยนมาเป็น วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ในสมัยรัชกาลที่ 4.

** หมายถึงพระอารามหลวงที่มีเจดีย์สถานสำคัญที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้างและปฏิสังขรณ์ขึ้น เป็นพระอารามขนาดใหญ่และมีสิ่งก่อสร้างใหญ่โต อ้างจาก กรมการศาสนา. ตำนานพระอารามหลวง. (พระนคร: โรงพิมพ์สี่พร, 2513), หน้า 1. และ กรมการศาสนา, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 1. (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, 2525), หน้า 1-2.

² กรมการศาสนา. ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 1. หน้า 5.

วัดพระเชตุพนฯ นี้เป็นวัดโบราณสร้างแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีอยู่และคงจะสร้างไม่เกินกว่าเมื่อ พ.ศ. 2231 ขึ้นไป เพราะปรากฏตามแผนที่บ๊อมเมืองธนบุรีครั้งรบฝรั่งเศส เมื่อต้นแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา เมื่อ พ.ศ. 2231 ซึ่งมองซิเออร์วอลแลนเด นายทหารช่างฝรั่งเศสที่รักษาบ๊อมครานั้นได้ทำไว้ มีวัดซึ่งปรากฏอยู่ในเขตแผนที่บ๊อมนั้น 2 วัด คือ วัดเลียบ (วัดราชบูรณะ) 1 วัดแจ้ง (วัดอรุณราชวราราม) 1 ส่วนวัดพระเชตุพนฯ นี้ถ้าแม้ว่าได้สร้างมาก่อน พ.ศ. 2231 นั้นแล้ว ก็คงจะมีปรากฏในแผนที่บ๊อมนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า วัดพระเชตุพนฯ นี้เป็นวัดซึ่งได้สร้างแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ระหว่างใน พ.ศ. 2231 - 2246 หรือภายหลังนั้นมา แต่ใครจะเป็นผู้สร้างไม่ปรากฏ เดิมเรียกว่าวัดไพธาราม . . .³

ในสมัยกรุงธนบุรี พ.ศ. 2311 พระเจ้ากรุงธนบุรีได้สถาปนาเมืองธนบุรีขึ้นเป็นเมืองหลวง กำหนดเขตเมืองหลวงสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา วัดไพธารามซึ่งอยู่ในเขตพระมหานครจึงได้รับสถาปนาเป็นพระอารามหลวงมีพระราชาคณะปกครองตั้งแต่นั้นมา⁴

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงปราบดาภิเษกขึ้นครองราชสมบัติแล้ว ทรงเห็นว่าวัดไพธาราม ขณะนี้ชำรุดทรุดโทรมเกือบจะร้างอยู่แล้ว⁵ จึงมีพระราชศรัทธาที่จะปฏิสังขรณ์สร้างให้ดีขึ้นกว่าเก่า การปฏิสังขรณ์จึงเริ่มต้นเมื่อ พ.ศ. 2332⁶ โดยให้มีการถมที่ดินบริเวณวัดให้เสมอกันและสร้างสิ่งก่อสร้างต่างๆ ขึ้นภายในวัด ดังนี้⁷

³ พระครูปลัดสัมพิพัฒน์พรหมจริยาจารย์. ประวัติวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม.

(พระนคร: โรงพิมพ์ก๊กตีประดิษฐ, 2479), หน้า 1-2.

⁴ ไพฑูรย์ หงสะบุตร. ชมวัดกษัตริย์สร้าง, (พระนคร: วิสัยการพิมพ์, 2525),

หน้า 5.

⁵ กรมหมื่นพิทยาลาภฤคิยากร. เรื่องพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ทรงฟื้นฟูวัฒนธรรม.

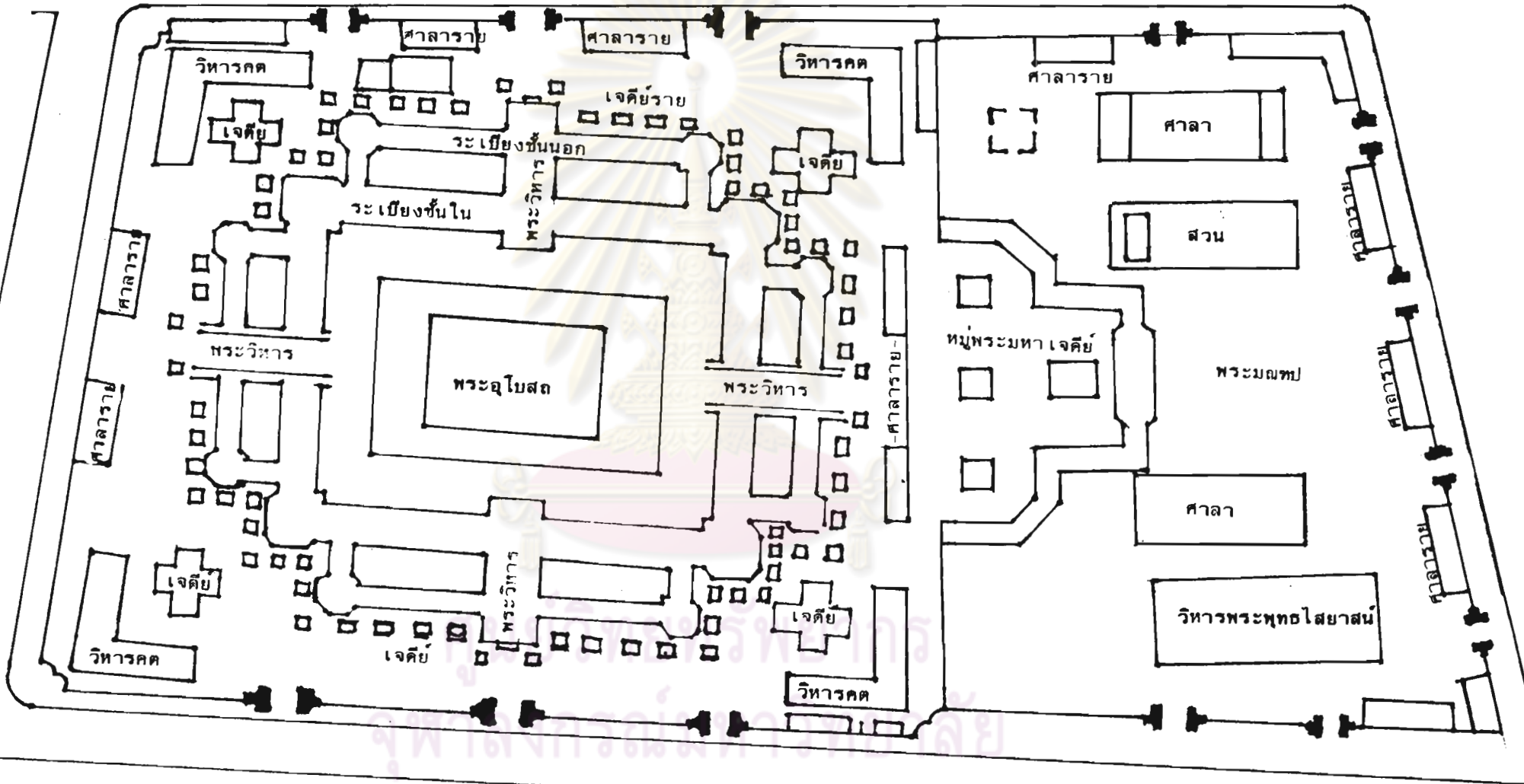
(พระนคร: โรงพิมพ์ก๊กตีประเสริฐ, 2505), หน้า 32.

⁶ จารึกในพระวิหารโลกนาถ วัดพระเชตุพนฯ กรุงเทพมหานคร.

⁷ กรมศิลปากร. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 (พระนคร:

สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2505), หน้า 231.

เขตสังฆาวาส วัดพระเชตุพนฯ

แผนผัง เขตพุทธาวาส วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

พระอุโบสถ

ภายในพระอุโบสถประดิษฐานพระพุทธรูป เทวปฏิมากร เป็นพระพุทธรูปปางสมาธิหน้าตัก กว้าง 5 ศอก 1 คืบ 4 นิ้ว เดิมเป็นพระประธานวัดศาลาสีหน้า (วัดกุหาสวรรค์) ธนบุรี รัชกาลที่ 1 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญมาบูรณะปฏิสังขรณ์ เสร็จแล้วจึงประดิษฐาน เป็นพระประธานในพระอุโบสถ ที่ฐานของพระประธานมี 3 ชั้น พระประธานอยู่ชั้นบนสุด ชั้นรอง ลงมามีพระอัครสาวก 2 องค์ คือพระโมคคัลลาน์ อยู่ด้านขวา และพระสารีบุตร อยู่ด้านซ้ายของ พระประธาน และบริเวณรอบพระอุโบสถมีกำแพงแก้วล้อมรอบ

พระปราสาท

สร้างขึ้นในรัชกาลที่ 1 4 องค์ อยู่ที่ลานพระอุโบสถองค์ละมุม

พระวิหารทิศ

เป็นวิหารที่สร้างออกมาทั้งสี่ด้านของพระระเบียง สร้างไว้ตรงกับทิศทั้ง 4 มีทั้งหมด 4 หลัง มีมุขยื่นทั้งหน้าและหลังภายในประดิษฐานพระพุทธรูปสำคัญ ดังต่อไปนี้⁸

พระวิหารทิศตะวันออก มีชื่อว่า วิหารทิศพระโลกนาถ มุขหน้าประดิษฐาน พระพุทธมารวิชัย อภัยปรภักษ์ อัครพฤกษ์โพธิภิรมย์ อภิสุมพุทธบพิตร ซึ่งเป็นพระพุทธรูปหล่อด้วย นาค หน้าตักกว้าง 3 ศอก 1 คืบ เดิมประดิษฐานอยู่ที่วัดเขาอินทร์ เมืองสวรรค์โลก รัชกาลที่ 1 โปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญลงมาบูรณะปฏิสังขรณ์ด้วยนาค และประดิษฐานไว้ในวิหาร ทิศตะวันออก เดิมถวายพระนามว่า "พระเจ้าศรีสวรินทราธิราช" เบื้องหลังองค์พระมีคันศรมหาโพธิ์แม่กิ่ง ก้านสาขาเขียวสด

มุขหลังของวิหารทิศตะวันออก ประดิษฐานพระพุทธรูปโลกนาถ ราชมหาสมมตวงศ์ องค์อนันตญาณสัมพันธุ์ สกัณษพุทธบพิตร เป็นพระพุทธรูปยืนสูง 20 ศอก หล่อด้วยโลหะ รัชกาลที่ 1 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญมาจากวัดพระศรีสรรเพชญ์ กรุงศรีอยุธยา และนำมาประดิษฐานไว้

⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 238-240.

เป็นพระประธานอภัยปาง ห้ามพระแก่นจันทร์ พระหัตถ์ขวายกขึ้นป้องพระกรซ้ายแนบองค์

วิหารทิศตะวันตก ประดิษฐานพระพุทธรูปยืนศรีมุนีนาค อุรูอาสนบัลลังก์ อุทรังติศภาคยนาค
ปรก ศิลกพบพิตร เป็นพระพุทธรูปนั่งหน้าคักกว้าง 5 ศอก 1 คืบ 1 นิ้ว รัชกาลที่ 1
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญมาจากเมืองสุโขทัย พระพุทธรูปประทับบนฐานพญานาค 7
เศียรขอเป็นบัลลังก์ 4 ชั้น ที่ใต้ต้นจิก เรียกว่าพระนาคปรก

วิหารทิศเหนือ ประดิษฐานพระพุทธรูปาเลไลย์ สร้างในสมัยรัชกาลที่ 1 สูง 8 ศอก
1 คืบ 5 นิ้ว ประทับนั่งบนภูเขาท้อยพระบาท พระหัตถ์ซ้ายวางคว่ำลงบนพระเพลา พระหัตถ์ขวา
แนบบนพระชานุ เป็นกิริยาทรงรับ มีข้างหมอบถวายคนโทน้ำอยู่ทางขวาและลงนั่งถวายรวงผึ้งอยู่
ค้ำนซ้ายขององค์พระ

วิหารทิศใต้ ประดิษฐานพระพุทธรูปราช เป็นพระพุทธรูปนั่งหน้าคักกว้าง 5 ศอก 1 คืบ
1 นิ้ว รัชกาลที่ 1 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญมาจากกรุงสุโขทัย พร้อมกับพระพุทธรูปยืนศรี
มีพระปัญจวาศีย์ ทั้ง 5 นั่งหั่งธรรมะอยู่เบื้องหน้าองค์พระ จึงเรียกว่าพระโปรดปัญจวาศีย์

พระระเบียง

สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 มี 2 ชั้น แต่ละชั้นประดิษฐานพระพุทธรูปปางต่าง ๆ จำนวน
394 องค์

พระมหาเจดีย์

สร้างในสมัยรัชกาลที่ 1 จำนวน 1 องค์ ชื่อ พระมหาเจดีย์ศรีสรรเพชญ์คาญาน
ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมากรศรีสรรเพชญ์ ที่นำมาจากกรุงศรีอยุธยา

พระเจดีย์ท่อม

สร้างบนฐานเดียวกันท่อมละ 5 องค์ อยู่ตรงมุขวิหารคดทั้ง 4 ทิศ รวม 20 องค์
ภายในบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ

ศาลาราย

สร้างขึ้น 16 หลัง ที่ผนังศาลารายเขียนเรื่องชาดกต่าง ๆ ตำรายา และตั้งฤกษ์ตัดคนไว้เพื่อให้ผู้สนใจได้ศึกษาหาความรู้

นอกจากนี้ยังมีสิ่งก่อสร้างอีก เช่น พระมณฑป ฎีกุพระสงฆ์ หอระฆัง หอสวดมนต์ และบริเวณวัดที่ได้รับการตกแต่งให้ร่มรื่นไปด้วยต้นไม้และสระน้ำ ภูเขาห่อมเพื่อให้เกิดความสวยงาม ร่มรื่น การปฏิสังขรณ์ในครั้งนี้ใช้เวลาถึง 7 ปี 5 เดือน 28 วัน จึงสำเร็จ และโปรดพระราชทานนามวัดว่า วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาวาส

ครั้งต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 2 วัดพระเชตุพนฯ ไม่มีหลักฐานว่าได้รับการซ่อมแซมหรือปฏิสังขรณ์แต่อย่างใด ทั้งนี้สันนิษฐานว่าสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ที่มีอยู่นั้นยังคงสภาพดีอยู่ เพราะได้รับการปฏิสังขรณ์ใหม่ครั้ง รัชกาลที่ 1 และเนื่องจากหลักฐานและเอกสารที่เกี่ยวกับวัดพระเชตุพนฯ ในสมัยรัชกาลที่ 2 แทบไม่มีเลย จึงทำให้ไม่สามารถเห็นภาพวัดพระเชตุพนฯ ในช่วงรัชกาลที่ 2 ได้ชัดเจนเท่าที่ควร

นับแต่การปฏิสังขรณ์ ครั้งรัชกาลที่ 1 จนถึงรัชกาลที่ 3 วัดพระเชตุพนฯ ไม่ได้มีการปฏิสังขรณ์อีกเลยเป็นเวลา 31 ปี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานพระกฐิน ณ วัดพระเชตุพนฯ ได้ทอดพระเนตรเห็นถาวรวัตถุของวัด ที่ทรงสถาปนาไว้เมื่อรัชกาลที่ 1 ชำรุดทรุดโทรม ปรักหักพัง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ และในการปฏิสังขรณ์ในครั้งนี้ได้ ทรงมีพระราชประสงค์พิเศษอย่างหนึ่งคือ จะให้วัดพระเชตุพนฯ เป็นแหล่งความรู้สำหรับประชาชนทั่วไป นับว่าพระองค์ทรงเห็นการณ์ไกลอย่างยิ่ง เพราะในสมัยนั้น ยังไม่มีโรงเรียนและสถาบันการศึกษาชั้นสูงที่จัด เป็นระบบสำหรับประชาชนอย่าง เช่นปัจจุบันนี้ ซึ่งพระราชประสงค์นี้ กรมสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพได้กล่าวยืนยันว่า

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงปฏิสังขรณ์ แต่ในการทรงปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ มีพระราชประสงค์พิเศษอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งจะให้เป็นที่แห่งโรงเรียนวิชาความรู้ของมหาชนไม่เลือกชั้นบรรดาศักดิ์ ถ้าจะเรียกอย่างทุกวันนี้ คือ จะให้เป็นมหาวิทยาลัย . . .⁹

⁹ ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ. หน้าค่าน้ำ ก. - ข.

จากข้อความนี้แสดงให้เห็นชัดเจนว่าพระองค์ทรงมีพระราชดำริที่จะให้วัดพระเชตุพนฯ มีลักษณะเป็นสถาบันการศึกษา เพื่อเปิดโอกาสให้ชนทุกชั้นในสังคมได้เข้ามาศึกษาหาความรู้ได้อย่างเสรี ดังนั้นในการปฏิสังขรณ์ในครั้งนี้ มีทั้งการซ่อมแซมของเก่าให้มีสภาพที่ดีขึ้นกว่าเดิม การสร้างสิ่งใหม่ขึ้นมา และขนาดของแหล่งความรู้ที่มีมากขึ้นกว่าเดิม ดังจะกล่าวในรายละเอียดดังนี้

1. สิ่งที่ได้รับการซ่อมแซมและปฏิสังขรณ์ให้ดีขึ้น¹⁰

พระอุโบสถ

พระอุโบสถในรัชกาลที่ 3 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ร้อยขยายของเดิมที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ 1 ให้ใหญ่ขึ้น พร้อมทั้งตกแต่งให้สวยงาม¹¹ ภายในพระอุโบสถประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมากร และภายในพระอุโบสถตกแต่งอย่างสวยงามและให้ความรู้ในด้านต่าง ๆ เช่น

ภาพจิตรกรรมฝาผนัง ผนังระหว่างหน้าต่างเขียนเรื่องพระสาวกเอศทัศกะ รวม 41 เรื่อง เป็นเรื่องจากธรรมกถาอังคุตตรนิกาย ผนังตอนเหนือหน้าต่างขึ้นไปเขียนเรื่องมโหสถชาดก คอสองในประธานทั้งสองข้างเขียนเรื่องเมืองสุวรรณคีรีชั้นจตุรหาราช และสุวรรณคีรีชั้นอื่น ๆ

เสาในประธาน มี 16 เสา เขียนสีน้ำมันลายดอกไม้ก้านแย่งสลับนก เพดานเขียนสีน้ำมันลายดอกไม้ร่วง ไม้ดอกและไม้ผล

บานประตู ด้านนอกประดับมุกงดงามมาก เขียนลายภาพเรื่องราวเกียรติ์ ด้านในเขียนลายรดน้ำเป็นรูปหัตถ์พระราชอาคม ฐานานุกรม เปรียบดูทั้งฝ่ายคามวาสีและอรัญวาสีในกรุงและหัวเมือง

บานหน้าต่าง ด้านนอกจำหลักลายแก้วชิงดวง ปิดทองประดับกระจก ด้านในเขียนลายรดน้ำตราคณะสงฆ์ เสิงหน้าต่างตอนล่างเขียนภาพนิทานยายกะลาปลุกถั่วปลุกงา

¹⁰ รายละเอียดส่วนใหญ่นำมาจาก จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 สำเนาว่าด้วยการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ (ดูภาคผนวกข.).

¹¹ กรมศิลปากร. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับหอพระสมุด. หน้า 12.

พระปรารักษ์

มี 4 องค์เช่นเดิม แต่ได้ก่อสร้างให้สูงขึ้นอีกประมาณ 3 องค์ ประทับด้วยหิน
ลายต่าง ๆ แต่ละทิศมีเทวรูปหล่อด้วยศิษทุภีตั้งไว้ที่ช่องซุ้มคูหา เหนือซุ้มคูหาทำเป็นรูปมารแบก
หล่อด้วยศิษทุภีเช่นเดียวกัน

พระวิหารทิศ

มีประจำทั้ง 4 ทิศ เช่นเดิม รวมทั้งพระพุทธรูปที่ประดิษฐานไว้ก็ดังเดิม

กำแพงแก้ว

อยู่ล้อมรอบลานพระอุโบสถ มีซุ้มประตู 8 ซุ้ม และซุ้มเสมา 8 ซุ้ม ในแต่ละซุ้ม
เสมาปักใบเสมาคู่เป็นเครื่องหมายแสดงว่าเป็นพระอารามหลวง บนหลังคาซุ้มเสมามีพระสถูป
หล่อด้วยโลหะตั้งไว้ซุ้มละองค์ นอกประตูกำแพงแก้วตั้งรูปหล่อปางแปลงไว้ 2 ซ้างประตู รวม 16 รูป

ภาพสลักเรื่องรามเกียรติ์

เป็นภาพสลักนั้นบนแผ่นศิลา ติดไว้ที่ผนังระหว่างเสาด้านนอกบริเวณลานภายนอก
พระอุโบสถ มี 154 ภาพ มีโคลงจารึกบอกเรื่องอยู่ใต้ภาพ เนื้อเรื่องในภาพไม่ติดต่อกัน มีเฉพาะ
บางตอนที่เขียนภาพได้สวยงามเท่านั้น

พระระเบียง

มี 2 ชั้น คือชั้นในและชั้นนอก ล้อมรอบพระอุโบสถ ในรัชกาลที่ 3 ทรงโปรดฯ
สร้างเสริมให้สูงขึ้น และประดิษฐานพระพุทธรูปไว้เช่นเดิม แต่ที่เสาด้านในมีจารึก
เพลงยาวกลบท 50 บท และฉันทวรรคพฤติ 50 ฉันท์ รวม 100 แผ่นประดับไว้

พระมหาเจดีย์

ได้สร้างเพิ่มขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 อีก 2 องค์ มีขนาดเท่ากับองค์แรก คือ
พระเจดีย์ศิลปกรรมกรณิทาน อยู่ทางด้านเหนือของพระเจดีย์องค์แรก ประดับด้วยกระเบื้องสีขาว
รัชกาลที่ 3 ทรงสร้างอุทิศแก่พระบรมชนกนาถ และพระเจดีย์มณีปัดคปริกขาร อยู่ทางใต้ของ

พระเจดีย์องค์แรก ประดับด้วยกระเบื้องสีเหลือง เป็นพระเจดีย์ส่วนพระองค์ของรัชกาลที่ 3

ในปัจจุบันนี้พระมหาเจดีย์ในวัดพระเชตุพนฯ มี 4 องค์ สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 อีก 1 องค์ ไม่มีพระนามเรียก อยู่ทางค่านตะวันตกของเจดีย์องค์แรก ประดับด้วยกระเบื้องสีน้ำเงิน โดยถ่ายแบบมาจากพระเจดีย์วัดหลวงสบสวรรค์ กรุงเทพมหานคร มีลักษณะที่แตกต่างกับพระเจดีย์องค์อื่น คือ มีรูปประตูเข้าไปในองค์พระเจดีย์ได้

พระระเบียงมหาเจดีย์

ประดิษฐานพระพุทธรูปยืนฐานละ 3 องค์ รวม 135 องค์ ที่พระระเบียงมีจารึกความรู้ไว้คือ จารึกวรรณคดีประเภทสุภาษิต เช่น โคลงโลกนิติ คำฉันท์กฤษณาสนนึ่ง พาลีสอนนึ่ง และสุภาษิตพระร่วง

ศาลาการเปรียญ

อยู่มุมกำแพงวัดทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ สร้างในรัชกาลที่ 1 เดิมเป็นพระอุโบสถของวัดโพธารามเดิม โปรดให้แปลงเป็นศาลาการเปรียญ ปฏิสังขรณ์ในรัชกาลที่ 3 ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปปางสมาธิ เดิมเป็นพระประธานในพระอุโบสถ แต่ได้อัญเชิญมาไว้ที่ศาลาการเปรียญเมื่อได้มีการประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมากรเป็นพระประธานแทนในพระอุโบสถ

ศาลาราย

มีจำนวนเท่าเดิมและใช้เป็นที่ตั้งภาชนะค้ำคนทำต่าง ๆ หล่อด้วยสังกะสีผสมดินกับรูปคนชาติต่าง ๆ หล่อด้วยดินเผาเช่นเดียวกัน โดยมีจารึกประกอบติดไว้ที่ผนังศาลา รวมทุกศาลามีถาด 80 รูป รูปคนต่างชาติ 32 รูป ปัจจุบันเหลือรูปภาชนะค้ำคนเพียงไม่กี่รูปและได้ย้ายมาตั้งอยู่ที่ภูเขาหน้าประตูพระระเบียงพระอุโบสถด้านใต้ ส่วนรูปคนชาติต่าง ๆ สูญหายไปหมดแล้ว และที่เสาในศาลาราย มีจารึกคำรายาไทย ตลอดจนคำรายาว่าด้วยสมุฏฐานโรค คำรายาเด็ก คำรายาหมอนวด ซึ่งทั้งหมดนี้ล้วนมีมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 และมาสร้างเพิ่มเติมขึ้นอีกในสมัยรัชกาลที่ 3

2. สิ่งก่อสร้างที่สร้างขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ 3

พระพุทธไสยาสน์

ประดิษฐานอยู่ในพระวิหารพระพุทธไสยาสน์ ซึ่งตั้งอยู่มุมกำแพงวัดด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ มีขนาดใหญ่มากองค์หนึ่งในเมืองไทย คือ ยาว 1 เส้น 3 วา รัชกาลที่ 3 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นจุดเด่นของพระพุทธไสยาสน์นี้คือ พระพุทธบาทประดับมุกงามแปลกตา พระพุทธบาทยาว 5 เมตร กว้างข้างละ 1 เมตรครึ่ง วางทับกัน พระบาทซ้ายทับอยู่บนพระบาทขวา ที่พื้นพระบาทมีลวดลายประดับมุกเป็นภาพมงคล 108 ประการ อันเป็นลักษณะอย่างหนึ่งของมหาบุรุษ

ภายในวิหารพระนอนนี้มีภาพฝาผนัง ตอนบนของหน้าต่างเขียนเป็นเรื่องมหาวงศ์ ตอนล่างเขียนภาพจารึกเรื่องพระสาวิกาเอศทัตตะ 13 พระองค์ อุบาสกเอศทัตตะ 10 คน และอุบาสิกาเอศทัตตะ 10 คน สีมือประณีตมาก

พระมณฑป

พระมณฑปหรือหอธรรม เดิมสร้างในรัชกาลที่ 1 รัชกาลที่ 3 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาขึ้นใหม่ทั้งหมด ตรงกลางเป็นที่ประดิษฐานพระธรรม ทำเป็นยอดมงกุฎ มีมุข 4 มุข ประดับกระเบื้องเคลือบ และกระเบื้องถ้วยสีดงามมาก

พระเจดีย์ราย

พระเจดีย์รายนี้เรียงรายอยู่นอกพระระเบียงพระอุโบสถ มีทั้งหมด 71 องค์ สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 สำหรับบรรจุอัฐิพระราชวงศ์ เจดีย์แต่ละองค์ สูง 3 วา 2 ศอก สร้างแบบย่อมุมไม้สิบสอง

นอกจากนี้ยังมีสิ่งก่อสร้างตามบริเวณวัดอีกมากมาย เช่น สถาปัตยกรรมของวัดด้วยการประดับประดาด้วยตุ๊กตาทินจากจีน การสร้างกุเฆารอบวัดเพื่อปลูกต้นไม้และการสร้างสวนหย่อม ที่บริเวณวัด เป็นต้น การปฏิสังขรณ์ในครั้งนี้ใช้เวลาจนถึง 16 ปี คือเริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2375 - พ.ศ. 2391 และปัจจุบันนี้วัดกุสุมาลย์ที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันนี้คือสิ่งที่เกิดขึ้นครั้งรัชกาลที่ 3 ซึ่งในบางส่วนก็อยู่ในสภาพที่ดี และก็มีบางส่วนที่ชำรุดสูญหายไปมาก

3. รายละเอียดความรู้ที่มีอยู่ในวัดพระเชตุพนฯ

การปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ ครั้งรัชกาลที่ 1 นั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชประสงค์ประการหนึ่งคือ ต้องการให้วัดพระเชตุพนฯ เป็นแหล่งความรู้ของประชาชน จึงได้โปรดเกล้าฯ ให้จาริกวิชาการต่าง ๆ เช่นตำรายา ความรู้เรื่องการบริหารร่างกาย วิชาภายในบริเวณวัด ถึงแม้ว่าจะมีเพียงเล็กน้อยทำให้มีลักษณะเห็นไม่เด่นชัดนักว่าเป็นแหล่งความรู้ แต่นั่นคือจุดเริ่มต้นของการเป็นแหล่งความรู้ของวัดพระเชตุพนฯ ในเวลาต่อมา เมื่อมีการปฏิสังขรณ์อีกในสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงตระหนักว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ทรงฟื้นฟูด้านวัดกุศลสถานและศิลปซึ่งนับว่ามีประโยชน์แก่ประชาชนทั่วไป นับเป็นการเริ่มต้นเป็นแบบแผนไว้แล้ว ดังนั้น เมื่อมาถึงแผ่นดินของพระองค์ ก็ควรจะนำความเจริญของศิลปวิทยาการทั้งหมด ซึ่งส่วนใหญ่กำหนดจากราชสำนักออกสู่ประชาชนให้เป็นการแพร่หลาย ดังนั้นจึงทรงให้จาริกวิชาการต่าง ๆ ไว้ในวัดพระเชตุพนฯ คราวที่ได้ปฏิสังขรณ์ในสมัยของพระองค์ ให้เป็นแหล่งเล่าเรียนความรู้ของมหาชนสืบไป

ความรู้ที่มีอยู่ในวัดพระเชตุพนฯ นี้ จะเป็นความรู้ที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลือกสรรตำราที่สมควรแก่การเล่าเรียนทั้งที่เป็นของเก่าและที่โปรดให้แต่งขึ้นใหม่จารึกประดับแผ่นศิลาไว้ในบริเวณวัด ส่วนวิชาความรู้ที่มีมาแต่รัชกาลที่ 1 นั้นไม่มีหลักฐานแน่นอนว่าในการบูรณะครั้งรัชกาลที่ 3 นี้จะนำมาประกอบค้ำหรือไม่ประการใด วิชาความรู้ที่มีอยู่นั้นมีอยู่ในรูปของจารึกข้อความ วิชาบางอย่างเป็นรูปเขียน รูปปั้นประกอบคำอธิบาย ดังได้แย่งไว้เป็น 8 หมวด คือ¹²

1. หมวดประวัติ	2. หมวดพระพุทธศาสนา
3. หมวดตำรายา	4. หมวดวรรณคดี
5. หมวดสุภาษิต	6. หมวดทำเนียบ
7. หมวดประเพณี	8. หมวดพลาณามัย

¹² ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ ฉบับหอสมุดวชิรญาณ. (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณ

หมวดประวัติ

“ประวัติ” ในที่นี้หมายถึง ประวัติวัดพระเชตุพนฯ เพราะภายในวัดจะมีจารึกแสดงถึงประวัติการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ ครั้งสำคัญ ๆ ดังนี้

1. จารึกครั้งรัชกาลที่ 1 เป็นจารึกข้อความเบื้องต้นแล้ว จารึกลงศิลาประดับไว้ที่ผนังของวิหารทิศพระโลกนาถมุขหลัง แสดงถึงพระราชปรารภที่จะปฏิสังขรณ์ รายการปฏิสังขรณ์ การเคลื่อนย้ายและการก่อสร้างสิ่งใหม่ ๆ โดยละเอียด จารึกนี้ทำให้ทราบว่าสิ่งใดได้มีขึ้นแล้วแต่ครั้งรัชกาลที่ 1 ตัวอย่างคำจารึก

. . . ทำศาลารายห้าห้อง เจ็ดห้อง เก้าห้อง เป็นสิบเจ็ดศาลาเขียนเรื่องพระชาติคหฬาร้อยห้าสิบพระชาติ ทั้งคำรายาและฤาษีตัดคนไว้เป็นทาน ทำกำแพงแก้วล้อมรอบนอก มีประตูชุมประดับกระเบื้องถ้วยสี่ประตู มีอุรุประจำประตูละคู่มีประตูชุมประดับกระเบื้องเคลือบเก้าประตู ทั้งประตูกำแพงคั่นสองเป็นสิบ เบดประตู มีรูปสัตว์ประตูละคู่เป็นรูปสัตว์ยี่สิบสองตัว . . . ¹³

และ

. . . ครั้นวันศุกร์ เดือนห้า แรมสิบสองค่ำ ปีระกา ตรีนิศก ให้ตั้งการฉลองอารามนาราชชาตณะถานานุกรมอะธิการอันดับฝ่ายคันธะจรุระ วิษัณนาจรุระพัน รูปพร้อมกันณะพระอุโบสถ เหลาบายแล้วสี่โมงห้าบาท สมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระพุทธเจ้าเสด็จพระราชดำเนิน . . . มายังพระอุโบสถ ทรงสมათานพระอุโบสถศิล แล้วหลั่งน้ำอุทิศเทกลงเหนือพระพุทธรูปนิมิตถาวร ถวายพระอารามตามพระบาทแก่พระสงฆ์ มีองค์พระพุทธรูปนิมิตถาวรเป็นประธานมีนามปรากฏชื่อวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาวาส . . . ¹⁴

ข้อความดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นถึงรายละเอียดในการก่อสร้างและปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ ในสมัยรัชกาลที่ 1 ได้อย่างละเอียดและชัดเจน ปัจจุบันนี้จารึกนี้ยังปรากฏให้เห็นอยู่ ข้อความนี้จารึกอยู่บนแผ่นหินอ่อน สีดำ ขนาดกว้าง 202 ซม. สูง 112 ซม. หน้า 5 ซม. อักษรที่จารึกเป็นอักษรภาษาไทย มี 1 ด้าน 30 บรรทัด ประดับอยู่ที่ผนังด้านหน้าในพระวิหารพระโลกนาถ ซึ่งยังสามารถอ่านได้อย่างชัดเจน

¹³ จารึกในวิหารพระโลกนาถ วัดพระเชตุพนฯ กรุงเทพมหานคร.

¹⁴ เรื่องเดียวกัน

2. โคลงคั่นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ เป็นพระนิพนธ์ของกรมสมเด็จพระบรมมานุชธิโชติโนรส ทรงนิพนธ์เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โคลงคั่นเรื่องนี้ขึ้นต้นด้วยว่าร้อยคั่นขอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว 1 บท ต่อไปเป็นโคลงคั่นบาทกฤษร 29 บท กล่าวถึงทศพิธราชธรรมและพระราชกรณียกิจที่ได้ทรงปฏิบัติ ได้แก่ พระราชทานโคแก่ชาวนาผู้ขัดสน ปูนบ่าเหน็บรางวัลเสนาข้าราชการฝ่ายหน้าและฝ่ายในเป็นประจำทุกปี พระราชทานเงินแก่พ่อค้าเป็นทุน ครัสต์ด้วยวาจาที่เหมาะสมแก่วิญญูชนของบุคคล ทรงบำเพ็ญบุญบำบัตทุกขบ่ารุ่งสุขแก่ราษฎรโดยทั่วหน้ากัน บรรดาเมืองออกมีความจงรักภักดีไม่เอาใจออกห่าง พระราชทานยศศักดิ์และหาหนะแก่พระญาติ พระวงศ์ และผู้ใกล้ชิดคิดความ บำรุงพระสงฆ์และพราหมณ์ แล้วจึงกล่าวถึงการปฏิสังขรณ์วัดโดยละเอียด โดยบอกตำแหน่งของวัดดูสถานต่าง ๆ บอกรายการจาริกวิทนาการทั้งปวงซึ่งแสดงความรู้ไว้อย่างลึกซึ้งในวิชาศิลปะและการก่อสร้าง มีขนาดยาวมากคือมีโคลงคั่นจำนวนถึง ๑๑๓ บท¹⁵ และลงท้ายด้วยร้อยคั่นบอกพระนามและนามแม่กองควบคุมงานทุกส่วน ตลอดจนพระนามและนามผู้ประพันธ์คำจาริกด้วย

โคลงคั่นเรื่องนี้นับว่ามีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ความรู้ทางช่าง และรสนิยมของกวีนิพนธ์ และเป็นเสมือนคู่มือนำเที่ยววัดพระเชตุพนฯ ได้เป็นอย่างดีอีกด้วย

ตัวอย่าง โคลงคั่นปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ¹⁶

ทวารกลางระหว่างวัดสร้าง	สองประดิษฐ เติมฤา
ทรงยอดมณีแต่บุรุษ	แบบไซ้
ชำรุดเร่งรื้อสฤษฏี	เรขขนาด ใหม่่นา
ทรงฝรั่งซุ้มให้ตั้ง	แต่งแปลง ๗
กระเบื้องถ้วยประดับพิลาศล้ำ	ลายเลิศ หลากเฮย
บานเบิกทวารแสดงลาย	เลขเพี้ยน
ซุ้มนาฬิกาเพริศ	เพวาพิศ นาพ้อ
อย่างฝรั่งสามชั้นเก็บร	ทฎาย ๗

¹⁵ รวบรวมจาก ประชุมจาริกวัดพระเชตุพนฯ หน้า 217 - 296.

¹⁶ ประชุมจาริกวัดพระเชตุพนฯ หน้า 225, 255, 264 และ 265.

หรือ

นอกทวารท่านใต้ถุน	แต่งขจิต หล่อฤา
หล่อรูปสารแปลงเต็ม	ต่างใช้
สิงหนัดและโคสณิ	เทียมคู่ เคียงนา
ขนานแห่งสองข้างไว้	หว่างทวาร ฯ

หรือ

จักรพรรดิวัตรโปรดสร้าง	ล้ำสม ลินแษ
ทวาทศพิธโศภุณย์	บอกแจ้ง
พระยี่งพระยศอุดม	ศาลเกริก เกียรติฤา
ร้อยโลกรูฤาแล้ง	เสื่องคุณ ฯ

3. โคลงจารึกการปฏิสังขรณ์สถานที่ต่าง ๆ แต่งเป็นโคลงสี่สุภาพ ติดไว้ที่ผนังของสิ่งก่อสร้างนั้น ๆ ในแต่ละแห่งมีจำนวนโคลงมากน้อยต่างกัน โคลงดังกล่าวนี้บรรยายที่มาของ การก่อสร้าง รายละเอียดในการก่อสร้าง บอกค่าจ้างช่าง ซึ่งผู้ควบคุมการก่อสร้างและประโยชน์ใช้สอยของอาคารสถานที่นั้น ๆ แต่งได้เนื้อความดี มีผู้แต่งหลายคน

สถานที่ประดับแผ่นศิลาจารึกบอกประวัติการปฏิสังขรณ์ เช่น พระอุโบสถ พระวิหารทิศทั้ง 4 ทิศ ศาลาหน้าพระมหาเจดีย์ ระเบียงล้อมพระสถูป หอไตร ศาลาทิศ ศาราราย เป็นต้น

ตัวอย่าง โคลงสุภาพจารึกการปฏิสังขรณ์¹⁷

หลวงราชภูเบศร์ไค้	กำกับ เขียนเอย
อภิวินญาณสรพร	เสรีจรู้
รายงานทุกถ้านจับ	แล้วและ ยิงฤา
เบ็ดเสรีจ่ายงผู้	หนึ่งได้ตรวจตรา ฯ

(จารึกมณังค้ำหน้าพระอุโบสถ)

¹⁷ เรื่องเดียวกัน. หน้า 298-301.

หรือ

ชินศรีชื่อพี่พระ	นาคปรก
สถานสถิตทิศตก	ท่านไว้
จิกแมกแจกกิ่งปก	ปานฉัตร เจลอมแฮ
เกิมสุโขทัยให้	อยู่รุ่งหอเหม ๗
	(จาริกในวิหารทิศตะวันตก)

จากโคลงจาริกการปฏิสังขรณ์¹⁸นี้ทำให้เราสามารถทราบนามของช่างและชื่อวัดหรือวังที่ช่างได้ฝึกฝนเล่าเรียนวิชาช่างในสาขาต่าง ๆ ไว้มากโดยเฉพาะอย่างยิ่งในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อาจจะเป็นครั้งแรกที่มีการจาริกบนแผ่นศิลาลงไว้เป็นหลักฐาน และจากโคลงจาริกนี้ทำให้รู้ว่าช่างที่มีบทบาทในการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนัง ได้แก่ ช่างเขียนพระสงฆ์จากวัดต่าง ๆ ในลแวกกรุงเทพฯ และธนบุรี

ความรู้ในหมวดประวัตินี้ สามารถทำให้เรามองเห็นวิวัฒนาการของวัดพระเชตุพนฯ ตั้งแต่เริ่มมีการปฏิสังขรณ์ ครั้งรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 3 อย่างละเอียด ตั้งแต่การดำเนินการก่อสร้างวัดอุสถานต่าง ๆ พระพุทธรูปที่นำมาประดิษฐานไว้ การจาริกภาพและข้อความต่าง ๆ ไว้ภายในบริเวณวัด การตกแต่งประดับประดาวัดให้เกิดความสวยงาม รวมทั้งรู้ถึงผู้ที่จัดสร้างและก่อให้เกิดสิ่งต่าง ๆ ขึ้นภายในวัด โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 3 จาริกในหมวดประวัตินี้ไม่ได้ให้ความรู้เฉพาะในส่วนของวัดพระเชตุพนฯ อย่างเดียว ความรู้ในด้านอื่นยังมีประกอบมาด้วย เช่น สภาพความอุดมสมบูรณ์ของบ้านเมืองในขณะนั้น การทำนุบำรุงพระศาสนา และพระราชกรณียกิจที่สำคัญที่รัชกาลที่ 3 ทรงปฏิบัติ นับได้ว่าเป็นความรู้ทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญของชาติไทยอีกด้วย ปัจจุบันความรู้ในหมวดนี้ยังปรากฏให้เห็นในสภาพที่สมบูรณ์โดยเฉพาะจาริกของรัชกาลที่ 1 ซึ่งอยู่ในวิหารพระโลกนาถ ส่วนของรัชกาลที่ 3 ซึ่งจาริกติดไว้ตามบริเวณสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ภายในวัดชั้นมีสภาพที่ไม่สมบูรณ์นัก และมีการจัดลอกพิมพ์ไว้แล้ว

¹⁸ บูรณกะ เว็ทในภาคผนวก ๗

คุณค่าที่ได้จากหมวดประวัติ นอกจากที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น ในทางวรรณคดี กล่าวว่า “ลักษณะของจาริกโคลงในสมัยรัชกาลที่ 3 นั้นมีคุณค่าด้านความไพเราะเหมาะค้ำความหมาย และมีศิลปะในการประพันธ์ถือเป็นแบบอย่างที่ดีในการแต่งโคลงและกลโคลงเป็นอย่างดี¹⁹

หมวดพระพุทธศาสนา

จาริกที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเรียบเรียงไว้เป็นร้อยแก้วทั้งหมดครบถ้วนไว้ตามที่ต่าง ๆ หลายแห่ง พร้อมด้วยภาพวาดของเรื่องนั้น ๆ ประกอบการอธิบาย แยกเรื่องได้ดังนี้

1. จาริกเรื่องพระสาวกเอตทัคคะ จำนวน 41 องค์ มี โภคทัชฌุเถระ พระโมคคัลลานเถระ พระมหากัสสปเถระ พระอนุรุทธเถระ พระภัททियเถระ พระราหุลเถระ เป็นต้น ความรู้เหล่านี้จาริกคิดไว้ที่เชิงผนังหน้าต่างระหว่างพระอุโบสถ จาริกนี้ยังมีอยู่พร้อมรูปภาพบางภาพ
2. จาริกเรื่องพระสาวิกาเอตทัคคะ 13 องค์ เช่น พระนางเขมา พระนางอุบลวรรณา พระธรรมทินนา พระสิงคาลมาตา เป็นต้น จาริกนี้อยู่ที่ผนังหน้าต่างวิหารพระนอน
3. จาริกเรื่องอุบาสกเอตทัคคะ 10 คน เช่น อนาถบณฑิตอุบาสก ชิวกโกมารภัก พระยามหานามสาภยราช เป็นต้น จาริกนี้คิดไว้ที่เชิงผนังหน้าต่างวิหารพระนอน
4. จาริกอุบาสิกาเอตทัคคะ 10 คน มี นางสุชาดา นางสุปียา นางวิสาขา นางกาฬอุบาสิกา เป็นต้น จาริกนี้คิดไว้ที่เชิงผนังหน้าต่างวิหารพระนอน
5. จาริกอสุรา 10 และพญา 10 กล่าวถึงซากผิอันน่าเกลียด 10 ประการ และญาณอันเป็นเครื่องพิจารณาสังขาร 10 ประการ จาริกนี้คิดไว้ที่ผนังพระวิหารทิศตะวันออก
6. จาริกกฏีกาพาหุง ตรงกับเนื้อเรื่องในพระปฐมสมโพธิกถา ปริจเฉทมารวิชัย คิดไว้ที่ผนังพระวิหารทิศใต้
7. จาริกเรื่องพระพุทธบาท ๗ ที่ต่าง ๆ เช่น บนยอดเขาสวรรคต และบนยอดเขารังรุ้ง เป็นต้น จาริกนี้ประดับที่ผนังพระวิหารทิศตะวันตก

¹⁹สนิท คังทวิ. วรรณคดีและวรรณกรรมไทยเบื้องต้น. (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ไฉนเขียนได้, 2528), หน้า 143.

8. จาริกเรื่องสูงศักดิ์ 13 เป็นเรื่องเกี่ยวกับชุดงศ์วัตร ติดไว้ที่ผนังวิหารทิศเหนือ
 9. จาริกเรื่องชาดก ตอนนิทานกถา เป็นชาดก 24 เรื่องติดอยู่ที่ศาลาคู่หน้าพระมหาเจดีย์
 10. จาริกเรื่องมหาวงศ์ เป็นเรื่องยาวติดไว้ตามผนังตรงหน้าต่างวิหารพระนอน
 11. จาริกเรื่องนirykถา และ เปตกถา กล่าวถึงกรรมอันทำให้บุคคลตกนรก
- พิมพ์ต่าง ๆ และรูปลักษณะของเปรต 12 จำพวก จารุกนี้ติดไว้ที่ศาลาการเปรียญ

จาริกเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาที่กล่าวนี้ ใช้ภาษาเรียงความที่เข้าใจง่าย ประโยคสั้น ๆ ไม่มี "สำนวนวัด" บ่นมากนักเห็นได้ชัดเจกว่าตั้งใจสอนศีลธรรมแก่คนทั่วไปให้เข้าใจง่าย ด้วยภาษาเหมาะสมกับระดับความรู้ ความคิด อีกทั้งยังเป็นแบบอย่างให้แก่พุทธศาสนิกชนที่ได้เข้าไปในวัดได้เจริญศรัทธาและเลื่อมใสในพุทธศาสนายิ่งขึ้น

ตัวอย่าง ความเรียงเปตกถา

. . . ยังเปรตพวก 1 โถนาอยู่ทั้งกลางวันกลางคืน กินเปลวเพลิงอันเกิดขึ้นแต่ตัวโคและ
 โถปฏักเป็นอาหาร เพลิงไหม้กายอยู่เป็นนิจ กรรมอันใดให้ผลวิสัยชว่าเปรตพวกนี้กลีกปุรีไส
 แต่ก่อนเป็นชาวนา แมกไถเพื่อจะไถนา ชาวบ้านชักชวนไปบูชาพระพุทธเจ้า บุรุษพวกนั้น
 ประมาทว่า ถ้าพระเจ้าไถนาให้เรา เราก็จะไปบูชาพระเจ้า พระเจ้าไม่ไถนาให้เรา เราก็
 ไม่บูชาพระพุทธเจ้าแล้ว อิมินา กมุขวิปาเถน กรรมสยประมาทเท่านีให้ผล จึงมาเกิดเป็นเปรต
 โถนา . . .²⁰

(จาริกอยู่ที่ศาลาการเปรียญด้านหน้า เสา 2)

ความรู้ในหมวดพระพุทธศาสนานี้มีลักษณะโดยส่วนรวม คือ เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับ
 ศาสนาโดยตรงที่มุ่งสั่งสอนและให้ความรู้ เนื้อเรื่องจะเป็นการสั่งสอนตามหลักของศาสนา คือให้
 ประพฤติดี ละเว้นทำชั่ว ชี้ให้เห็นผลของการกระทำนั้น ๆ เช่น ทำดีย่อมได้รับสิ่งที่ดีตอบแทน ทำชั่ว
 ย่อมได้รับสิ่งที่ชั่วตอบแทน จุดเด่นของความรู้เหล่านี้ คือ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เรื่องราวของ
 พระพุทธองค์หรือพระอรหันต์ หรือสาวกที่สำคัญกล่าวถึงบางครั้งตัวเอกของเรื่องมาจากชาดก
 การนำเสนอความรู้ในหมวดนี้จะ เป็นลักษณะของภาพเขียน ประกอบคำบรรยายเป็นข้อความภาษาไทย

²⁰ ประชุมจาริกวัดพระเชตุพนฯ หน้า 158.

โดยภาพเขียนเหล่านี้จะอยู่ตามผนังพระอุโบสถ พระวิหาร และศาลาราย ซึ่งเหมาะสำหรับที่จะให้ผู้ที่เข้าวัดได้รับความรู้ในค่านี้นตลอดเวลาและตลอดไป เพราะสื่อความรู้ที่มีทั้งภาพเขียนและคำจารึกประกอบเป็นภาพ ๆ ไปนั้น สามารถเผยแพร่ความรู้ให้แก่คนได้ทุกระดับชั้น ทั้งที่สามารถอ่านหนังสือได้และไม่ได้ อีกทั้งยังจะช่วยสร้างความเข้าใจหรือจินตนาการในทางพุทธศาสนา เพื่อให้คนทั่ว ๆ ไปเกิดความเลื่อมใสและศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดีอีกด้วย

คุณค่าที่สำคัญของจารึกหมวดพระพุทธรูป คือ มุ่งกล่อมเกลาจิตใจคนให้ดีขึ้นโดยมีพระพุทธรูปเป็นแกนนำ

หมวดคำรายา

ในการจารึกวิชาการแพทย์นี้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริเห็นว่า คัมภีร์แพทย์ต่าง ๆ ที่มีอยู่ในขณะนั้น

ขาดคมบกพร่อง เสื่อมสูญไปมิได้เป็น เรื่องต้นเรื่องปลาย อนึ่ง เล่าแพทย์ ผู้เล่าที่ชำนาญในลักษณะโรคและสรรพคุณแห่งยานั้นก็มีน้อยลง ภายหลังยากที่กุลบุตรจักเล่าเรียนให้ชัดเจน แล้วทรงพระมหากรุณาจะให้เป็นที่คานาประโยชน์แก่ สมณชีพราหมณ์ อาณาประชาราษฎร์ ในขอบเขตสี่มาสิยไป . . .²¹

การชำระคำรายาซึ่งบกพร่องไม่สมบูรณ์นั้น เหตุผลหนึ่งคงจะเนื่องมาจากการเสียกรุงแก่พม่าครั้งที่ 2 ซึ่งกรุงศรีอยุธยาถูกเผาผลาญอยู่ถึง 15 วัน²² ดังนั้นคัมภีร์แพทย์ คงจะถูกเผาผลาญและกระจัดกระจายไปเป็นอันมาก ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ โปรดฯ ให้พระยาบำเรอราชแพทย เป็นผู้สืบเสาะหาตำราดี และตำราลักษณะโรคต่าง ๆ ตามพระราชอาณาเขาราชการ ตลอดจนราษฎร ใครมีตำราดีก็ให้นำมาถวาย ในครั้งนั้นมีผู้ถวายคำรายาเป็นอันมาก เล่าสืบกันมาว่า ผู้ถวายคำรายาต้องสาบานตัวว่า ยายนานนั้น ๆ คนได้ประโยชน์จริง ๆ จึงจดถวายและพระยาบำเรอราชแพทยจะตรวจสอบอีกครั้งก่อนที่จะจารึกไว้ในวัด นอกจากนี้ โปรดฯ ให้ปลูกต้นไม้ ใบยา สมุนไพร ซึ่งหายากไว้ภายในบริเวณวัดด้วย

²¹ ไร่เรียนแพทย์แผนโบราณวัดพระเชตุพนฯ. ตำราเภสัชฯ. หน้า 1.

²² ประชุมพงศาวดารภาค 39, (พระนคร: บงกัษการพิมพ์, 2502), หน้า 46.

คำรายาและวิชาการแพทย์ที่จารึกไว้ครั้งนั้นมี วิชาแผนนวด วิชาแพทย์ และวิชา
เภสัช ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1. วิชาแผนนวด ประกอบไปด้วยจารึกแผนภูมิภาพโครงสร้างร่างกายมนุษย์
แสดงที่ตั้งของเส้นประสาทต่าง ๆ พร้อมทั้งจารึกคำอธิบายการนวดเส้นประสาทตรงจุดใดช่วยรักษา
โรคอะไรบ้าง แผนภูมิทั้งหมดมี 60 ภาพ แสดงที่ตั้งของเส้นประสาทที่สำคัญในการนวด และการ
บีบนวดแก้ช้ำคอกอก แก้มือ และโรคลมต่าง ๆ ²³

2. วิชาแพทย์ จารึกหลักวิชาแพทย์ไทย เป็นการแยกสมุฏฐานของโรคต่าง ๆ
ตามทฤษฎีของการแพทย์ไทย เช่น ธาตุทั้ง 4 นั้นประกอบไปด้วยอะไรบ้างและในแต่ละธาตุนั้น
ได้แก่ส่วนใดของร่างกาย กล่าวถึงสมุฏฐานของโรค ซึ่งเกี่ยวข้องกับที่อยู่อาศัย ฤดู วัน เวลา รวมทั้ง
สาเหตุจากอาหาร²⁴ นอกจากคำรายนี้อันแล้วการวินิจฉัยว่าเป็นโรคใดและจะต้องใช้ยาขนาดใด ใน
คำรายาที่จารึกจะบอกลักษณะอาการของโรคต่าง ๆ ไว้ก่อนที่จะบอกตัวยาใช้บำบัดโรคนั้น ๆ อาการ
ของโรคแต่ละชนิดจะมีคำรับยาให้เลือกใช้มากกว่า 1 ขนานขึ้นไป ทั้งนี้ อาจจะเป็นเพราะว่าจะได้
เลือกใช้หลายขนาน หากขนานใดไม่อาจจะรักษาให้หายได้

ตัวอย่าง จารึกคำรายาขนานหนึ่งว่าด้วยเรื่องพิษไข่ออกคำ มีความว่า

ลำดับนี้จะยกเอาแต่ไข่ออกคำขึ้นว่าก่อนปฐม และลักษณะออกคำนั้นกระทำให้จับแต่เข้าถึง เทียง
ให้เห็นว่าจักจะแดง ให้มือเท้าเย็น ตัวร้อนแล้วหุดขึ้นมาเป็นสีคราม เท้าเมลิคงาถ้าขึ้นครึ่งตัว
ได้บ้างเสียบ้าง ถ้าขึ้นเต็มตัวรักษามีได้เลย ๆ

ถ้าจะแก้เอาใบมะขาม ใบต้อนาง เอาเสมอภาคทำเป็นจุมบละลายน้ำแทรก
คินประสิวขาวพันให้ละลายไขเสียก่อน จึงแต่งยากระทุ้งให้กินต่อไป

ขนาน 1 เอารากต้อนาง รากน้านอง รากคนทา รากมะเคื่อ รากหญ้ายายม่อม เอาเสมอ
ภาค คัมคานน้ำให้กินกระทุ้งสรรพไขทั้งปวงคินัก ถ้าพันยากินยากระทุ้ง เห็นว่าเป็นไขแท้แล้ว
จึงแต่งยาพันให้กินลงไปอยู่ที่เสีย

²³ โรงเรียนแพทย์แผนโบราณวัดพระเชตุพนฯ, ตำราเภสัชฯ, หน้า 2-61.

²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 97-359.

ขนาน 1 เอาเถาผักข้าว เถาขี้กา ดินประสิวขาว คำปัด เอาไปพ่นให้จุ่มแล้วจึงยา
แปรทั้งกินทั้งพ่นพร้อมไป

ขนาน 1 เอาใบมะตูม ใบมะขาม ใบหญ้าแพรก รังหมาล่า เอาเสมอภาคทำเป็นจุดบด
ทำแท่งไว้จะลายน้ำพ่นแปรถึง 3 วันก่อน แล้วจะลายน้ำคอกไม้กินต่อไป แก้พิษไข้ออกคำหาย
คันทัก²⁵

3. วิชาเภสัช กล่าวถึงสรรพคุณของเครื่องสมุนไพรและเครื่องเทศต่าง ๆ
ว่าแต่ละชนิดและแต่ละส่วนของพืชนั้น มีสรรพคุณให้ประโยชน์ในการบำบัดโรคอย่างไรบ้าง เช่น
"อนึ่ง สรรพคุณแห่งขิงสดนั้น มีรสหวานร้อนเผ็ด เน่ารู้บ่ารุงให้จำเริญอากาศ ธาตุ คอกรู้แก่โรค
อันเกิดแต่ท้องหทัย ใบรู้แก้กำเดาให้บริบูรณ์ ค้นรู้สกดลมลงไปสู่คูลหวารเมืองดำ รากรู้แก้ให้เสียง
เพราะ และรู้จำเริญอาหารา"²⁶

การจารึกคำรายา คำรายาแพทย์วัดพระเชตุพนฯ ครั้งนี้นับได้ว่าเป็นการรวบรวม
รวมยาดี และรักษาตำรับคำรายาที่มีคุณภาพดีไว้ แทนที่จะให้สูญไปพร้อมกับเจ้าของคำรายิ เพราะหมอ
ไทยนั้นส่วนมากจะท่วงวิชา ไม่ยอมถ่ายทอดหรือบอกคำรายาดีให้แก่ใครง่าย ๆ นอกจากบุตรหลานที่
ใกล้ชิด ดังนั้น บางครั้งคำรายาดี ๆ จึงมักสูญไปพร้อมกับเจ้าของคำรายา ซึ่งเป็นเหตุให้คำรายาของ
การแพทย์ไทยแผนโบราณจะต้องมีการชำระตรวจสอบอยู่เสมอ เพื่อให้ได้คำรายาที่มีคุณภาพที่สมบูรณ์
ดังปรากฏการชำระตรวจสอบคำรายาหลวงในสมัยรัชกาลที่ 2 รัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 5²⁷ นอกจากนี้การรวบรวมวิชาการแพทย์ต่าง ๆ เหล่านี้ก็มีคุณประโยชน์กับประชาชนทั่วไป ไม่เฉพาะในหมู่
ผู้ที่สนใจเป็นหมอเท่านั้น คำรายาวัดพระเชตุพนฯ เหล่านี้ยังเป็นแหล่งศึกษาวิชาการแพทย์แผนโบราณ
ที่ขึ้นชื่อมาตั้งแต่เมื่อจารึกในรัชกาลที่ 3 จนกระทั่ง พ.ศ. 2500 ความรู้ต่าง ๆ ที่จารึกไว้ลบเลือน
และชำรุดจึงได้มีการรวบรวมจัดพิมพ์ขึ้นเพื่อรักษาค้นฉบับมิให้สูญหายไป

²⁵ มาลี รักตะปุระณะ. "คำรายาวัดโพธิ์" อนุสาร อ.ส.ท. 11 (พฤษภาคม 2514)
หน้า 24-27.

²⁶ โรงเรียนแพทย์แผนโบราณวัดพระเชตุพนฯ, ตำราเภสัช. หน้า 359.

²⁷ ในรัชกาลที่ 2 มีการรวบรวมคำรายาจากประชาชนมาชำระตรวจสอบ ใน พ.ศ. 2355
ครั้นถึงรัชกาลที่ 3 ก็รวบรวมตรวจสอบจารึกไว้ที่วัดพระเชตุพนฯ ในรัชกาลที่ 5 พ.ศ. 2413 โปรดฯ
ให้ชำระคัมภีร์แพทย์หลวงที่มีอยู่ให้สมบูรณ์.

หมวดวรรณคดี

มีลักษณะที่เป็นร้อยกรอง 5 เรื่อง ซึ่งยังปรากฏหลักฐานให้เห็นอยู่ทุกวันนี้ วรรณคดีในที่มีลักษณะ เป็นกวีนิพนธ์ ที่ถือว่าเป็นความรู้ที่ได้รับการยกย่องว่ามีคุณค่าและถือเป็นแบบอย่าง ที่ควรยกย่อง เชิดชูต่อไป ลักษณะของวรรณคดีที่มีอยู่ในวัดพระเชตุพนฯ ได้แก่

1. คำร่ายฉันทวรรณคดี เป็นบทนิพนธ์ของกรมสมเด็จพระพรหมานุชิตชิโนรส ซึ่งเรียบเรียงขึ้นโดยอาศัยต้นฉบับคัมภีร์พุทธไตรปิฎก ภาษาบาลีของอินเดีย²⁸ พระองค์ทรงแปลฉันทวรรณคดีเป็นภาษาไทย จำนวน 50 ฉันท์ โดยอธิบายวิธีแต่งฉันท์ เขียนลักษณะบังคับ เป็นผังไว้ให้ดู พร้อมทั้งมีตัวอย่างไว้อย่างถูกต้องตามลักษณะบังคับนั้น เช่น คณัมฆตฉันท์ กุมาระลพิดาฉันท์ จิตรปทาฉันท์ วิชขุมาลฉันท์ ฯลฯ ส่วนเนื้อเรื่องของตัวอย่างที่ทรงกล่าวนั้นจะเกี่ยวกับการประพาดปฏิบัติคน ซึ่งให้เห็นสิ่งที่ดีและไม่ดีเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้ที่สนใจทั้งในส่วนตัวและส่วนรวม เช่น ภริยาชู้ 3 จำพวก ภริยาดี 4 จำพวก เหตุแห่งความฉิบหาย 6 ประการ โทษเสพสุรา 6 ประการ เป็นต้น ความรู้ในคำร่ายฉันท์ วรรณคดีนี้จารึกคิดไว้ที่เสาศระระเบียงพระอุโบสถชั้นใน จารึกยังมีอยู่ครบและสามารถอ่านได้อย่างชัดเจน

ตัวอย่าง ฉันท์วรรณคดี²⁹

ก ร
 ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐
 กุมาร ลพิดา

บาทหนึ่ง 7 อักษร 4 บาทเป็นบทหนึ่ง

2 ชื่อกุมาระลพิดาฉันท์ ดังนี้

²⁸ สิริวัฒน์ คำวันสา. อิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียในเอเชียอาคเนย์ (เน้นประเทศไทย), (กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์, 2527), หน้า 168.

²⁹ ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ หน้า 336.

ภริยา คี 4 จำพวก

อนึ่งอนุชมิจิตร ₇	สนิทภรรยา เปรมปวี
คิสวามิมณะภักดี ₇	ภิกษามือนาทูร
ประ เล่ห์ชนนี เสน่	หนูครบีย เสมอสมร
ชเนติสมะนามกร	ประกาศอธึกคุณนา

2. คำร่าฉันทมาตราพฤติ เป็นพระนิพนธ์ที่แปลมาจากคำร่าภาษาบาลีเช่นเดียวกับฉันทรวรรณพฤติ แต่ลักษณะของฉันทมาตราพฤตินี้ ถือจึ่งหวะของเสียง เป็นเกณฑ์ มี 8 ชนิด มีการอธิบายลักษณะข้อบังคับของฉันทและอธิบายประกอบตัวอย่าง ซึ่งเนื้อเรื่องของตัวอย่างจะกล่าวถึงการปฏิบัติตัวของกษัตริย์ และการปฏิบัติคนต่อพระมหากษัตริย์ จารึกเรื่องนี้จารึกคิดไว้ที่เสาศาผนก ประตูเข้าพระระเบียงชั้นนอกทั้ง 4 ทิศ ศิลาจารึกยังมีครบ

ตัวอย่าง ฉันทมาตราพฤติ³⁰

5. ชื่อเวตาศิยชาติฉันท

ราชาธิราช

ร.					ลพ			ครู	
๖	๐	๐	๖	๖	๐	๖	๐	๐	
เส	ว	ก	มาศย์	อาจ	จะ	ทราบ	ยุ		บล
			6			5	3		2
									14 มาตรา
ร.					ร.			คอง	
๖	๐	๖	๖	๖	๐	๖	๐	๐	
ว	ฉิ	กัล	เจ็ด	ถ้วน	ฉ้วน	ประ	พฤ	ติ	
			8			5		1	2
									16 มาตรา
ร.					ร.			บอง	
๖	๐	๐	๐	๖	๐	๖	๐	๐	
คาม	ค	ติ	ออ	ภิ	ปราย	ก็	หลาย	ล	
			6				5	1	2
									14 มาตรา
ร.					ร.			ธ	
๖	๖	๖	๖	๖	๐	๖	๐	๐	
ภู	ท่า	น้อง	หัก	ลัดย	นุ	วัด	วิ	ธ	
			๘			5		1	2
									16 มาตรา

³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 442-443.

คือประพจน์พิสัยลีทราช	โลมชาติเพื่อนรคนจะปนปะสี
ที่ชาวชนนยลคละแคงบมี	ตำแหน่งที่แดงดำวฤชาวรคน
หนึ่งประพจน์คังพกาสภณ	ท่าเงื่อนงุน เลศหลายอุบายขยัน
ลวงมัจฉา เชื้ออุเหยือกก็ครัน	เพราะสำคัญศิลป์คุณวิบถยบแคง
อุปมานายกจะยาครพหล	ประกอบกลยุทธกัจจิมิครมิแทง
รณรงค์คงไชยะชำนะแสดง	ค้อย เบาแรงพลสู้ริปูประไลย

๓. คำรา เพลงยาวกลบทและกลอักษร* เป็นบทพระราชนิพนธ์ก็มี นอกจากนั้นมี บทนิพนธ์ของเจ้านายและบทนิพนธ์ของกวีหลายท่าน กลอนพระราชนิพนธ์ตอนต้นขุนมีสำนวนไพเราะ ทั้งยังได้แทรกพระราชดำริและพระราชทัศนะ เกี่ยวกับการศึกษาเล่าเรียนไว้อย่างแจ่มชัด ดังได้ คัดลอกมานี้

เพลงยาวกลอนสุภาพ เรื่องพระราชปรารภ

เฉลิมลักษณะกลอน เพลงมัน เลงแถลง

โดยนิยมสม เต็จ เสร็จแสดง	จัดจำแนกแจกแจงสั่งวาสรส
ประมวณหมู่มาคยาปรีชาฉลาด	ฉลองพระราชนิพนธ์ยูลบท
ใ้บริบูรณ์เพิ่ม เฉลิมพระยศ	น้อมประณตบูชาพระอาราม
ซึ่งทรงพระราชอุทิศประดิษฐประดับ	ประสงค์สำหรับผู้รู้กลอนอักษรสยาม
จะให้เห็น เช่นภิปรายแยบคายความ	พยายามลอก เขียนว่า เรียนรัก
ด้วยก่อนเก่าเหล่าลูกตระกูลปราชญ์	ทั้ง เชื้อชาติชนผู้คัมภีร์ศักดิ์
ย่อมหัดฝึกศึกษาข้างอาลักษณ์	ล้วนรู้หลักพากย์พจนกลบทกลอน

* กลบท คือคำประพันธ์ที่มีบัญญัติให้ใช้คำหรือสัมผัสเป็นชั้น เซึ่งยิ่งกว่าธรรมดา

กลอักษร คือกลบทนั่นเอง แต่ซ่อนเงื่อนงำไว้ให้อ่านฉงน จะต้องถอดเสียก่อนจึงจะอ่านได้

ถูกต้อง

เพลงยาว เป็นคำประพันธ์ประเภทกลอน เหตุที่เรียกว่า เพลง เห็นจะเป็นคำขับเกี่ยวพาราสิกัน ยาวน่าเพราะแต่งครั้งหนึ่ง ๆ ยืดยาวไม่ต่ำกว่า 10-20 คำกลอน.

ทุกวันนี้มีแค่ศาลสันดานหยาบ	ประหลาดิยาบไปเสียสิ้นแผ่นดินกระฉ่อน
จะหาปราสาทเจียนจะขาดพระนคร	จึงขอพรพุทธาไศรยาคุณ
อันกฤตกรจะสืบสายไปภายหน้า	จงปรีชาเข้มแข็งทุกหมื่นขุน
ให้ฝึกไฟในกุศลผลบุญ	อย่ามัวมุ่นฝันผาสุรามาน
พึงต้องเสพลัปรุตสุจริต	รู้ชั่วชอบประกอบกิจเป็นแก่นสาร
ศดับเรื่องเรื่องปัญหาปรีชาชาญ	สุภาสิตพิสดารหมื่นอ่านเรียน
อันอักษรกลอนเพลงนักเลงเล่น	จะรักใคร่ให้พอเป็นพาเหียร
อย่าหลงไหลในสีปากคิดหากเพียร	แท้นายเบียดคนตามรูปนามธรรม
ก็ทรงทราบว่้างวาสนี้บาดจิตร	ยอมเป็นพิษกับสัลเลขคือเนกขัม
แต่บูชาไว้ให้ครบจบลำน่า	เป็นที่สำราญมณัสผู้มีการ
อุทิศแทนสังคีตเครื่องคิดลี	อยู่ชั่วหล้าอาคริตราบเพลิงหลาย
พระทัยประสงค์จำนงในพระโพธิญาณ	จงสมพระประณิธานทุกสิ่งเอย ³¹

ตัวอย่างลักษณะของคำราเพลงยาวกลบทและกลอักษร

เพลงยาวกลบทใดเล่นหาง

แสนรักหนักฤทัยใครจะเสมอ

นอนกลางวันฝันถึงเจ้าเฝ้าเสมอ	ลิมเพยอเนตร์เขม้นเห็นแต่เงา
สำคัญจิตรคิคว่าน้องย่องมาแอบ	เห็นวิบแวบเดริคูรู้ว่าเสา
นึกสเห็นเป็นคิดผิดแล้วเรา	สลทตรงวงงเหงาเศร้าโศกโทม
คิดถึงนุชสุดจะทำมความวิตก	ให้ร้อนอกตั้งเอาไฟใส่ชื่อโทม
ถ้าเสร์จสมอารมณ์หมายววยทุกขโทม	ได้เซยโถมชอบรื่นระรวย
จะเกือพักตร์เป็นศักดิ์ศรีดีขึ้นมาก	ประสาชากยังอุตส่าห์ทำให้สวย
เขาก็ยังไม่อินเขื่อนเอือนโถมรู้อวย	เอาใจช่วยคิดข้างไคไปเปล่าเปฉือย
คนก็ไ้เห็นหลายเที่ยวเที่ยวสวนสือ	ท่าน้อยฤาให้ล่านากชากใจทหาย

³¹ ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ. หน้า 455-456.

ร้อนแต่เราข้าง เขาเย็น เห็นนึ่ง เนือย	จะข้าง เฉื่อย เลยรักชั๊กยิกยาว
แต่พลิกเพลงแกลัง เชือน เลื่อนหลายนัค	เฝ้าผูกมัดพอให้เนิ่น เกินหน้าหนาว
แม้มิใช่ใครไปมั่งฟังข่าวคราว	จะแกลังกล่าวกลับคำรำพาไล
บุราณว่าคักลอมชอบหมั่นกุ	เป็นเจ้าผู้แมนชีเกียจเฉียดจะไอ
กลอน เพลงนี้ไม่มั่งกับรับ เอกโท	ชื่อว่าโตเล่นทางอย่างนี้เออย ³²

กลอนเพลงยาวกลบทนี้ พระองค์เจ้านวม (กรมหลวงวงศาธิราชสนิท) เป็นผู้พนธ์ขึ้น กลอนบทนี้มีสำนวนความเปรียบเทียบคมคายน่าฟังตลอด เช่น "สำคัญจิตรคิคว่าน้องย่องมาแอบ เห็นวิบแวบเครีคูรูว่าเสา" หรืออีกคอนหนึ่งว่า "แต่พลิกเพลงแกลัง เชือน เลื่อนหลายนัค เฝ้าผูกมัดพอให้เนิ่น เกินหน้าหนาว" ซึ่งเป็นคำพูดที่มีความหมายแสดงความคิดหวัง และตัดพ้อ น่าฟัง บางตอนก็เอาคติเก่า ๆ มาพูดใหม่ เช่น "บุราณว่าคักลอมชอบหมั่นกุ เป็นเจ้าผู้แมนชีเกียจเฉียดจะไอ" ซึ่งดู ๆ ก็เป็นความพิน ๆ ที่คนทั่วๆ ไปพูดอยู่ แต่ผู้แต่งได้นำมาร้อยกรองทำให้น่าฟังขึ้น และยังได้บอกวิธีการแต่งไว้เพื่อ เป็นแบบอย่างในการที่จะแต่งคำประพันธ์นี้อีกด้วย

กลอักษรดอกไม้พวง

นิจาเอ๋ยกะไรเลยไม่เคยเห็น

นิจาเอ๋ยกะไรน่าน้ำตากระเด็น	นิจาเอ๋ยกะไร เป็นได้เช่นนี้
แค้นใจ เจ็บใจงมหลงลมล่อ	แค้นใจ เจ็บใจทนทไม่พอที่
แค้นใจ เจ็บเหลือ เพราะเชื่อดี	แค้นใจ เจ็บใจเหลือ เพราะเชื่อดี
แค้นใจ เจ็บใจกระจิบัสใจ	อ้อกระนี้คอกฤาษายไม่ายหน้า
อ้อกระนี้คอกฤาษาล้าสัญญาได้	อ้อกระนี้คอกฤาษัตย์สับไป
อ้อกระนี้คอกฤาษาข้างไม่คิด	เสนาะ เหลือ เมื่อยามรักอักษรสาร
เสนาะ เหลือ เมื่อยามหวานจะหวานสนิท	เสนาะ เหลือ เมื่อยามชังไม่หวังมิตร
เสนาะ เหลือ เมื่อยามจิตรจะผิดกัน	น้ำคำซ้ำ เจ็บแสนแทบหทัยยก
น้ำคำซ้ำ เจ็บอก เพราะทกหัน	น้ำคำซ้ำ เจ็บใจคังใครพัน

³² ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ. หน้า 460-461.

น้ำคำขำ เจ็บอื่นแค้นคันทรวง	เกิดกะไม่ละปากจะฝากหยาบ
เกิดกะไม่ละหลาบจะจาบจ้วง	เกิดกะไม่ละพักตร์จะตักดวง
เกิดกะไม่ละล้วงจะล้วงเกิน	เพราะ เชื่อซู้ซู้หูคจึงพูดเพราะ
เพราะ เชื่อซู้ซู้เหาะจึงเหาะเหิร	เพราะ เชื่อซู้ซู้ยมจึงม เพลิน
เพราะ เชื่อซู้ซู้ประเชินต้องเม็นรัก	ถึงตาย เป็นได้ เห็นสัจย์สลัดหาย
ถึงตาย เป็นได้ เห็นลายล้นชายประจักษ์	ถึงตาย เป็นได้ เห็นเวทวิเศษนัก
ถึงตาย เป็นได้ เห็นพักตร์คนลี้กลับ	เป็นโรมิตีแล้วนางช่างพรางแผล
เป็นโรมิตีแล้วแม่จ้งแร่หรับ	เป็นโรมิตีแล้วชายทำคล้ายคลับ
เป็นโรมิตีแล้วลับลับตาหอ	ถนอมกล่อม เลี้ยงนุชให้สุดอย่าง
ถนอมกล่อม เลี้ยงนางขึ้นห้างหอ	ถนอมกล่อม เลี้ยงหล่อนสูงองง้อ
ถนอมกล่อม เลี้ยงทนอหอเพียงใจ	เกิด เป็นหญิงจริงชั่วชาติเดียวเกิด
เกิด เป็นหญิงจริงอย่าเกิดในชาติใหม่	เกิด เป็นหญิงจริงจนมุมลไว้

ชื่อดอกไม้พวงพุ่มงูเอย³³

(บทพระราชนิพนธ์)

โคลงบอกกลอักษรดอกไม้พวงพุ่มร้อย

ดอกไม้พวงพุ่มร้อย	กรองงาม
กะพุ่มหนึ่งสีวรรคสาม	วรรคบ้าง
คันวรรคร่วมเรียงความ	ปลายแยก ความเฮย
ไว้เช่นเป็นกลอ้าง	อ่านแจ้งจเห็น ๓ ³⁴

(กรมหมื่นไกรสรวิเชียร)

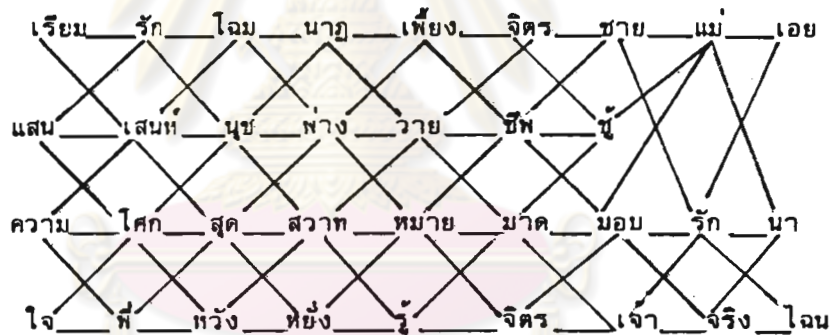
³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 518-519.

³⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 519.

ในตอนท้ายของกลอนกลอนอักษรจะมีโคลงบอกว่าจะอ่าน เช่นไรจึงจะได้ความหมายไว้ทุกบทที่มีอยู่ในจารึกนั้น กลอนกลอนทั้งหมดคือโคลงที่เสาระเบียงพระอุโบสถชั้นใน มีทั้งหมด 64 อย่าง ปรากฏพระนามและนามกวี เช่น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ขุนอนสิทธิ พระองค์เจ้านวม นายเกิด กรมหมื่นโกสรวชิต พระมหามนตรี (ทรัพย์) ฯลฯ นับได้ว่ากลอนกลอนบทชุดนี้เป็นผลงานของกวีเอก สมัยรัชกาลที่ 3 หลายท่าน การที่กวีมีโอกาสได้เลือกแต่งกลอนที่ตนถนัด ฉะนั้น ส่วนของกลอนจึงไพเราะเป็นแบบอย่างการเล่นกลอนกลอนที่สมบูรณ์ มีคุณค่า และเป็นหลักฐานทางวรรณคดีที่น่าภาคภูมิใจ

4. คำราโคลงกลอน มีประมาณ 30 อย่าง³⁵ ทุกโคลงไม่มีเฉลยไว้ให้ บางโคลงเข้าใจยากมากพระนามและนามของกวีที่แต่งโคลงกลอนเท่าที่บอกไว้มีดังนี้ กรมหมื่นโกสรวชิต พระเทพโมลี ขุนมหาสิทธิโวหาร หลวงชาญภูเบศร์ และกรมหมื่นนุชิตชิโนรส

ตัวอย่าง โคลงรวงผึ้ง³⁶

ถอดความ

เรียมเสน่ห์โฉมนางเพียง	ชีพชาย รัก แอ
แสนรักนุชนางวาย	จิตรชู
ความที่ สุดแห่งหมาย	จิมอบจจริงนา
ใจไศกหวังสวาทรั	มาดเจ้ารักใจนา ³⁷

³⁵ รวบรวมจาก ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ. หน้า 521-534.

³⁶ ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ. หน้า 526.

³⁷ โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา. ประวัติวรรณคดี (พระนคร: โรงพิมพ์ทวีรกิจ, 2495)

กลโคลงแยกทาง³⁸ถอดความ

โฉนที่จักคว่นได้	ดูจหวัง
คำที่จักจริงยัง	เยี่ยงพร้อง
ควรมิตรจักคอยฟัง	คำที่ เทอญแม่
ไซ้มิตรจักลวงน้อง	อย่าได้คะนิงแห่ง ฯ ³⁹

โคลงกลบท นอกจากจะเป็นแบบอย่างในการแต่งแล้ว ยังเป็น "เครื่องเล่น" ของกวีที่แสดงความสามารถในการซ่อนบมเป็นปริศนาไว้ให้ผู้อื่นคิดแก้ จะสังเกตได้ว่า โคลงกลบท บางอย่างไม่ใช่แบบแผนที่มีมาแต่เดิม เป็นกลที่คิดและแต่งขึ้นใหม่ แต่อย่างไรก็ตามกลบทย่อมเป็น เครื่องหมายแสดงความสามารถของกวีและความรุ่งเรืองของวรรณกรรมประเภทร้อยกรองในสมัย นั้นอย่างแท้จริง จารึกคำราโคลงกลบทนี้มีอยู่ที่เสาชิงช้าประตูเข้าพระระเบียบชั้นนอกทั้ง 4 ทิศ

³⁸ ประชุมจารึกวัดสุทธจินดา. หน้า 527.

³⁹ โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา. ประวัติวรรณคดี (พระนคร: โรงพิมพ์พิริยกิจ, 2495)

คู่กับคำราชนันทมาศราพฤติ ศิลาจารึกยังมีครบ

5. โคลงภาพเรื่องรามเกียรติ์ มีทั้งหมด 435 บท⁴⁰ เป็นโคลงสี่สุภาพ บรรยายภาพเนื้อเรื่องไม่ติดต่อกัน เพราะแต่งบรรยายตามภาพจำหลัก ซึ่งเลือกจำหลักเฉพาะ ตอนที่ เป็นภาพงาม ๆ เท่านั้น กวีที่แต่งโคลงชุดนี้มี 5 ท่านคือ กรมหมื่นโกสรวชิต หลวงชาฎ ภูเบศร์ หลวงสุวรรณอักษร ขุนมหาสิทธิโวหาร และนายบุษ มหาดเล็ก

ตัวอย่าง โคลงภาพรามเกียรติ์

กุมภัณฑ์เพชรชาติเข้า	รูปยก
สิงโล่งลงในครก	ไขลกจำ
กำแหงหนุมานชก	ชิงสาก ใค้แย
ไล่ขยี้ตีขำ	ยักษ์ร้ายคายเคียน
มัดลึงกับหลักกลิ้ง	กลางแปลง
ไสศขยับม้าแทง	คว่างคว่าง
วายุบุตรหลุดโลมแรง	เร็วรวด
ผลาญยักษ์หักคอช้าง	ชีพม้วย หมอควาญ ⁴¹

โคลงภาพรามเกียรติ์นี้ จารึกไว้ได้แผ่นศิลาจำหลักภาพซึ่งติดผนังรอบพระอุโบสถ

ความรู้ในหมวดวรรณคดีที่ปรากฏอยู่ในวัดพระเชตุพนฯ นั้น มีลักษณะโดยส่วนรวมคือ ความรู้ด้านลักษณะการแต่งฉันทลักษณ์ประเภทต่าง ๆ ซึ่งเป็นความรู้ที่มีอยู่และเป็นที่นิยมในขณะนั้น ซึ่งให้ความรู้ในลักษณะที่เป็นแบบอย่างที่ถูกค้อง เช่น คำราชนันทมาศราพฤติ มาศราพฤติ การแต่งโคลง กลบท กลอักษรประเภทต่าง ๆ รวมถึงภาพเขียนที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดีเรื่อง รามเกียรติ์ พร้อมโคลง ประกอบ เพื่อที่จะให้ผู้ที่ศึกษาได้รู้ถึงเกณฑ์และสามารถทำตามได้อย่างถูกต้อง

⁴⁰ รวบรวมจากประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ. หน้า 535-564.

⁴¹ ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ. หน้า 542.

ลักษณะของการนำเสนอความรู้ด้านวรรณคดีนี้ ได้จัดทำในลักษณะคล้ายคำราเรียน โดยจารึกลงในแผ่นศิลาแสดงถึงแผนผังบังคับในการแต่งคำประพันธ์ประเภทนั้น ๆ และยกตัวอย่างประกอบแผนผังเหล่านั้นไว้อย่างชัดเจนและถูกต้อง ตัวอย่างที่นำเสนอไว้นี้มีทั้งที่แทรกคำสอนและส่วนที่ก่อให้เกิดความสนุกสนานเพลิดเพลิน ซึ่งความรู้ด้านวรรณคดีนี้เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงความเจริญในการเรียนการสอนภาษาไทยในสมัยโบราณได้เป็นอย่างดี เพราะมีการคิดและกำหนดมาตรฐานของภาษาเป็นคำราที่ถูกต้องและเป็นระเบียบง่ายแก่การที่จะศึกษา และเผยแพร่

หมวดสุภาษิต

จารึกเนื้อเรื่องประเภทสุภาษิต แต่งเป็นร้อยกรองทั้งหมด 5 เรื่อง คือ

1. ฉันทกฤชณาสอนน้อง เนื้อเรื่องเป็นสุภาษิตเตือนใจสตรีที่ครองเรือน คนแต่ก่อนนิยมท่องจำกันได้มาก เพราะเป็นข้อปฏิบัติที่จำเป็นและนำไปปฏิบัติได้จริง ๆ เช่น

พฤษภกาสร	อิกฤชธรอันปลคปลง
โททนต์เสนห์คง	สำคัญหมายในกายมี
นรชาติวางวาย	มลายสิ้นทั้งอินทรีย์
สถิตทั่วแต่ชั่วดี	ประคับไว้ในโลกา ⁴²

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ทรงพระนิพนธ์ขึ้น โดยได้นำความจริงมากล่าวไว้ว่า โศก กระบือ และช้างนั้น เมื่อตายแล้วก็ทิ้งเขา ทิ้งงาไว้เป็นเครื่องหมาย แต่มนุษย์เมื่อตายแล้วไม่มีอะไรเหลือไว้ นอกจากความคิดและความชั่วที่ตนประกอบไว้เมื่อมีชีวิตอยู่ ที่เป็นเครื่องประคับไว้เท่านั้น

คำสอนสตรี สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ทรงสอนเรื่องกิริยามารยาท เช่น การเดิน การนั่ง และการหัวเราะ โดยลำดับดังนี้

⁴² ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ หน้า 655.

เดินนั่งจงยั้งองค์	คำร่างกายระไวระวัง
ชวดชวนกัชวณชัง	ชนหลงจะชร้องสรวล ⁴³

ฉันทม์หนี่ มีใจความสอนเรื่องการเดิน และการนั่งว่า ผู้หญิงควรจะต้องระวัง อิริยาบถให้ดี เพราะถ้าไม่ระวังการทรงตัว ถ้าเซ หรือล้ม จะเป็นภาพที่ชวนให้ผู้อื่นขำขันได้

หนึ่งใสคจกสำรวล	บมึควรรทอึงอล
แย้มยิ้มพะพริ้มยล	ทักตรเทริศพะเพราพราย ⁴⁴

เมื่อเกิดความรู้สึกขื่น ผู้หญิงไม่ควรหัวเราะดัง เพียงยิ้มไว้ในหน้าก็จะงดงาม

อย่าแม่อย่าแปรประทุรุจิต	ทุจริคจัญไรภัย
ชื่อช้อมถนอมสัดยโน	บทเรณูภรรดา ⁴⁵

สอนผู้เป็นภริยาให้มีความซื่อสัตย์คือสามี มิให้คิดมั่งร้าย และนอกจากนี้ยังมีคำสอน แก่คนทั่วไปในเรื่องการผูกไมตรี เช่น

ผูกชนด้วยไมตรี	จิตรปรีดีทฤทธรมย์
รักคึงชิวาวัน	มรณาศฤทนายแห่ง ⁴⁶

คำสอนนี้ให้ตระหนักถึงความจริงว่า การที่จะผูกใจคนอื่นนั้นให้โชไมตรีเป็นเครื่องผูก ก็จะได้รับความรัก ความซื่อสัตย์จากผู้นั้นไปจนตลอดชีวิต ฉันทักฤชณาสอนน้องนี้ จาริกคิดไว้ที่ผนังค่านในศาลาพระมหาเจดีย์หลังเหนือ

⁴³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 656.

⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 657.

⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 646.

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 658.

2. พาสีสอนน้อง เนื้อเรื่องเป็นการอบรมเรื่องการรับราชการโดยเฉพาะผู้
ใกล้ชิดพระบุคคลบาท แต่งเป็นอินทรวិเชียรฉันท์ โดยตลอด 34 บท จบลงด้วยโคลงสี่สุภาพ จารึก
ติดไว้ผนังค้ำในศาลาพระมหาเจดีย์หลังใต้ เนื้อเรื่องจับคอนก่อนพาลิศายได้สอนหลักการรับ
ราชการให้แก่สุครีพผู้เป็นน้อง รวมทั้งองค์ผู้เป็นลูกด้วย ตามที่บอกไว้ในฉันท์ บทที่ 1-4 ดังนี้คือ

ปางปิ่นชัชชินุเรศ	ผู้สมยศพาลี
ผู้เสียดลชะชีพ	พิตรเพื่อสงวนกาย
ผลเพลงแห่งพรหมาศตรี	แต่หมพาคฤหาสนคราย
กุมครศรีสเรียกสาย	สวาทคู่ทัพโกทร
สุครีพพระนุชน้อง	ธพรำพร่องนุสนธิ์สอน
อำที่จจะ เบือมรณ์	อาลัยหลังจักสิ่งสาร
สุเนากับไอรส	คือองคตทั้งอาว้หลาน
ฉลองเรอุยทมาลัย	นำเรอรักันพระจักรา

ตั้งแต่ฉันท์ บทที่ 5-32 ก็เป็นการสอนเกี่ยวกับการปฏิบัติราชการ ดังตัวอย่าง

ยามท้าวบัณฑูรถาม	อย่าขานความแต่เนาคำ
ถลลงถ้วน ๗ ควรจำ	อารถนสร้างจักแบ่งบัง
เฝ้าให้อ่าอ่าโง	๗ พระโรงระแวงระวัง
พระสนมอย่านึกหวัง	ฆ่าลักลอนฆ่าเลี้ยงแล
กูดสนองคศิโค	เมื่อพักครให้ชั้ผันแปร
สมเนตรนางแห	เสนอด้วยคอยสำราญ ⁴⁷

3. ราชสภานิตพระร่วง เป็นคำประพันธ์ประเภทร้อยสุภาพ วรรคหนึ่งเป็นสุภาสิต
บทหนึ่ง มีสุภาสิตทั้งหมดประ มาณ 170 บท⁴⁸ สุภาสิต พระร่วงนี้ เชื่อกันว่าส่วนใหญ่เป็นของเก่าที่มี

⁴⁷ ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ. หน้า 584-585.

⁴⁸ รวบรวมมาจากประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ. หน้า 588-592.

มานานแล้ว เพราะคำสอนแสดงวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ความเป็นอยู่และความเชื่อแบบไทย ๆ ไม่พบอิทธิพลของวัฒนธรรมต่างชาติปะปนกับทั้งถ้อยคำเป็นภาษาเก่าด้วยสุภาษิตพระร่วงมีคำประพันธ์ที่มีความสำคัญและมีคุณค่าต่อสังคมไทยมาก ดังนี้

- สอนเกี่ยวกับวิชาความรู้ ให้เห็นความสำคัญของวิชาความรู้ คือ
 “เมื่อน้อยให้เรียนวิชา ให้หาเงินเมื่อใหญ่” “เป็นคนเรียนความรู้” และ “ผู้เป็นปราชญ์ ฟังสลับ
 ครั้นคริครองปฏิบัติ”

วิชาความรู้เป็นเครื่องมือประกอบอาชีพ จึงควรรักษาความรู้เสียตั้งแต่เยาว์วัย
 ทั้งผู้มีความรู้แล้วนั้น ความได้สนใจ นำหลักความประพฤตินี้ไปปฏิบัติ

- เกี่ยวกับการผูกมิตร สอนเรื่องการปฏิบัติคนต่อมิตร คือ
 “อย่าเบียดเสียดแก่มิตร ที่ผิดช่วยเตือนตบ ที่ชอบช่วยยกยอ อย่าขบของรักมิตร ชอบซัดมังกจากจาง
 และ “ขอมิตรเมื่อสับหลัง, อย่าขังครูขังมิตร, อย่าผูกมิตรคนจร, เมตตาคอบต่อมิตร”

การมีมิตรย่อมเป็นที่พึ่งหาอาศัยกัน มีความอบอุ่นใจ การผูกใจมิตรให้รักเป็นสิ่ง
 จำเป็น เพราะ การมีมิตรดี เพียงคนเดียวดีกว่าคนมีมิตรชว้นับสิบ ๆ คน

- เกี่ยวกับมนุษยสัมพันธ์ สอนไว้ดังนี้ คือ
 “ปลูกไมตรีอย่ารู้ร้าง สร้างกุศลอย่ารู้โรย อย่าโดยคำคนพลอด เช่นเรือทอดทางถนน เป็นคนอย่า
 ทำใหญ่ ข้าคนไพร่อย่าฟุ้ง” และ “อย่ายื่นคำคนโงก โอบอ้อมเอาใจคน อย่ายลเหตุแต่ไกล
 คนโหดให้เอ็นดู” และ “อย่ากริ้วโกรธเนื่องนิตย์ พรรคพวกพึงทำนุก ปลูกเอาแรงทั่วตน”
 “อย่าผูกคนด้วยปาก อย่าถากคนด้วยตา อย่าพาคิดด้วยหู” “คิดแล้วจึงเจรจา อย่างินทาผู้อื่น อย่าตื่น
 ขกยอ คนจนอย่าดูถูก ปลูกไมตรีทั่วชน”

คำสอนเหล่านี้ เป็นการสอนให้คนพึงมีมนุษยสัมพันธ์อันดีต่อกัน ด้วยการผูกไมตรี
 ถ้อยทีถ้อยอาศัย “โอบอ้อมเอาใจกัน” มีใจหนักแน่น ไม่เชื่อคำขยง คือ “อย่าโดยคำคนพลอด”
 เพราะเป็นเครื่องนำไปสู่การขาดไมตรีกัน หรือ “เป็นคนอย่าทำใหญ่ หมายถึงว่าการยกตนข่มผู้อื่นนั้น
 ไม่มีใครชอบ ส่วนที่ว่า “คนโหดให้เอ็นดู” โหด ในที่นี้ แปลว่า ไม่มี คนไม่มีคือคนไร้ทรัพย์สินสิ่งของ
 ให้เอ็นดูช่วยเหลือเจือจุน และ “คนจนอย่าดูถูก” การดูหมิ่นผู้ยากไร้ ไม่เป็นสิ่งพึงกระทำเพราะความ
 จนไม่ได้ทำให้คนเป็นอย่างอื่นไป จะจนหรือมี ต่างก็เป็นคน เช่นกัน มีคุณค่าเสมอกันในความเป็นคน

4. ฉันทปริหมาอัชฎาพานร แต่งเป็นอินทรวีเชียรฉันทจำนวน 122 บท โคลงสี่สุภาพปิดท้ายเรื่อง 1 บท⁴⁹ เนื่องเรื่องคล้ายนิทาน ความว่า พระเจ้าทศพรราช ครอบครองกรุงโกสัมพี มีพระสติปัญญาตำราคม ไม่อาจทรงบริหารบ้านเมืองเป็นปกติสุขได้ อ้ามาดย์ จึงพร้อมใจกันเชิญเสด็จไปปล่อยไว้ที่กลางป่า รุกขเทวาทิงแปดนิมิตกายเป็นวานรมารับใช้ และผลัด เปลี่ยนกันกล่าวคำสอนอัน เป็นข้อปฏิบัติสำหรับพระราชา พระราชาได้ฟังวานรทั้งแปดบรรยายความรู้ สำคัญแล้ว ก็บังเกิดพระสติปัญญาเฉลียวฉลาดรู้หลักการปกครองบ้านเมือง เสด็จกลับไปครอบครอง กรุงโกสัมพีเป็นที่ร่มเย็นแก่ไพร่พลเมืองสืบไป

ตัวอย่าง

ให้เอาด้วยโกรธา	ก็อดังเพลิงอันลุกลาม
อย่างเกลี้ยงอย่างกล่าวความ	อันดีคือ ไซ้คนดี
วานรหนึ่งแสดง	พจนสารวาที
เคารพจรูรี	วอรธณถลนถวาย
ว่าในปัจจุบัน	นรโลกยโคยหมาย
สิ่งโคยคลาดคลาย	แลสถิตยจรงงกาล

5. โคลงโลกนิติ จารึกไว้ว่า สมเด็จพระยาเดชาดิศร ทรงนิพนธ์เป็น โคลงสี่สุภาพ จำนวน 435 บท⁵⁰ โคลงเริ่มเรื่องกล่าวว่า นิพนธ์ขึ้นตามพระบรมราชโองการ จากเค้าของเก่าที่มีแต่โบราณ ซึ่งผู้นิพนธ์ทรงย่อคำ รวมความ ด้วยถ้อยคำง่าย ๆ เปรียบเทียบไว้ อย่างไพเราะและลึกซึ้ง บางตอนมีกระซู่ซ่า ๆ อ่านแล้วสนุก เช่น หัวล้านได้ทวี ตาบอดได้แว่น บางตอนก็เป็นคำสั่งสอนให้ปฏิบัติแก่บุคคลใกล้ชิดหรือสอนวิธีชนะใจผู้อื่นด้วยคำพูดที่ดี ซึ่งโคลงโลกนิติ นี้มีทุกเรื่องและทูลรสนในอันที่จะสอนให้คนประพฤติเป็นคนดี หรือให้ความรู้ ความฉลาดแก่ผู้อ่านทุกค้ำ

⁴⁹ ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ. หน้า 593-605.

⁵⁰ รวบรวมมาจากประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ หน้า 606-693.

ตัวอย่าง โคลงโลกนิติ

- สิ่งสอนการคบคนนั้นจะถือว่ารูปสวย รูปไม่สวยไม่ได้ ดูอย่างผลมะเคื่อผลแดง
งามแต่ภายในมีหนอน ส่วนขนุนนั้นภายนอกมีหนามไม่น่ากินแต่มีภายในที่อร่อย

ผลเคื่อเมื่อสุกไซ้	มีพรรณ
ภายนอกแดงดูฉฉิน	ชาคบาย
ภายในยอมแมลงวัน	หนอนบ่อน
ดูจคังคนใจร้าย	นอกนั้นดูงาม ๆ
ขนุนสุกส้างแห้ง	สาขา
ภายนอกเห็นหนามหนา	ทน้นแท้
ภายในยอมรสา	เอมโอย
สาธุชนั้นแล้	เลิศด้วยดวงใจ ๕ ¹

- การคบคนนั้น ท่านให้พิจารณาเสียก่อนจึงคบ ก็พิจารณาว่าผู้นั้นเป็นคนเช่นไร

คบกาไหลโคให้	เสียหงศ์
พาตระกูลเหมหงส์	แหลกค้วย
คบคนชั่วจกปลง	ความชอบ เสียนา
ตราบลูกหลาน เหลนม้วน	ไม้ม้วยนินทา ๆ
มคแดงแมลงบ่องไว้	พิษทาง
งูจะเข็บพิษวาง	แห่งเขี้ยว
ทรชนท้าวสรรทางค์	พิษอยู่
เพราะประเหตุคิมันเกี่ยว	เกียงร้ายแกมคิ ๕ ²

⁵¹ ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ หน้า 607.

⁵² เรื่องเดียวกัน, หน้า 610.

- กล่าวถึงการรู้เล่ห์เหลี่ยมทันกัน ตรงกับคำหึงเหยของไทยว่า ใ้เห็นดินง
งเห็นนมใ้

ดินงูไซ้หาก	เห็นกัน
นมใ้ใ้สำคัญ	ใ้รู้
หมูใ้จระต่อจระหัน	เห็น เล่ห์ กันนา
เชิงปราชญ์ฉลาดกล่าวผู้	ปราชญ์รู้เชิงกัน ๖ ⁵³

โคลงบทนี้มีถ้อยคำล้อกันทั้งสี่บาท ทำให้จดจำง่ายขึ้น

- คำสอนต่อไปนี้ทำให้เราต้องใช้ความคิดว่า เหตุผลมัน เป็น เช่นไร

หลิก เกรียนให้หลิกห้า	ศอกหมาย
ม้าหลิกลิมศอกกราย	อย่าไกล
ช้างยี่ลิมศอกคลาย	คลาคลาด
เห็นทฤษนหลิกให้	ห่างพันลับตา
กระบือหนึ่งห้ามอย่า	ควรรครอง
เมียมึงอย่ามีสอง	สี่ได้
โคสามอย่าควรรปอง	เป็น เหตุ
เรือนอยู่สี่ห้องให้	เดือคร้อน ไร่คาญา ⁵⁴

- โคลงที่ผู้แต่งแทรกบทชวนให้ชำชนไว้

คา มัวมีคุดเข้า	คุดหา
บอด บ่ทราบสุริยา	อย่าช้อง
ได้ สมสิ่งเสริมตา	จักใส่
แวน แต่หีบจั้งจ้อง	จับแล้วเวียนวางฯ

⁵³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 615.

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 645.

หัว ชูชิวซ่า	ไอไล
ล้าน เลื่อมแสงเงาใส	เกือบแก้ว
ได้ ส่องกระจกใจ	เจียนขาด
หวิ แต่จับจ้องแล้ว	อุบไอ้อายเอง ๕๕

- สอนให้รู้จักตนเองและสามารถช่วยตนเองได้ เช่น รู้จักเล่าเรียน และแสดงหา
ทรัพย์สินเลี้ยงชีพด้วยตนเอง

ความรู้เรียนเมื่อน้อย	หนังสือ
ก้อยสมรรถจึงห้คปริอ	ไล่ห้คัง
รู้แล้วเลศอย่าถือ	คนด้อม เกิดพ้อ
บุญจักให้ใครรัง	เริ่มรู้เป็นเองา
เป็นคนควรรอบรู้	สมาคม
สองประการนิยม	กล่าวไว้
หนึ่งพาลหนึ่งอุคม	นักปราชญ์
สองสิ่งนี้จงให้	เลือกรู้สมาคมฯ ⁵⁶

โคลงโลกนิติ จารึกคิดไว้ที่ผนังค่านอกศาลาทิศพระมณฑปทั้ง 4 หลัง เรียงลำดับ
โคลงจากทางหลังได้ไปทิศตะวันออก

ตัวอย่างที่ยกมาแสดงนี้เป็นเพียงคำสอนเพียงจำนวนหนึ่งเท่านั้น ยังมีคำสอนอีก
มากมาย แม้จะเป็นท่านองเทศนาโวหารก็ตาม แต่ก็หาได้ทำให้ผู้อ่านรู้สึกเบื่อแต่ประการใดกลับสนุก
และสนใจในโคลงเหล่านั้นยิ่งขึ้น

ความรู้ในหมวดสุภาษิตนี้มีทั้งที่เป็นบันทึก เรื่องการประพฤติปฏิบัติและศีลธรรม เอาไว้
โดยตรง เช่น สุภาษิตพระร่วง โคลงโลกนิติ และสุภาษิตที่บันทึกเป็นเนื้อเรื่อง ซึ่งมีคัมภีร์ที่จะสอน
หรือแนะนำผู้อ่านโดยตรง แต่น่าหลักประพฤติปฏิบัติและศีลธรรมแทรกอยู่ในคำพูดของตัวละคร หรือการ

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 610.

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 629.

กระทำของตัวละคร ซึ่งการนำเสนอในลักษณะเช่นนี้จะทำให้ผู้อ่านไม่รู้เมื่อหน้าว่าถูกสอนหรือแนะโดยตรง ทั้งนี้เพราะธรรมชาติของมนุษย์ไม่ชอบที่จะโดนถูกบังคับ จึงนับได้ว่าเป็นเทคนิคการสอนอย่างหนึ่ง ที่ผู้สอนสามารถเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ได้ดี ซึ่งผู้อ่านจะได้รับประโยชน์ทั้งความเพลิดเพลินและรับคำสั่งสอนไปอีกทางหนึ่งด้วย

การนำเสนอในหมวดความรู้นี้ใช้วิธีการจารึกลงในแผ่นศิลาประดับไว้ที่ผนังศาลาซึ่งแยกออกจากความรู้หมวดอื่น ๆ

คุณค่าของความรู้ในหมวดนี้ ถือได้ว่าเป็นความรู้ที่เสริมความรู้ทางด้านศาสนา เพราะสุภาคติที่มีอยู่มีส่วนแนะนำหลักธรรมทางศาสนามาประยุกต์ให้่ง่ายและให้สอดคล้องกับสภาพของสังคม แทนการสอนด้วยหลักธรรมที่ยาก

หมวดทำเนียบ

จารึกหมวดทำเนียบ มีทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง ดังนี้

1. ทำเนียบสมณศักดิ์ เขียนลายรดน้ำเป็นอักษรขอม มีรูปตราและนามพระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์ ตำแหน่งและชั้นต่าง ๆ ในพระอารามสำคัญ และตำแหน่งที่ปกครองพระสงฆ์ตามหัวเมือง จารึกคิดไว้ตามบานหน้าต่างพระอุโบสถค่านใน
2. ทำเนียบหัวเมืองและผู้ครองเมือง บรรยายภาพเขียนรูปหัวเมืองต่าง ๆ 474 เมือง เป็นร้อยแก้ว

ตัวอย่าง ทำเนียบหัวเมือง

เมืองนครนายก เมืองจันทวา เจ้าเมืองพระพิบูลสงครามถือศักดินา 3,000 ขึ้นกรมมหาดไทย เมืองพนัสนิคม ขึ้นกรมท่า เมืองนครศรีธรรมราช เมืองเอก ผู้ครองเมืองชื่อ เจ้าพระยาศรีธรรมราชชาติเดโชไชย มโหฬารวิยาธิปัตย์ อภัยศิริยวรากรมพาทู ถือศักดินา 10,000 เอกจุ ขึ้นกรมพระกลาโหม . . . 57

จารึกนี้ติดคู่ไว้กับภาพเขียน ที่เฉลี่ยงระเบียงล้อมพระอุโบสถทั้ง 4 ด้าน ปัจจุบัน
ภาพเขียนลบเลือนไปหมดแล้ว

๓. โคลงภาพคนต่างภาษา เป็นโคลงคั่นบรรยายภาพคนต่างชาติต่าง ๆ ๓๒
ชาติ ชาติละ ๒ โคลง บอกลักษณะรูปร่าง การแต่งกาย อุปนิสัยและความสามารถ รวมทั้งได้
บอกชื่อผู้แต่งโคลงไว้ด้วย มี กรมหมื่นนุชิตชิโนรส จำจิตรนุกูล พระญาณปริยัติ ขุนอนสิทธิ์ พระนุณี
นายก กรมขุนเศชาติศร กรมหมื่นโกสรวชิต หลวงชาตฤๅเบศร์ ขุนมหาสิทธิโวหาร พระยาบำเรอ
บริรักษ์ หลวงศรีอัสวเดช นายชุมหมากเล็ก พระเทพกระวีและหลวงลิขิตปรีชา

ตัวอย่าง ภาพหุ่น

เพศภาพพิงรักยั้ง	หุคชม
รูปหุ่นปานยีน	อย่างไว้
สองแทยมทุกหุคชม	เป็นหุ่น
เครื่องแต่งสรรเสื่อไซ้	ต่างสี
อยู่เกาะยี่หุ่นเว้ง	วงเขา
เขาย่อม เป็นช่างดี	แปดค้ำ
โดยดำแต่งดาวเงา	งามปลาย
สบสิ่งสินค้ำบ้าน	ปิ่นโต ⁵⁸

(กรมขุนเศชาติศร)

ภาพฝรั่งเศส

ฝรั่งเศสสักทลาดเสื่อ	สีดำ ใส่แซ
อินทร์นุทองยล	ยาบย้อย
กางเกงขัดคุมคำ	ของเคลือบ
นาฬิกาถ้อยห้อย	ห่อเป่า

⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 699-700.

ประเทศกึ่งกำเริบ	กับอัง กฤษเชย
ฝรั่งชินครเขา	ใหญ่หล้า
ทหารบินชิบป่ายรัง	รักย์ค่าน แคนแธ
จรรโจษโหรฟ้าพัน	เสิกสยอง ๖ ⁵⁹

(พระมุนินายก)

โคลงเหล่านี้จารึกติดไว้ตามผนังเจดียงสะกัศสาลารายรอบวัด ศิลาจารึกและ
รูปภาพสูญหายหมดแล้ว

ความรู้ในหมวดทำเนียบนี้มีทั้งที่เป็นความรู้ที่เกี่ยวกับศาสนจักร และ อาณาจักร
ในส่วนที่เกี่ยวกับศาสนจักร ได้แก่ ความรู้ทางด้านตำแหน่งของพระสงฆ์ทั่วประเทศ ว่ามีการ
ดำรงยศ ลักษณะของยศ และการปกครองของคณะสงฆ์เป็นอย่างไร ซึ่งเป็นความรู้ ทางศาสนาที่
นอกเหนือไปจากคำสั่งสอนทางศาสนาที่มีอยู่ในหมวดศาสนาแล้ว และในส่วนของอาณาจักรนั้น
ได้แก่ ความรู้ในด้านภายในประเทศและต่างประเทศ ซึ่งกล่าวถึงสังคมที่เกี่ยวข้องกับคนทั่วไป
เช่น ความรู้ที่เป็นภาพเขียนอธิบายถึงอาณาเขตของประเทศ เมืองขึ้นของไทยในสมัยนั้น ตลอดจน
แสดงถึงลักษณะของเมืองและผู้ปกครองเมืองนั้น ๆ ซึ่งแต่ละเมืองก็มีลักษณะแตกต่างกันไปไม่
เหมือนกัน ซึ่งสิ่งนี้จะทำให้เกิดความรู้จักและรักในแผ่นดินของคนขึ้นอีกด้วยในด้านความรู้ต่าง
ประเทศนั้น เป็นการแสดงด้วยภาพเขียนเช่นเดียวกันเป็นภาพคน ลักษณะของคนในชาติต่าง ๆ
ที่ไทยเราติดต่อหรือรู้จักที่มีอยู่ในโลกนี้ ซึ่งสิ่งนี้จะให้ความรู้ที่กว้างไกลออกไปไม่จำกัดอยู่เฉพาะ
สังคมของคนเองเท่านั้น

หมวดประเพณี

จารึกหมวดประเพณีเขียนเป็นร้อยแก้วทั้งหมคมมี 3 เรื่อง คือ

1. เรื่องรามัญทุ่งข้าวทิพย์ เนื้อเรื่องเป็นนิทานตำนาน อ้างว่าเป็นเรื่องครั้ง
ศาสนาพระพุทธฤศ เป็นจารึก 6 แผ่น ติดไว้ที่เจดียงศาลาล้อมพระบพพิทศเหนือ

⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 698.

2. เรื่องมหาสงกรานต์ เนื้อเรื่องคือ คำนานทั่วทุกปิลพระมหัดกระเศียรของ พระองค์ อิศาทัง 7 เอาพานรับไว้แล้วสลัดกัน เชิญพานพระเศียรแห่งประทักษิณเขาพระสุเมรุทุก ๆ ปี มีจารึก 7 แผ่น คิดไว้ที่ศาลาล้อมพระมณฑปทิศเหนือ

3. เรื่องรื้อกระบวนแห่งกรฐินพยุหยาตราทางสถลมารค เป็นคำบรรยายภาพ เขียนลักษณะการแต่งกายของข้าราชการ ตำแหน่งหน้าที่ต่าง ๆ องค์ประกอบของกระบวนนำ กระบวนม้าขี่ กระบวนม้าจูง กระบวนรถ กระบวนราบ กระบวนกลองชนะ กระบวนช้างค้ำ กระบวนพระยาช้าง กระบวนช้างพระที่นั่ง พระคชาธารทรงใคร่พระกรฐิน และกระบวนหลัง ค่อยด้วย กระบวนแห่งพระกรฐินทางชลมารคว่า ประกอบด้วยกระบวนเรือเสื่อ กระบวนเรือแข่ง กระบวนเรือ นำนอก กระบวนเรือรูปสัตว์ เรือพระกรฐิน เรือนำในเรือพระที่นั่งทรง เรือพระที่นั่งรอง เรือตำรวจ ความเสด็จ เรือประพาศ เรือเจ้านายความเสด็จ และเรือขุนนางตามเสด็จ

ตัวอย่าง กระบวนช้าง

คนแห่ภูษาช้าง 21 กระบวน 805 ขุนหมื่นกรมช้างสารวัด 21 รวม 826 กระบวน วานรเผือก 6 กระบวน กระบวนละ 5 คน เป็น 30 กลองชนะแห่ช้างโห่ 6 จำปี 1 จำกลอง 1 สารวัด 6 เป็น 14 ถือธงลานนำกลองชนะ 16 คน ขี่ช้างในกระบวน 21 ขุนนางขี่ช้างแทรก 21 คน ขี่ช้างท้ายขุนนาง 4 กลางช้างคชาธาร 4 ถือทวน 8 คน เคนรักษาช้างขุนนาง 21 ทนายตามขุนนาง 21 กระบวน 1040 เป็น 1157 รวมกระบวน ช้างทั้งสิ้น 2043 . . . ⁶⁰

จารึกและภาพเขียนทิวคประเพณีนี้ คิดไว้ที่ระเบียงพระมหาเจดีย์ตลอดไปจน ถึงศาลาคู่หน้าพระมหาเจดีย์ ปัจจุบันนี้ลบเดือนสูญหายไปหมดแล้ว

ความรู้เรื่องประเพณีของวัดพระเชตุพนฯ มีทั้งที่เป็นความรู้ที่เกี่ยวกับประเพณี ราชฎีและประเพณีหลวง ซึ่งแต่ละประเพณีมีส่วนเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาทั้งสิ้นมีทั้งงานทำบุญและงาน รื่นเริง เช่น การหุงข้าวทิพย์ งานสงกรานต์ และงานแห่งพระกรฐิน ขบวนพระกรฐิน ความรู้ในทิวคนี้ นำเสนอในรูปของภาพเขียน เพื่อให้ผู้สนใจใคร่และเกิดจินตนาการขึ้นโดยไม่มีคำบรรยาย คุณค่าที่ได้ จากความรู้ในทิวคนี้คือ เป็นการเผยแพร่และสืบทอดประเพณีที่ฝังคมถือว่าเป็นสิ่งที่ตั้งงามให้คงอยู่และ แพร่หลายต่อไป

⁶⁰ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ฉลิลตกระบวนแห่งพระกรฐินพยุหยาตรา ทางสถลมารคและทางชลมารค (กรุงเทพฯ: บัณฑิตการพิมพ์, 2528) หน้า 60.

หมวดพลาณามัย

จาริกเป็นโคลงและฉันทะ รวม 2 เรื่อง คือ

1. โคลงภาพฤกษ์คัตตณ เป็นโคลงสี่สุภาพ จำนวน 85 บท เป็นโคลงเริ่มเรื่อง 5 บท อีก 80 บท เป็นการบรรยายภาพท่าฤกษ์คัตตณ 80 ท่า⁶¹ โคลงเริ่มเรื่องกล่าวว่ามีพระบรมราชโอรสไปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นณรงค์หริรักษ์เป็นแม่กองหล่อรูปฤกษ์จำนวน 80 ตน เมื่อจุลศักราช 1198 (พ.ศ. 2379) เพื่อประโยชน์แก่ประชาชนศึกษาท่าต่าง ๆ ใช้เป็นแบบคัตตณ แก่โรคภัยไข้เจ็บได้

มีจาริกบอกพระนามและนามกวีไว้ดังนี้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กรมหมื่นนุชิตชิโนรส นายปรีการาช พระมุนีนายก หลวงชาญภูเบศร์ พระองค์เจ้าศิริวงศ์ พระศรีวิสุทธิวงศ์ สมเด็จพระสังฆราช ฯลฯ

โคลงนั้นบรรยายท่าคัตตณได้อย่างชัดเจน ความสำเร็จของแต่ละท่าใน 1 โคลง ได้ครบถ้วน ฤกษ์เป็นแบบคัตตณบอกชื่อไว้มีหลายชาติ เช่น ฤกษ์อินเดีย จีน ชาว ส่วนมากเป็นนามฤกษ์ในวรรณคดี

ตัวอย่าง คัตตณแก้วเวชชชัคชา

ชฎิลคัตตณี่น้ำ

นิกะเอะ ใจเอย

ชี่ชื่อสังปติเทวะ

ทว่อมง้อม

ถวัดเท้าท่ามวยเตะ

ตังเมื่อย หายชา

แกกะเอวชค้อม

เข้าคูโยกโยยงา⁶²

(พระราชนิพนธ์)

⁶¹ รวบรวมจากประมุขจาริกวัดพระเชตุพนฯ หน้า 713-743.

⁶² ประมุขจาริกวัดพระเชตุพนฯ หน้า 714.

คัดคนแก่ลมในแขน

เหยียดทักถักคิ้ว	ชั้นเพลา
แก้มือยขัดแขนเบา	โทษได้
ยากระรูปนี้เอา	ยาชื่อ ไล่เซบ
ผสมสีน้กลีหื้อให้	ชื่ออ่างอุยยา ⁶³

(กรมหมื่นนุชิตชิโนรส)

คัดคนแก่เส้นสลักทรวง

ผู้ผนวชจีนแจ้งชื่อ	หลี่เจ่ง
อยู่เขตรเขาชำเหล็ง	ตั้งสี่
ลัทธิท่านเคร่งเขม็ง	เมืองท่าน ถือฮอ
มือเหวี่ยงหวาท่าจ้ว	รับเส้นสลักทรวงฯ ⁶⁴

(ออกญาไชยภิกขุราชเศรษฐี)

จารึกโคลงภาพฤาษีคัดคนนี้ ตีไว้ตามผนังศาลารายรอบวัด ปัจจุบันนี้ตัวศิลาจารึก
สูญหายไปมากแล้ว จะมีเพียงเล็กน้อยซึ่งปัจจุบันนำมาตั้งไว้ตามภูเขาลองเล็ก ๆ รอบเขตวัด

2. อธิให้โพธิบาท ไม่บอกนามผู้แต่ง แต่งเป็นกาพย์ฉมัง 16 จำนวน 114
บท⁶⁵ เนื้อเรื่องไม่เกี่ยวข้องกับโดยตรงกับการอนามัมย์ แต่กล่าวถึงอุบาทว์ต่าง ๆ อันเป็นเครื่องหมาย
ของความไม่ดีของคนและการทำงาน เช่น ลางร้ายที่เกิดจากถั่วขามแตกเอง กล้วยออกเครือสีแดง
กลางลำต้น นกแสก นกเหยี่ยวบินเข้ามาในเมือง เกิดสุริยุปราคาและจันทรุปราคา ในเดือนเดียวกัน
เห็นเมฆเป็นรูปวัว รูปช้าง และรูปกา เป็นต้น

⁶³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 717.

⁶⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 740.

⁶⁵ รวบรวมจากประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ. หน้า 745-763.

เมื่อขอกุบาทรุแต่ละอย่างแล้ว ได้บอกวิธีแก่กุบาทรุกำกับไว้ทุกตอน ในคอนท้าย
ของเรื่อง บอกมนตรีบูซาแก่กุบาทรุที่เกี่ยวกับเทพยดา

ตัวอย่าง ภาพอธีโทโหธิบาท

หนึ่งมุขมนตรีศรีชัง	ชิงกันดิหัง
วิวาทกันจุ่นวาย	
หนึ่งปราชญ์แลญาติทั้งหลาย	ผิดกันเองหมาย
บควรรคิดค้น เคืองคา	
หนึ่งสัตว์ในป่าล่ามา	เข้าในนัครา
หนึ่งโคลแลเสี่ยคอกเคย ⁶⁶	
<u>วิธีแก้</u>	
เกิดแต่ผู้ใด เร่งรน	บูซาด้วยมนตรี
บังคับสการทั้งมอง	
แก้วแหวนแพรพรายเงินทอง	รูปที่ปดระกอง
สุคนธมาลาพรรณ	
โภชาผลาผลทุกอัน	ในเวทยมหันต์
มหาประเสริฐบูซา ⁶⁷	

จาริกนี้คิดไว้ที่ศาลาหน้าพระมหาเจดีย์หลังใต้

ความรู้ในหมวดคอนามัยนี้ ไม่เหมือนความรู้อนามัยของปัจจุบันนี้ที่เกี่ยวกับสุขภาพ

ความสมบูรณ์แข็งแรงของร่างกาย แต่ความรู้ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น เป็นความรู้ที่เกิดจาก
ความเชื่อว่าจะสามารถทำให้หายจากโรคร้ายและสิ่งที่ไม่คิดตั้งปวงได้ และคิดว่าเป็นสิ่งที่ผู้คนในสมัยนั้น

⁶⁶ ประมุขจาริกวิหพระเชตุพนฯ. หน้า 746.

⁶⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 746-747.

เชื่อถือ และได้รับการสืบทอดมา โดยเฉพาะในเนื้อหาของโคลงอิโตะโทธิบาทนั้น แสดงให้เห็นความเชื่อที่เกิดจากความกลัว คือกลัวว่าจะเกิดความทุกข์และมีความเชื่อว่าทำอย่างนั้นแล้วจะเกิดความสุจริต ดังนั้นผู้ที่มิบัญญัติจึงได้นำเอาความเชื่อที่เกิดจากความกลัวนี้ไปใช้ให้เป็นประโยชน์ในการที่จะใช้อบรมสั่งสอนผู้อื่นให้ประพฤติตนตามแนวทางที่เห็นว่าดี นับเป็นการจัดให้เกิดความมีระเบียบขึ้นในสังคมอีกด้วย

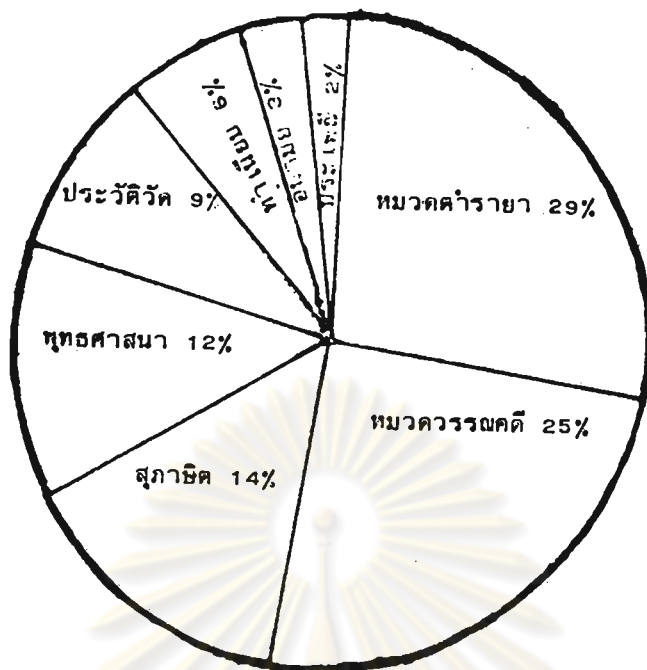
ความเชื่อในบางเรื่องอาจเป็นความเชื่อที่มั่งงายไร้เหตุผล แต่สิ่งนั้นคนในสังคมได้รับปฏิบัติสืบทอดกันมา เมื่อเกิดมีศาสนาขึ้นอิทธิพลของความเชื่อก็เข้าไปพัวพันกับเรื่องของศาสนา ดังนั้นจาริกความรู้เหล่านี้จึงเข้าไปมีอยู่ในวัดด้วย ทั้งที่ไม่ได้เป็นคำสอนหรือสิ่งที่พุทธศาสนาเชื่อถือหรือเห็นว่าควรปฏิบัติ

การค้นคว้าในครั้งนี้ ผู้เขียนได้แบ่งอัตราส่วนเนื้อหาในจาริก ตามลักษณะการแบ่งหมวดของประชุมจาริกวัดพระเชตุพนฯ เพื่อให้สามารถเปรียบเทียบจำนวนได้โดยเรียงลำดับมากไปน้อย* ดังนี้

1. หมวดคำรายา	ประมาณ	29%
2. หมวดวรรณคดี	ประมาณ	25%
3. หมวดสุภาษิต	ประมาณ	14%
4. หมวดพุทธศาสนา**	ประมาณ	12%
5. หมวดประวัติวัด	ประมาณ	9%
6. หมวดทำเนียบ	ประมาณ	6%
7. หมวดอนามีย์	ประมาณ	3%
8. หมวดขนบประเพณี	ประมาณ	2%

*อัตราส่วนที่วิเคราะห์ได้จากเนื้อหาที่เป็นจาริกเท่านั้น เป็นการคิดประมาณอย่างกว้าง ๆ เพื่อจะเปรียบเทียบได้.

**ไม่รวมจาริกที่เป็นภาพหนังสือต่าง ๆ ภายในวัด.

วัดพระเชตุพนฯ กับการศึกษาไทย

การศึกษาของไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น วัดมีบทบาทในการเป็นสถาบันการศึกษา ความอย่างที่เป็นมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา การศึกษาที่วัดส่วนใหญ่ยังเป็นไปในลักษณะเดิมคือ เป็นการเรียนแบบสามัญศึกษา มีพระสงฆ์เป็นครูผู้สอนหนังสือ จนกระทั่งสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ผู้มีความรู้ว่าความรู้นั้น มาจาริกลงบนแผ่นดินศิลาประดับไว้ตามสถานที่ต่าง ๆ ภายในบริเวณวัดพระเชตุพนฯ วัดอรุณาราม วัดสุทัศน์เทพวราราม⁶⁸ โดยเฉพาะวัดพระเชตุพนฯ อันเป็นวัดสำคัญที่โปรดฯ ให้บูรณปฏิสังขรณ์ในรัชกาลของพระองค์ ซึ่งนับได้ว่าเป็นแหล่งความรู้ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ที่ผู้สนใจสามารถเข้าศึกษาหาความรู้ได้อย่างเสรี ความรู้ที่มีอยู่ในวัดพระเชตุพนฯ มีความสำคัญต่อการศึกษาของไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นอย่างมาก ลักษณะการศึกษาของวัดพระเชตุพนฯ จึงแตกต่างไปจากการศึกษาของวัดอื่น ๆ ในสังคมเดียวกัน กล่าวคือ

⁶⁸ หังสมุควชิรญาณ, หมายรับสั่งรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1205. (พ.ศ. 2386) เลขที่ 8 ตอนที่ 12, ทรงมีพระราชหัตถ์ฯ ให้จาริกคำรายาและสรรพอักษรต่าง ๆ ลงในแผ่นดินศิลาจารึกวัดพระเชตุพนฯ.

ลักษณะของความรู้

ความรู้ที่มีอยู่ในวัดพระเชตุพนฯ นั้น มีลักษณะที่แตกต่างจากเดิมที่เคยมีมา คือ เปิดโอกาสให้ศึกษาได้อย่างกว้างขวางทั้งในด้านวิชาชีพและวิชาสามัญ ซึ่งผู้เขียนสามารถจัดเป็นหมวดตามเนื้อหาสาระที่ปรากฏได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ

1. กลุ่มวิชาชีพ ความรู้ด้านนี้มักดีแล้วจะไม่ถ่ายทอดให้แก่บุคคลภายนอกครอบครัวหรือวงศ์ตระกูล เพราะเป็นสิ่งที่หวงแหนมากสำหรับคนในยุคนั้น จึงทำให้วิชาชีพด้านต่าง ๆ ไม่สามารถศึกษากันได้ทุกคน ดังนั้น เมื่อมีความรู้ด้านวิชาชีพเผยแพร่ไว้ในบริเวณวัดพระเชตุพนฯ จึงทำให้การศึกษาด้านวิชาชีพแพร่หลายและลดค่านิยมในการหวงแหนวิชาลงได้ ความรู้ด้านนี้ที่ได้อจารึกและปรากฏอยู่ในวัดพระเชตุพนฯ นั้นมีอยู่ด้วยกันหลายวิชา คือ

1.1 วิชาแพทย์แผนโบราณ นับได้ว่าเป็นวิชาที่มีเนื้อหาเด่นชัดและมีอยู่ในจำนวนมาก หมวดวิชานี้รวมเอาความรู้หลายแขนงมาจัดไว้เป็นวิชาเดียวกัน คือ ตำรายา ทั้งการรักษาและการปรุงยา การบริหารร่างกาย (ฤๅษีคัคคน) และตำราหมอนวด

รายละเอียดของตำรายานั้นจะมีลักษณะตั้งแต่บอกอาการ สมุฏฐานและการรักษาไว้อย่างชัดเจน ซึ่งนำรับยาที่มีอยู่นั้นมีตั้งแต่ยาครุฑรักษา คือ รักษาตั้งแต่ทารกยังอยู่ในครรภ์มารดา จนกระทั่งรักษาผู้ใหญ่ เช่น ยาแก้ไอต่าง ๆ แก้ปวด แก้ลม โรคเรื้อน โรคมะเร็ง กลากเกลื่อน ริดสีดวง ฯลฯ⁶⁹ และในส่วนของตำราการบริหารร่างกายนั้นก็จะมีวิธีการมอกท่าทางในลักษณะต่าง ๆ เพื่อที่จะรักษาโรคลมต่าง ๆ โดยมีรูปปั้นฤๅษีคัคคน ทำท่าทางต่าง ๆ เพื่อประกอบการบรรยายเป็นข้อความร่วมด้วยเพื่อให้ผู้สนใจได้ทำได้อย่างถูกต้อง นอกจากตำรายาและการบริหารร่างกายแล้วยังมีตำราหมอนวด ซึ่งเป็นความรู้ที่มีรูปภาพประกอบการอธิบายเส้นภายในร่างกายของมนุษย์เรา พร้อมทั้งการนับนวดรักษาโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ ซึ่งทำให้รู้ว่าร่างกายเรามีเส้นอยู่มากมาย และทำให้เกิดโรคลม โรคชัก โรคปวด โรคสะอึก โรคเหน็บ เป็นต้น⁷⁰

⁶⁹โรงเรียนแพทย์แผนโบราณวัดพระเชตุพนฯ. ตำราเภสัช. หน้า 59.

⁷⁰มาลี รัทตะปุระณต. "ตำรายาวัดโพธิ์." หน้า 27.

จากลักษณะของตำราแพทย์แผนโบราณ และการเผยแพร่ความรู้ในแขนงวิชานี้ จะเห็นได้ว่าได้มีความพยายามที่จะถ่ายทอดความรู้ให้แก่ผู้เรียนให้ได้ถูกต้องและมากที่สุด ทั้งนี้ทั้งคำบรรยายที่เป็นข้อความ รูปปั้น และภาพเขียนต่าง ๆ ซึ่งนับว่าเป็นวิธีการเผยแพร่ความรู้ที่ทันสมัยมากในสมัยนั้น

1.2 วิชาการช่างและศิลปกรรมไทย ความรู้ในหมวดวิชานี้ไม่ได้มีจารึกเป็นข้อความไว้ แต่สิ่งที่จะให้ความรู้ค่านี้นี้ ได้แก่ วัตถุสถานที่มียู่ภายในวัดพระเชตุพนฯ เช่น ภาพเขียนที่ฝาผนังโบสถ์ วิหาร สิ่งก่อสร้าง เช่น หอไตร ศาลาราย หอระฆัง หุ่นประติมากรรม สิ่งประดับต่าง ๆ ที่ก่อให้เกิดความสวยงามภายในวัด ซึ่งสิ่งเหล่านี้ได้แสดงให้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรืองของงานช่างและศิลปกรรมไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น และเป็นแบบอย่างแก่การศึกษาในศิลปแขนงนั้น ๆ ได้เป็นอย่างดี ตัวอย่างเช่น

ก. งานจิตรกรรม ส่วนมากภาพจิตรกรรมมักปรากฏอยู่บนฝาผนัง โบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ ศาลาราย ซึ่งเนื้อเรื่องส่วนใหญ่ของภาพจิตรกรรมของวัดพระเชตุพนฯ จะเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธประวัติ พุทธวงศ์ เรื่องราวจากชาดก และมีภาพเรื่องราวในสังคัม เช่น ขวณพยุหยาตรา เป็นต้น ซึ่งสิ่งนี้เขียนขึ้นเพื่อประโยชน์ในการตกแต่งพื้นผนังโบสถ์ วิหาร ให้มองดูสวยงามและทำให้เกิดความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น⁷¹ ประการหนึ่ง แล้วยังใช้เป็นเครื่องมือในการสอนธรรมะ ซึ่งการที่สื่อความหมายด้วยภาพนี้ สันนิษฐานว่าเป็นเพราะสามารถสื่อได้ กับคนทุกระดับทั้งที่อ่านหนังสือออกและไม่ออก ดังนั้น ภาพจิตรกรรมนี้จึงมีคุณค่าทางด้านการศึกษาเป็นอย่างมาก ถือได้ว่าเป็นอุปกรณ์การสอนที่ทันสมัยมากในสมัยนั้น และในส่วนของความรู้ในด้านจิตรกรรมเอง นับได้ว่าผลงานที่ปรากฏอยู่นั้น มีคุณค่าในการเป็นแบบอย่างงานศิลปประเภทนี้ได้เป็นอย่างดี

ข. งานประติมากรรม ความรู้ค่านี้อาจศึกษาได้จากภายในวัดพระเชตุพนฯ ได้เป็นอย่างดี เพราะวัดมีงานประติมากรรมอยู่เป็นจำนวนมาก เช่น พระพุทธรูปปางต่าง ๆ นับเป็นร้อยองค์ ซึ่งล้วนแล้วแต่มีคุณค่าในทางด้านศิลปสมัยต่าง ๆ และนอกจากนี้ยังมี

⁷¹ ศิลป พีระศรี. คุณค่าของจิตรกรรมฝาผนัง. (พระนคร: โรงพิมพ์ศิวิล, 2502). หน้า คำนำ.

รูปหล่อของสิ่งต่าง ๆ ภายในวัด เช่น รูปปั้นฤๅษีคัตคน รูปเทวดา ครุฑ และการแกะสลักหินอ่อน เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะให้ความรู้ในด้านประติมากรรมของกรุงรัตนโกสินทร์ได้เป็นอย่างดี

ค. งานสถาปัตยกรรม การสร้างและปฏิสังขรณ์วัดในแต่ละครั้งย่อมต้องใช้ความสามารถในด้านสถาปัตยกรรม เป็นสำคัญ เพื่อให้ได้สิ่งก่อสร้างที่สวยงามและคงทนและบ่งบอกถึงเอกลักษณ์ของไทยด้วย สถาปัตยกรรมที่ปรากฏอยู่ในวัดพระเชตุพนฯ นี้ ส่วนใหญ่เป็นงานสถาปัตยกรรมไทยแท้ ซึ่งสืบทอดมาแต่สมัยอยุธยา⁷² ซึ่งเป็นสิ่งที่มีความสวยงามและมีคุณค่ายิ่งในปัจจุบันนี้ เช่น เจดีย์เหลี่ยมย่อมุม ลักษณะของพระอุโบสถ วิหาร เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้ยังมีสภาพที่สมบูรณ์และสามารถนำ เป็นแบบอย่างงานสถาปัตยกรรมได้เป็นอย่างมาก

ง. งานประติมากรรม งานประเพณีนี้เป็นงานที่มีลักษณะ เป็นการตกแต่งให้เกิดความสวยงามแก่วัตถุต่าง ๆ ภายในวัด เช่นภาพเขียนลายรดน้ำ งานประดับมุก ประดับกระจก กระเบื้องเคลือบ ซึ่งภายในบริเวณวัดมีงานประเพณีอยู่เป็นจำนวนมาก สามารถให้ความรู้และการเป็นแบบอย่างแก่ผู้ที่สนใจงานประเพณีได้

งานด้านการช่างและศิลปกรรมไทยนี้ ในสมัยก่อนไม่มีโรงเรียนหรือตำราให้ศึกษาได้ การเรียนการสอนจึงเกิดขึ้นในลักษณะการเรียนแบบ ทำในสิ่งที่ผู้สอนถือว่าดี และถูกต้องแล้ว ดังนั้น การศึกษางานด้านการช่างและศิลปกรรมไทยนั้นจึงมีเป้าหมายอยู่ที่การสืบทอดรูปแบบทางวัฒนธรรมจากอดีตสู่ยุคสมัยนั้น ๆ โดยมีกระบวนการที่เป็นการ "สืบทอด" เป็นประการสำคัญ และแหล่งที่เป็นตัวกลางในการสืบทอดที่ดีก็คือวัด โดยเฉพาะวิชาการด้านการช่างและศิลปกรรมนี้ สถานที่ทางพุทธศาสนาแยกไม่ออกจากศิลป สิ่งที่ดีทั้งงามและมีค่าสูงมักจะอยู่ที่วัด ดังนั้นศิลปไทยส่วนใหญ่จึงมีแหล่งเกิดและดำรงอยู่ที่วัด⁷³ สภาพของวัดที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันนี้ จึงเป็นแหล่งหรือผลของการเรียนรู้มาหลายยุคหลายสมัย ซึ่งในปัจจุบันนี้ก็สามารถศึกษาหาความรู้เหล่านั้นได้ด้วยวิธีศึกษาจากของจริง เพราะงานที่ปรากฏอยู่นั้นเป็นสิ่งที่มีความค่าและเป็นแบบอย่างที่ดี

⁷² น. ณ ปากน้ำ. คำถาม - คำตอบ เรื่อง ศิลปกรรมไทย. (กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์, 2524), หน้า 30.

⁷³ วิรุณ ตั้งเจริญ. "วิวัฒนาการศิลปศึกษาและสุนทรียภาพของเด็กไทยในปัจจุบัน." (กรุงเทพฯ รายงานวิจัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2527), หน้า 79.

2. กลุ่มวิชาสามัญ หรือความรู้ทางหนังสือ ซึ่งปกติก็สอนกันอยู่ตามวัดทั่วไปอยู่แล้ว แต่ความรู้ด้านนี้ของวัดพระเชตุพนฯ มีลักษณะที่เป็นความรู้ในชั้นสูง ซึ่งผู้เรียนต้องมีพื้นฐานมาบ้างแล้ว จึงสามารถจะศึกษาได้ และบางวิชาก็เป็นสิ่งใหม่ ความรู้ที่นำมารวมกันในหมวดความรู้สามัญนี้ มี ความรู้ด้านวรรณคดี ไคลง ฉันท์ กาพย์ กลอนต่าง ๆ ความรู้ด้านสุภาษิต พระพุทธศาสนา หมวดทำเนียบ ซึ่งในแต่ละหมวดวิชาได้จัดหมวดหมู่ไว้อย่างเป็นระเบียบภายในวัดไม่ปะปนกัน จึงเปรียบเสมือนได้กับตำราเรียน ซึ่งได้วางไว้เพื่อให้ผู้สนใจได้ศึกษาเล่าเรียนตามความถนัด ซึ่งพอจะจำแนกเป็นลักษณะของวิชาได้ดังนี้

2.1 วิชาภาษาไทยและวรรณคดี ลักษณะของวิชาภาษาไทยนี้เป็นลักษณะของภาษาไทยชั้นสูง ซึ่งเป็นความรู้ที่ต่อจากการศึกษาภาษาไทยชั้นมูลฐานจากวัดโดยทั่วไปแล้ว เนื้อหาสาระของภาษาไทยในวัดนี้เป็นเรื่องของการแต่ง ฉันท์ ไคลงกลบท กลอักษร ซึ่งผู้เรียนที่สนใจจะศึกษาคควรจะมีความรู้พื้นฐานมาบ้างแล้ว จึงจะสามารถศึกษาได้อย่างดี ซึ่งในประเด็นนี้ไม่เป็นข้อที่น่าสงสัยเลยว่าวิชานี้จะให้ประโยชน์แก่ผู้สนใจได้หรือไม่ เพราะการศึกษาวิชานั่งหนังสือไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นั้น ไม่ได้เพียงแต่สอนให้อ่าน เขียน ได้เท่านั้น การสอนนั้นมิตำราเรียนประกอบด้วยหลายเล่ม เช่น จินตคามณี ประถม ก กา ประถมมาลา เป็นต้น ซึ่งตำราเหล่านั้นนอกจากจะสอนหลักการใช้ภาษาไทยในลักษณะต่าง ๆ แล้ว ในเนื้อหาของตำรานั้นยังปรากฏมีเนื้อหาที่สอนการแต่งไคลง กลอน ฉันท์ ไคลงสุภาษิต และไคลงกลบทด้วย⁷⁴ ผู้ที่ผ่านการเรียนรู้ภาษาไทยเบื้องต้นจากตำราที่มีสอนในสมัยนั้นแล้ว ย่อมมีความรู้ในการแต่งคำประพันธ์ขั้นต้นได้ ซึ่งความรู้นี้ก็จะเป็นพื้นฐานที่จะนำไปศึกษาต่อที่วัดพระเชตุพนฯ ได้และลักษณะตำราที่ปรากฏอยู่ในวัดพระเชตุพนฯ นั้นก็มีลักษณะเป็นตำราเรียน เพราะได้มีการอธิบายลักษณะ แผนผังการแต่งที่ถูกต้องพร้อมทั้งตัวอย่างที่มีประกอบ การอธิบาย ซึ่งความรู้ชั้นสูงนี้ไม่มีสถานบันการศึกษาที่ใดจะ เปิดสอน เพราะเป็นความรู้ที่เกิดขึ้นภายในราชสำนัก ซึ่งผู้ที่มีความรู้ชั้นนี้ก็มิใช่น้อยการที่นำความรู้ชั้นสูงมาเผยแพร่ไว้ที่วัดพระเชตุพนฯ นี้แสดงให้เห็นถึงการนำวัด เป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดวัฒนธรรมจากราชสำนักไปสู่ประชาชนโดยตรง

⁷⁴ สุณีย์ อัครศาสตร์. ความเป็นมาของแบบเรียนภาษาไทย. (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาไทย วิทยาลัยครูธนบุรี, 2526), หน้า 26.

ความรู้ด้านวรรณคดี ที่มีอยู่ที่จารึกวัดพระเชตุพนฯ นี้เป็นวรรณคดีที่ไม่ใช่ ประพันธ์เพื่อการบันเทิงคดีอย่างเดียว วรรณคดี เช่น กฤษณาสมณนึ่ง พาลีสมณนึ่ง สุภามิต พระร่วง และโคลงโลกนิตินั้น เรื่องเหล่านี้ให้ประโยชน์ในอีกด้านหนึ่งของวรรณคดีนั้นคือ ประโยชน์ทางสาระและวิชาการ ลักษณะของวรรณคดีจะเน้นเรื่องของคำสอนที่เป็นหลักในการดำเนิน ชีวิตและการปฏิบัติตนในสังคมต่าง ๆ เป็นการสร้างคุณภาพของคนอีกทางหนึ่งด้วย

2.2 วิชาจริยธรรม ความรู้ในวิชานี้ทั้งที่เป็นจารึกข้อความและภาพเขียน ตลอดจนความรู้ในหมวดสุภามิตด้วย เพราะ ได้นำหลักของพระพุทธศาสนาไปเรียบเรียง ความรู้ ด้านจริยธรรมที่มีอยู่ในวัดพระเชตุพนฯ นี้สามารถให้การอบรมสั่งสอนคนได้ทุกระดับของสังคม เพื่อที่จะได้นำความรู้ไปประพฤติปฏิบัติ เพื่อให้เกิดประโยชน์ทั้งในชีวิตปัจจุบันและการหลุดพ้นด้วย

ความสำคัญของวิชานี้ ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ไพรัตน์ จันทรชิต ได้กล่าวว่า "มีผลไปถึงการปกครอง และความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง ตลอดจน สร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียว"⁷⁵ เพราะผู้ที่ยึดและปฏิบัติในสิ่งเดียวกันย่อมมีความรู้สึก เป็นพวกเดียวกัน ให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน⁷⁶ วิชาจริยธรรมนี้จึงเป็น เครื่องมือที่จะช่วยในการพัฒนาตนเองและสังคม ได้เป็นอย่างดี ความรู้ในวิชานี้ประกอบไปด้วยส่วนที่เป็นจารึกข้อความ และภาพเขียน

ศูนย์วิทยพัทยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁷⁵ไพรัตน์ จันทรชิต. "ความคิดใหม่ทางการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจและสังคม ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น." (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัย ศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2528), หน้า 123.

⁷⁶ศรีศักดิ์ วัลลิโภคม. "สังคมและวัฒนธรรมสมัยพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว" คำบรรยาย ที่มหาวิทยาลัยศิลปากร 10 มีนาคม 2530 (เทปคัมป์).

๒.๓. วิชาสังคมศึกษา วิชาการในหมวดนี้ไม่มีการสอนมาก่อน อาจจะเป็นเพราะไม่มีเนื้อหาที่จะให้รู้ หรืออาจจะรวมอยู่กับวิชาอื่น ๆ เพียงเล็กน้อยไม่มีเป็นหมวดใหญ่ ๆ หอที่จะกล่าวได้ว่าเป็นความรู้ด้านสังคมศึกษา อีกทั้งในสมัยนั้นการเปลี่ยนแปลงของบ้านเมืองก็เป็นเรื่องของฝ่ายปกครองเสียมากกว่าที่ประชาชนทั่วไปควรจะรู้ แต่พอถึงรัชสมัยของรัชกาลที่ ๓ มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเกิดขึ้นมาก เช่น มีการขยายอำนาจและเขตการปกครองของไทยเราให้กว้างขวางขึ้น การติดต่อค้าขายกับต่างประเทศเพิ่มมากขึ้น ดังนั้นการนำสิ่งเหล่านี้มาจารึกออกเผยแพร่ให้แก่ชนทั่วไปได้รู้ นั้น นับเป็นการสร้างโลกทัศน์และความคิดของคนไทยให้กว้างขวางขึ้น ความรู้ในวิชาสังคมศึกษานี้อยู่ในหมวดทำเนียบ ซึ่งมีการจารึกบอกถึงอาณาเขตของไทยตามหัวเมืองต่าง ๆ และโคลงจารึกภาษาคำต่างประเทศซึ่งมีภาพประกอบคำอธิบายอย่างชัดเจนด้วย

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ลักษณะของการ เผยแพร่ความรู้

วัดพระเชตุพนฯ ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นแหล่งรวบรวมความรู้ไว้หลายสาขาวิชา ลักษณะของการเผยแพร่ความรู้นั้นมีวิธีการที่มีลักษณะเด่น และแตกต่างจากแหล่งศึกษาอื่น ๆ กล่าวคือ

ลักษณะของความรู้ที่ได้รวบรวมไว้ในวัดพระเชตุพนฯ นั้นได้รับการตรวจสอบอย่างถูกต้องจากผู้เชี่ยวชาญ ทั้งที่เป็นพระสงฆ์และฆราวาส ที่มีความรู้ในสาขานั้น ๆ ลักษณะการเผยแพร่ความรู้อยู่ในรูปของจารึกข้อความ ซึ่งจารึกลงบนแผ่นศิลา ประดับไว้ตามศาลาต่าง ๆ ในเขตพุทธาวาส โดยจัดไว้เป็นหมวดหมู่ ง่ายแก่การศึกษา นอกจากจารึกข้อความบนแผ่นศิลาแล้ว ยังมีความรู้ที่ดั่งแสดงไว้ ในรูปของ ภาพเขียน หุ่นจำลอง ซึ่งนับได้ว่าเป็นอุปกรณ์เผยแพร่ความรู้ที่ก่อให้เกิดประสิทธิภาพ และส่งเสริมการเรียนรู้ได้ดียิ่งขึ้น ดังนั้น ความรู้ที่มีอยู่ในวัด จึงทำในวัดพระเชตุพนฯ เป็นศูนย์วิทยาการที่ใหญ่ที่สุดในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น นี้ ที่ผู้เรียนหรือผู้สนใจ สามารถเลือกเรียนได้ตามความสนใจ ความสามารถ และพื้นฐานที่ตนมีอยู่ โดยไม่จำกัดเงื่อนไขใด ๆ

จากลักษณะของความรู้ และลักษณะของการเผยแพร่ความรู้ ที่กล่าวมาแล้วนั้น ทำให้เห็นว่า วัดพระเชตุพนฯ มีบทบาทเกี่ยวกับการศึกษาอย่างเด่นชัดในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งปัจจุบัน ยังสามารถเห็นร่องรอยของความเป็นแหล่งความรู้ได้เป็นอย่างดี และจากลักษณะความรู้และการเผยแพร่ความรู้ที่มีความแตกต่างไปจาก แหล่งศึกษาอื่น ๆ ในสมัยเดียวกัน จึงทำให้กล่าวได้ว่า แหล่งความรู้นี้ มีการจัดโดยมีจุดมุ่งหมายอย่างแน่นอน ซึ่งจะกล่าวถึงในบทต่อไป

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จุดมุ่งหมายทางการศึกษาของวัดพระเชตุพนฯ

วัดพระเชตุพนฯ ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีลักษณะ เป็นวัดขนาดใหญ่ที่ได้รับการปฏิสังขรณ์จากพระมหากษัตริย์ และมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นแหล่งความรู้ที่บุคคลทั่วไปสามารถเข้าไปศึกษาได้ มาตั้งแต่รัชกาลที่ 1 และรับการปฏิสังขรณ์ ให้ดีขึ้นอีกครั้งในสมัยรัชกาลที่ 3 โดยมีลักษณะที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในสมัยนั้น ซึ่งหลักฐานทางการศึกษาเหล่านั้นยังปรากฏให้เห็นได้จนปัจจุบันนี้

จากลักษณะการเป็นแหล่งความรู้นั้น เป็นการให้การศึกษาอย่างหนึ่งในสังคมไทยในขณะนั้น เพราะคำว่า "การศึกษา" ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นั้นยังมีลักษณะไม่แน่นอน ไม่มีแบบแผนตายตัว บุคคลใดได้รับการเรียนรู้จากตัวเอง ผู้อื่นหรือธรรมชาติ ก็ถือว่าได้รับการศึกษาทั้งสิ้น ดังนั้นจึงสามารถกล่าวได้ว่าการศึกษาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้นจึงมีลักษณะที่เป็นทุกสิ่งทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับตัวมนุษย์จะเป็นการเรียนวิชาการต่าง ๆ จากวัด ครอบครัวหรือสังคมก็จัดว่าเป็นการศึกษาทั้งสิ้น การศึกษาที่เกิดขึ้นภายในวัดพระเชตุพนฯ ก็นับว่าได้ก่อให้เกิดความรู้ในศาสตร์ต่าง ๆ หลายสาขาคู่กันและสามารถนำความรู้นั้นไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองและสังคมได้ ดังนั้นลักษณะที่เป็นสถานให้การศึกษาแก่ประชาชนทั่วไปย่อมต้องมีจุดมุ่งหมายทางการศึกษา แต่ก็ไม่มีความชัดเจนที่กำหนดไว้แน่นอนว่าให้การศึกษาในลักษณะ เช่นนั้นมีความต้องการอะไร ซึ่งการศึกษาไทยตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยมาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ก่อนตั้งกระทรวงธรรมการ) การศึกษาที่ได้จัดมาก็ไม่ระบุจุดมุ่งหมาย ซึ่งถ้าเราจะศึกษาถึงจุดมุ่งหมายของการศึกษาในอดีตดังกล่าวนี้จะต้องศึกษาจากหลักฐานต่าง ๆ เช่น พระราชดำรัสของพระมหากษัตริย์ คำปราศรัยของบุคคลต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง หรือจากขบวนการจัดการศึกษา ซึ่งสังคมแต่ละสังคมย่อมมีจุดมุ่งหมายในการให้การศึกษาแก่สมาชิกของสังคมไม่เหมือนกัน และ วิทย์ วิศทเวทย์ ได้ศึกษาปรัชญาการศึกษาไทย 2411-2475 ได้กล่าวว่า การศึกษาของไทยที่ได้จัดมาตั้งแต่สมัยก่อนหน้านี้นี้แล้วจุดมุ่งหมายทางการศึกษาที่จัดให้สามารถแยกได้เป็น 3 กลุ่ม คือ การให้ความรู้ (พุทธศึกษา) การพัฒนาบุคคลในทุก ๆ ด้าน (บุคลิกศึกษา) และการฝึกอบรมเพื่อให้ผู้เรียนสามารถในการทำงานเฉพาะกิจ

ได้¹ และสังคมในแต่ละสังคมอาจเน้นจุดมุ่งหมายเหล่านี้ไม่เหมือนกันและเนื้อหาของแต่ละจุดมุ่งหมายก็อาจต่างกัน แต่ทุกสังคมก็ให้การศึกษากับสมาชิกในสังคมทั้ง 3 ด้านนี้ในรูปใดรูปหนึ่งเสมอ² และสิ่งที่ทำให้สังคมแต่ละสังคมมีจุดมุ่งหมายทางการศึกษาแตกต่างกันนอกเหนือจากเนื้อหาที่จัดให้แล้ว อิทธิพลของสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ในสังคมยุคนั้น ๆ ยังมีส่วนเกี่ยวข้องกับการกำหนดจุดมุ่งหมายทางการศึกษาอีกด้วย ซึ่งสิ่งที่ควรพิจารณาในการจัดการศึกษาและกำหนดจุดมุ่งหมายทางการศึกษาของวัดพระเชตุพนฯ ในครั้งนี้มีดังนี้

1. อิทธิพลของพุทธศาสนา

พุทธศาสนาเป็นสิ่งแวดล้อมที่สำคัญในสังคมไทย เพราะคนส่วนใหญ่นับถือพุทธศาสนา อิทธิพลของพุทธศาสนาจึงมีต่อการปกครอง กิริยามารยาท ขนบธรรมเนียมประเพณีและความเป็นอยู่ของคนไทยอย่างมาก³ จะเห็นว่าคำสอนของพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนไทย ความเชื่อ ค่านิยม และการตัดสินใจ เช่น การเอื้อเฟื้อ ความเมตตา ความซื่อสัตย์ เทุ่แห่งทุกข์ และการละซึ่งกิเลสทั้งหลาย สิ่งเหล่านี้ทำให้คนไทยมีบุคลิกภาพที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเองและเป็นสิ่งที่มีส่วนกำหนดโครงสร้างของวัฒนธรรมไทยอย่างมาก

ในด้านการศึกษาของไทยนั้นได้รับอิทธิพลของพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก นับแต่การศึกษาของไทยในสมัยโบราณนั้นใช้วัดเป็นศูนย์กลางของวิทยาการ และการอบรมสร้างคนให้เป็นคนดีต่อสังคม ด้านภาษาที่มีศึกษาในสังคมนั้นก็เกี่ยวข้องกับการศึกษาภาษาบาลีและสันสกฤต และได้นำมาใช้ในภาษาไทยในปัจจุบันนี้ก็มาก เนื้อหาที่ใช้อบรมสั่งสอนแก่บุคคลทั่วไปนั้นมุ่งไปในสิ่ง

¹วิทย์ วิศทเวทย์. ปรัชญาการศึกษาไทย 2411-2475, (เอกสารโรเนียว: งานวิจัยซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของโครงการพัฒนาสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา) หน้า 85-86.

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 85.

³ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช. พระพุทธศาสนา, (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2516), หน้า 1.

ที่ดี เช่นหลักและความรู้ด้านจริยธรรมซึ่งเป็นหลักธรรมในพุทธศาสนานั้นเอง ดังนั้นจุดมุ่งหมายทางการศึกษาของไทยในสมัยโบราณของไทยจึงเน้นด้านจริยธรรม เป็นสำคัญ แม้ในปัจจุบันนี้ก็ยังคงจำเป็นอยู่ ซึ่งสิ่งนี้แสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อจุดมุ่งหมายของการศึกษาไทยเป็นอย่างมาก และแหล่งที่ให้ความรู้ก็ยังคงอาศัยวัดด้วยดังนั้นการศึกษาไทยกับพุทธศาสนาจึงเป็นสิ่งที่ดำเนินคู่กันมาโดยตลอด

2. อิทธิพลทางการเมือง

สภาพการเมืองในสมัยนี้มีทั้งการเมืองภายในและภายนอกประเทศ ซึ่งในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นไทยเรามีการติดต่อกับต่างประเทศเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 3 ด้วยเหตุนี้จึงนำพิจารณาว่า เหตุที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์ที่จะเผยแพร่ความรู้อันจำกัดอยู่เฉพาะชนชั้นนำมาสู่ประชาชนทั่วไป อาจวิเคราะห์ได้ว่า อารยธรรมตะวันตกที่เริ่มหลั่งไหลเข้ามาสู่ประเทศไทยในสมัยปลายรัชสมัยของพระองค์ น่าจะเป็นปัจจัยกระตุ้นที่สำคัญในแง่ความคิดแบบตะวันตกที่เห็นว่า รัฐควรให้ความรู้แก่ประชาชน และทรงเกรงว่าความรู้จากตะวันตกที่เข้ามานั้นจะทำให้วิชาการต่าง ๆ ของไทยเสื่อมทรามลง จึงได้โปรดฯ ให้จาริกวิชาการทั้งหลายลงบนแผ่นศิลาที่คงทนต่อดินฟ้าอากาศและการชำรุดเสียหาย เช่นเดียวกับที่โปรดเกล้าฯ ให้ให้สร้างเรือสำเภาโบราณไว้ที่วัดยานนาวา โดยมีพระประสงค์ที่จะให้คนรุ่นหลังรู้จักเรือสำเภาซึ่งกำลังเสื่อมความนิยมในขณะนั้น เพราะมีเรือกำปั่นแบบฝรั่ง ที่มีประสิทธิภาพดีกว่าเข้ามาแทนที่⁴

ในส่วนการเมืองภายในประเทศในช่วงกรุงรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะช่วงรัชกาลที่ 3 ซึ่งได้ดำเนินการให้วัดพระเชตุพนฯ เป็นแหล่งความรู้อย่างชัดเจนนั้น ได้แก่ การขัดแย้งในเรื่องการสืบสันตติวงศ์ระหว่างกลุ่มของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวกับกลุ่มเจ้าฟ้ามงกุฎซึ่งพระราชวงศ์ขุนนางต่างแตกออกเป็นสองฝ่าย⁵ และสืบเนื่องมาจนถึงเมื่อเจ้าฟ้ามงกุฎได้ตั้ง

⁴ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3, เล่ม 2 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504). หน้า 167.

⁵ ฌมสุข นุ่มนนท์. "พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวกับประวัติศาสตร์ไทย" คำบรรยาย ๗ มหาวิทยาลัยศิลปากร เมื่อวันที่ 3 มีนาคม 2530.

ธรรมยุติกนิกายขึ้น เป็นการแยกคณะสงฆ์ในประเทศไทยออกเป็นสองฝ่ายอีกเช่นกัน นับเป็นความขัดแย้งที่เริ่มจากอาณาจักรซึ่งได้รุกรานเข้าไปในศาสนาจักร ทำให้การกระจายความขัดแย้งเกิดขึ้นในหมู่ของคณะสงฆ์และประชาชนอีกด้วย ฉะนั้น จากเหตุการณ์ที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงพยายามเลี่ยงการขัดแย้งที่เกิดขึ้นทั้งหลายนี้ โดยพยายามที่จะปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ ในปี พ.ศ. 2375 หลังจากตั้งคณะธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ. 2372)⁶ ตั้งขึ้น 3 ปี โดยให้วัดพระเชตุพนฯ เป็นศูนย์กลางของการปกครองคณะสงฆ์ และแต่งตั้งกรมหมื่นนุชิตในรชซึ่ง เป็นอธิบดีสงฆ์วัดพระเชตุพนฯ และเป็นเชื้อพระวงศ์ที่อาวุโสสูงสุดในขณะนั้น ทั้งยังเคยเป็นพระอาจารย์ของเจ้าฟ้ามงกุฎมาแต่เดิม ให้เป็นเจ้าคณะกลาง⁷ และคณะธรรมยุติกนิกายของเจ้าฟ้ามงกุฎที่ตั้งขึ้นใหม่ก็ต้องขึ้นอยู่กับคณะกลางนี้ด้วย ซึ่งการจัดการปกครองดังกล่าวนี้เป็นการควบคุมบทบาทของเจ้าฟ้ามงกุฎไปในตัวและหลีกเลี่ยงการประจัญหน้ากับพระอนุชาของพระองค์และการที่จัดวัดพระเชตุพนฯ เป็นแหล่งความรู้ด้านต่าง ๆ นั้น เห็นได้ว่าเนื้อหาความรู้ที่จัดให้มันสามารถสร้างให้เกิดความเข้าใจกัน ลดความขัดแย้งที่อาจจะเกิดขึ้นในหมู่ประชาชนได้ เพราะเนื้อหาส่วนใหญ่เน้นการอบรมสั่งสอนหรือให้ความรู้ตามหลักจริยธรรมของพุทธศาสนาและการอยู่ร่วมกันในสังคม การปฏิบัติตัวต่อกัน ซึ่งล้วนแต่เป็นความรู้ที่จะให้ประโยชน์ในการปกครองและจัดระดมของสังคมให้ดีขึ้น อีกทั้งยังให้ความรู้ด้านอาชีพอีกด้วย

นับได้ว่าอิทธิพลทางการเมืองมีส่วนต่อการเกิดแหล่งความรู้และกำหนดจุดมุ่งหมายทางการศึกษาในครั้งนี้เป็นอย่างมาก เพราะหลังจากรัชกาลที่ 3 แล้วทุกอย่างเปลี่ยนแปลงไปหมดวัดที่เป็นศูนย์กลางการศึกษาก็เปลี่ยนมาอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งจะเห็นได้ว่าเมื่อไม่มีผู้ที่มีอำนาจคอยจัดการแล้วทุกอย่างก็หมดความสำคัญลง ยังคงเหลือเฉพาะหลักฐานว่าในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้นวัดพระเชตุพนฯ ได้มีความสำคัญทางการศึกษาเท่านั้น

⁶ อัจฉรา กาญจนโมทย์. "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325-2395). (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523), หน้า 146.

⁷ พระพนวโรบล (อ่อน) ทำเนียบสมณศักดิ์ (พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2445), หน้า 2.

3. อิทธิพลค้ำการปกครอง

การปกครองจัดเป็นสิ่งสำคัญอย่างหนึ่งในการกำหนดโครงสร้างหรือรูปแบบของสถาบันต่าง ๆ ในสังคม ทั้งนี้เพราะการปกครองมีความเกี่ยวข้องกับสถาบันอื่น ๆ โดยเฉพาะประเทศไทยที่ปกครองในระบอบพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์คอนคั้นนั้น ไทยยังปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราช คือ พระมหากษัตริย์เป็นผู้มีอำนาจสูงสุด เป็นผู้บ้บองกันภัยประเทศจากสงคราม และดูแลประเทศยามสันติ⁸ พระราชอำนาจที่ทรงมีอยู่นั้น พระมหากษัตริย์ไทยทุกพระองค์ได้ทรงใช้ไปในทางที่เป็นประโยชน์คือประชาชนและประเทศของพระองค์เสมอมา โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา แม้พระองค์จะไม่ได้มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงก็ตามแต่ผลทางอ้อมนั้นล้วนเกี่ยวกับการให้การศึกษาทั้งสิ้น กล่าวคือพระองค์ทรงเป็นพุทธมามกะที่ดี ทรงให้การอุปถัมภ์และบำรุงพระพุทธศาสนาอยู่เสมอ จากพระราชกรณียกิจที่เกี่ยวข้องกับการศาสนานี้มีผลคมาถึงการปรับปรุงและส่งเสริมการศึกษาด้วย เพราะการศึกษาของไทยในสมัยก่อนนั้นมีศูนย์กลางและเกิดขึ้นจากวัดเป็นส่วนใหญ่

ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาที่จัดขึ้นในวัดพระเชตุพนฯ นี้ ได้รับอิทธิพลจากการปกครองอย่างเด่นชัดเพราะการจัดดำเนินการนั้น พระมหากษัตริย์ทรงดำริขึ้นและโปรดฯ ให้จัดการในเรื่องเนื้อหาความรู้และวิธีการเผยแพร่เองทั้งหมด ซึ่งคำสั่งหรือพระบรมราชโองการที่พระมหากษัตริย์ทรงรับสั่งนั้นย่อมเกิดผลสำเร็จด้วยดีด้วยความร่วมมือของข้าละองธุลีพระบาท ในพระองค์ ซึ่งกล่าวได้ว่าพระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์คอนคั้นนั้นเป็นศูนย์รวมของอำนาจในการจัดการทุกอย่างและเป็นจุดเริ่มต้นของทุกสิ่งทุกอย่างในสังคม ดังนั้นในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการให้ความรู้จึงต้องเป็นเนื้อหาความรู้ที่สนองตอบต่อการปกครองในระบอบที่เป็นอยู่ในขณะนั้นด้วยซึ่งจะเห็นได้จากเนื้อหาความรู้ด้านจริยธรรมซึ่งมีประโยชน์คือการอยู่ร่วมกันในสังคมและความสันติสุขในสังคมอีกด้วย

4. อิทธิพลค้ำเศรษฐกิจ

การศึกษามีส่วนเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ เพราะเศรษฐกิจเป็นสถาบันที่สำคัญสถาบันหนึ่งในสังคมที่มีแรงผลักดันให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในสังคม รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาคด้วย

⁸ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช. สถาบันพระมหากษัตริย์ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์รุ่งแสง, 2523). หน้า 4.

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้เศรษฐกิจของไทยดีขึ้นมาก การค้าขายขยายวงกว้างขึ้นโดยมีการค้าขายกับต่างประเทศมากขึ้นโดยเฉพาะกับจีน “ไทยค้ากับจีนเป็นส่วนใหญ่ที่สุดของประเทศ มีสำภารวางเกือบ 30,000 ตันออกจากท่ากรุงเทพฯ ไปเมืองจีนและบีหนึ่ง ๆ มีสำภาจีนมาไทยตั้งแต่ 60 ถึง 100 ลำ นอกจากนี้มีการค้าทางเรือกับมลายู เวียดนาม อังกฤษ . . .”⁹ แสดงให้เห็นว่าการค้าขายของไทยรุ่งเรืองมาก นอกจากนี้ภายในประเทศก็ยังมี การเก็บภาษีโดยหลวงซึ่งเป็นรายได้ช่องทางหนึ่ง ซึ่งส่วนใหญ่ผู้ดำเนินการคือพระมหากษัตริย์และขุนนางฐานะทางเศรษฐกิจของไทยในช่วงนี้จึงดีขึ้นมากมีปัจจัยในการทะนุบำรุงประเทศในด้านต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี ซึ่งใน ส่วนของการศึกษาการใช้จ่ายในค่านี้นี้โดยตรงคงไม่มีแน่เพราะการศึกษาไทยรัฐไม่ได้เป็นผู้ดำเนินการ แต่ในส่วนทางอ้อมที่เกิดจากการที่ทรงสนับสนุนการสร้างวัดและส่งเสริมการศึกษาของพระสงฆ์ นับได้ว่าเป็นการใช้จ่ายไปเพื่อการศึกษาของไทยด้วยเช่นกัน เพราะวัด เป็นแหล่งการศึกษาที่สำคัญที่สุดของไทยในสมัยโบราณ และในการทะนุบำรุงและสร้างวัดแต่ละวัดจะต้องใช้เงินเป็นจำนวนมาก รวมทั้งสิ่งอื่น ๆ ที่จำเป็นอีกเป็นจำนวนมากเช่นกัน ดังนั้นถ้าสภาพเศรษฐกิจของประเทศไม่ดีแล้วก็ไม่สามารถดำเนินการสร้างวัดให้เป็นแหล่งการศึกษาหรือให้ประโยชน์ใดในหลาย ๆ ด้าน โดยเฉพาะวัดใหญ่ ๆ เช่นวัดพระเชตุพนฯ ในสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งต้องใช้สิ่งก่อสร้างและทุนทรัพย์เป็นจำนวนมาก ซึ่งได้มีหลักฐานในการดำเนินการก่อสร้างวัดกล่าวว่า “มีการปฏิสังขรณ์วัดวชิราลงอยู่เสมอทุกเดือนมิได้ขาด”¹⁰ โดยมี การนำไม้สัก ไม้ยาง ไม้ตะแบก ไม้กั้นเกราะ ไม้เต็ง ไม้รัง ซึ่งบีหนึ่ง ๆ จะส่งลงมาจกหัวเมืองเป็นอันมาก โดยที่นำไม้เหล่านี้มาใช้เป็น ราก เสา ชื่อ ล้ายอง บานประตู¹¹ เพื่อใช้ในการทำพระอุโบสถ วิหาร หอไตร คามวัดต่าง ๆ เช่น ทำหอ

⁹ ประยุทธ์ สิทธิพันธ์. ราชสำนักไทย. (พระนคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2505), หน้า 287.

¹⁰ ห่องสมควชิรญาพ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1193 (พ.ศ. 2374) เลขที่ 24 สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงหัวเมืองฝ่ายเหนือเรื่องไม้สำหรับปฏิสังขรณ์วัดและพระนคร.

¹¹ ห่องสมควชิรญาพ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1196 (พ.ศ. 2377) เลขที่ 41 ใบบอกเมืองตากส่งไม้ซ้อฟ้า บานประตู.

โคจร¹² เพศาน ประศู ก่าแหงแก้ว¹³ พื้นภูภีฬาลาวัดพระเชตุพนา¹⁴

ในเรื่องของวัสดุที่ใช้จะมากน้อยแค่ไหนในแต่ละวัดไม่สามารถจะบอกได้เป็นจำนวนตายตัวแต่เมื่อรวมยอดเงินทั้งหมดแล้วจะเห็นว่าเป็นจำนวนมาก คือ ตั้งแต่ 150 ซึ่งขึ้นไป¹⁵ อย่างเช่นการก่อสร้างและปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนา เพียงวัดเดียวในสมัยรัชกาลที่ 1 สิ้นพระราชทรัพย์ถึง 5,811 ซึ่ง¹⁶ เงินจำนวนนี้รวมถึงการสร้างพระอุโบสถ ศาลาการเปรียญ ธรรมาสน์ ภูภี พระเจดีย์ หอระฆัง หอโคจร คุ้มประศู และก่าแหงแก้ว ทั้งยังรวมถึงเงินที่ใช้ในการฉลองวัดอีกด้วย แต่ครั้งรัชกาลที่ 3 ได้ทำการปฏิสังขรณ์ใหม่ไม่มีตัวเลขเรื่องรายจ่ายพระราชทรัพย์เกี่ยวกับการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนา ที่ชัดเจนแต่อาจกล่าวได้ว่าต้องใช้เงินจำนวนมากเพราะเป็นการสร้างวัดใหญ่ที่มีสิ่งก่อสร้างที่ปราณีต ทนทาน ดังนั้นถ้าเศรษฐกิจของประเทศไม่ดีก็ไม่สามารถจะสร้างวัดที่มีขนาดใหญ่และประโยชน์ใช้สอยมากทั้งด้านการศึกษา ด้านศิลปะ นับได้ว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่ามาจนปัจจุบันนี้ด้วย ดังนั้นอิทธิพลทางด้านเศรษฐกิจจึงมีผลต่อการศึกษาในแง่การสร้างแหล่งความรู้ที่มีขนาดใหญ่เช่นวัดพระเชตุพนา นี้ และเป็นเหตุผลหนึ่งที่เป็นสิ่งกำหนดจุดมุ่งหมายทางการศึกษาของวัดพระเชตุพนา

¹² ห่องสมุควชิรญาณ. หมวดพระราชพิธี เลขที่ 27 ท้าววิหาร หอโคจร วัดพระเชตุพนา.

¹³ ห่องสมุควชิรญาณ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1197 (พ.ศ. 2378) เลขที่ 19 ไบบอกเมืองพิชัย ส่งไม้เพศานวัดพระเชตุพนา.

¹⁴ ห่องสมุควชิรญาณ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1198 (พ.ศ. 2379) เลขที่ 58 ไบบอกเมืองนครสวรรค์ ส่งไม้ตะแบก.

¹⁵ อัจฉรา กาญจนินัย. "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น" หน้า 61.

¹⁶ ห่องสมุควชิรญาณ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1148 (พ.ศ. 2379) เลขที่ 17 สำเนาการปฏิสังขรณ์วัดโพธาราม. (อุภาคผนวก ข.)

จากอิทธิพลทางสังคมที่ไต่กล่าวถึงแล้วนั้นจะเห็นได้ว่าสถาบันต่าง ๆ ของสังคมมีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันเป็นอย่างมาก และยังมีสิ่งที่มีผลโดยตรงต่อการกำหนดจุดมุ่งหมายทางการศึกษาของวัดพระเชตุพนฯ ที่จะกล่าวถึงโดยเฉพาะอีกประการหนึ่งคือ พระมหากษัตริย์ไทย ซึ่งได้กล่าวความสำคัญในเรื่องการปกครองไปบ้างแล้ว แต่ในที่นี้จะกล่าวถึงในลักษณะของแนวความคิดที่พระองค์ทรงมีต่อการศึกษาในสมัยของพระองค์มีพระราชอำนาจและเกี่ยวข้องโดยตรงกับการศึกษาของวัดพระเชตุพนฯ ด้วย วัดพระเชตุพนฯ ในแง่เป็นแหล่งการศึกษาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ ได้มีลักษณะเป็นแหล่งศึกษามาตั้งแต่รัชกาลที่ 1 แต่มีจำนวนเนื้อหาวิชาและลักษณะที่เป็นลักษณะสถาบันการศึกษาไม่เด่นชัดนักแต่ก็นับได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการเป็นแหล่งการศึกษา และต่อมาจนถึงรัชกาลที่ 2 ไม่ได้มีการปรับปรุงในเรื่องแหล่งความรู้ภายในวัดแต่อย่างใด จึงทำให้บทบาททางการศึกษาของวัดพระเชตุพนฯ ในสมัยรัชกาลที่ 1 และ 2 ไม่ได้รับการกล่าวถึงมากนัก แต่ก็คงจะมีประโยชน์ต่อสังคมในแง่การศึกษาอยู่บ้าง ครั้นถึงรัชกาลที่ 3 วัดพระเชตุพนฯ ได้รับการปฏิสังขรณ์และสถาปนาให้เป็นแหล่งความรู้ของสังคม บทบาททางการศึกษาของวัดพระเชตุพนฯ ในแง่การเป็นแหล่งการศึกษาจึงเด่นชัดมากขึ้น และผู้ที่มียุทธศาสตร์ในการให้วัดพระเชตุพนฯ เป็นแหล่งความรู้ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น คือ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งถ้าเราได้พิจารณาถึงพระราชกรณียกิจ พระราชอัจฉริยภาพของพระองค์ในด้านต่าง ๆ แล้วพระองค์ทรงเป็นนักการศึกษาที่มีความสามารถและมองการณ์ไกลและพยายามที่จะใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาคนในสังคมอีกด้วย พระองค์ทรงเป็นผู้รอบรู้ในกิจการหลายด้านทั้งด้านการค้า การช่าง การปกครอง และสามารถเป็นผู้นำในการทะนุบำรุงบ้านเมืองในทุกด้าน ในส่วนของการศึกษานั้น พระองค์ได้ทรงให้การสนับสนุนทั้งการศึกษาของพระสงฆ์และฆราวาส ซึ่งถ้าจะกล่าวถึงแนวคิดทางการศึกษาของพระองค์นั้นสามารถกล่าวได้ว่าทรงส่งเสริมให้มีการศึกษาทั้งระบบเก่าและระบบใหม่ ดังจะขอวิเคราะห์แนวคิดทางการศึกษาของพระองค์ดังนี้คือ

แนวพระราชดำริทางการศึกษาของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

การศึกษาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น สถาบันหลักที่ให้การศึกษาคือ วัด และการเข้ารับการศึกษา ก็จะหมายถึงการไปอยู่วัดโดยการบวชเรียน หรือเป็นศิษย์วัด ซึ่งการศึกษาในลักษณะนี้ได้สืบทอดมาแต่สมัยโบราณ นับว่าเป็นการศึกษาที่เป็นปกติหรือกล่าวว่าเป็นการศึกษาที่จัดอย่างเป็นระบบในสมัยนั้น (ซึ่งไม่เหมือนกับการศึกษาในระบบในปัจจุบันนี้) เป็นการให้การศึกษามีขึ้นจากวัด ซึ่งมีพระสงฆ์เป็นผู้สอนและผู้เรียนก็ต้องอยู่ศึกษาหาความรู้ที่วัด ศึกษาอย่างจริงจัง

โดยเฉพาะทางศาสนา และเมื่อออกจากระบบการศึกษา คือ วัดแล้วสังคมคาดหวังว่าผู้นั้นจะต้องเป็นผู้ที่มีความรู้และดำเนินชีวิตตามแนวพุทธศาสนา ซึ่งการศึกษาในด้านนี้ ได้รับการส่งเสริมและสนับสนุนจากพระองค์ นับได้ว่ามีหลักการในการจัดการศึกษาเป็นอย่างดี กล่าวคือ

1. ทรงปรับปรุงหลักสูตรและตำราเรียน ซึ่งหมายถึงพระไตรปิฎก ซึ่งเป็นพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่ใช้สำหรับการประพฤติปฏิบัติตามหลักของพุทธศาสนา ซึ่งได้ฟื้นฟูสังคายนามากครั้งหนึ่งแล้ว เมื่อสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แต่ในครั้งนั้น เป็นเพียงการรวบรวมพระไตรปิฎกที่ขาดหายไปครบถ้วนเท่านั้น¹⁷ ต่อมาในสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงโปรดฯ ให้มีการปรับปรุงพระไตรปิฎกที่อยู่ให้ดีขึ้นอีกทั้งทรงสนับสนุนให้แปลพระไตรปิฎกจากภาษาบาลีออกเป็นภาษาไทย¹⁸ และมีการหามาจากประเทศใกล้เคียง โดยมีการสอบทานฉบับที่มีอยู่ภายใต้การดำเนินงานของวชิรญาณภิกขุ¹⁹ และนอกจากนี้ทรงได้สร้างพระไตรปิฎกอีกเป็นจำนวนมาก²⁰ ซึ่งมีฉบับสำคัญ เช่น ฉบับรายรคน้ำ ฉบับรายรคน้ำโต ฉบับทองน้อย ฉบับเทพชุมนุม สำหรับวัดพระเชตุพนฯ ฉบับลายกำมะลอ สำหรับวัดราชโอรส²¹ เป็นต้น

¹⁷ อัจฉรา กาญจนโมทย์. "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น", หน้า 92.

¹⁸ ห้องสมุดวชิรญาณ. หมู่ธรรมคดี. เลขที่ 61 มัคที่ 23.

¹⁹ ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ 4 ภาค 2 (พระนคร: โรงพิมพ์มตามกุฎราชวิทยาลัย, 2515), หน้า 607. (คณะธรรมยุติกนิกายโดยเสด็จพระราชกุศลในงานพระเมรุพระศพสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (จวน อุฏฐายี) ณ เมรุมาศวัดเทพศิรินทร์ 17 เม.ย. 2515)

²⁰ ห้องสมุดวชิรญาณ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1197 (พ.ศ. 2378) เลขที่ 55 บัญชีรายจ่ายพระราชทรัพย์ในการพระราชกุศลต่าง ๆ.

²¹ เสถียร ศกุนลาภ. พระพุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทย. (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรบริวาร, 2505), หน้า 208.

การปรับปรุงและส่งเสริมการตรวจสอบและเรียบเรียงพระไตรปิฎกขึ้นใหม่ให้ถูกต้อง และเหมาะสมกับสภาพการณ์นั้น เปรียบเสมือนการได้รับปรุงหลักสูตรให้ดีขึ้น เพื่อเป็นแนวทางในการจะสร้างบุคคลให้มีลักษณะที่ดี ที่ถูกต้องตามแนวของพุทธศาสนาและเหมาะสมกับสังคมในขณะ นั้นด้วย อีกทั้งยังเป็นการส่งเสริมการสร้างหลักสูตร คำราเรียนให้มีมากขึ้นเพื่อที่จะได้เผยแพร่ ความรู้ดังกล่าวให้กว้างขวางอีกด้วย

2. ทรงสนับสนุนการศึกษาหาความรู้ ดังที่กล่าวไว้แล้วว่าผู้ที่ จะเข้าศึกษาภายในวัดนี้ ส่วนใหญ่จะอาศัยประเพณีการบวชเรียน ซึ่งเป็นประเพณีที่สืบทอดมาแต่สมัยโบราณ และในสมัยของ รัชกาลที่ 3 นี้ก็ยังอาศัยประเพณีเพื่อการศึกษาอยู่และพระองค์ทรงให้การสนับสนุนการบวชเรียน เป็น อย่างมาก มีการจัดการบวชภายใต้การอุปถัมภ์ของพระองค์แก่ราชการ และนาคช่วย ซึ่งเป็นนาที่ ถ่ายออกมาจากการเป็นทาสทุกปี ดังปรากฏข้อความตอนหนึ่งว่า” . . . ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่า ทรงพระราชศรัทธาบำเพ็ญพระกุศลให้ช่วยคนตกทุกข์ได้ยาก เป็นทาสอยู่ กับผู้มีชื่อที่มีได้สัก รักแร้แลข้อมือมาบวช เป็นนาคหลวง . . .”²²

การสนับสนุนให้มีการบวชเรียนขึ้นนั้น นับได้ว่าเป็นการส่งเสริมให้คนเหล่านั้นได้เข้ารับ ความรู้และมีความประพฤตินีตามแนวของพุทธศาสนาซึ่ง เป็นการสร้างคุณภาพของคนในสมัยนั้น เป็น อย่างดีนอกจากนี้พระองค์ยังทรงสนับสนุนให้จัดการ เรียนการสอนพระปริยัติธรรมแก่พระภิกษุอีกด้วย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้การบำรุงการศึกษาค้นปริยัติธรรมตั้งแต่นั้นเป็นกรม หมื่น-เจษฎาภินันท์ โดยได้จัดการสอบข้อสอบผู้เรียนที่เรียนสูตรมูล ก่อนที่จะไปสอบเปรียญจริง ๆ ที่วังของพระองค์เสมอ²³ เมื่อทรงขึ้นครองราชย์แล้วพระองค์ได้ทรงมีหมายรับสั่งไปถึงพระราชอา ณะให้จัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมมากขึ้น อย่างน้อยให้มีพระสงฆ์แปลได้ถึงเปรียญ 4 ประโยคในวัด ทรงอ้างว่าการที่ทรงก่อสร้าง ปฏิสังขรณ์วัดต่าง ๆ ขึ้นก็เพื่อให้พระภิกษุ สามเณร

²² หอสมุดวชิรญาณ. หมายรับสั่งรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 (พ.ศ. 2389) เลขที่ 4 ก. ช่วยคนที่มีทุกข์ยากจนบวชเป็นนาคหลวง.

²³ กรมสมมตอมรพันธ์ และ กรมดำรงราชานุภาพ. เรื่องตั้งพระราชอาณะผู้ใหญ่ใน กรุงรัตนโกสินทร์. (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรณากร, 2466), หน้า 371.

ที่มีความรู้ทางด้านปริยัติธรรมว่าเหมือนกับ ทิพย์วิมานไม่มีเทพบุตรบ้าง ดูหาปราศจากพระราชสีห์ บ้าง หรือเหมือนสระโบกขรณีที่ปราศจากปทุมชาติ²⁴ และพระองค์ได้ทรงอุปถัมภ์พระภิกษุ สามเณร และอาจารย์ผู้สอนหนังสือโดยพระราชทาน เงิน เดือนให้อาจารย์ที่บอกพระไตรปิฎกทั้งพระภิกษุและ ขรवास เดือนละ 6 บาท จัดหาอาจารย์ที่มีความรู้ในด้านพระไตรปิฎกมาประจำวัดหลวง²⁵ ทางด้านผู้เรียนจะได้รับพระราชทานเงินเลี้ยงอาหารคาวหวาน หมายพลู²⁶ และบางครั้งก็ พระราชทานเครื่องไทยทาน และของพิเศษแก่พระเปรียญด้วย²⁷ รวมถึงการมีหมายรับสั่งถึงเจ้า ของวัดต่าง ๆ ให้อุดูแล เอาใจใส่พระภิกษุ สามเณรที่เล่าเรียนพระปริยัติธรรมในเรื่องปัจจัย 4 อย่างให้พระสงฆ์ สามเณร มีความลำบากและจะได้มีกำลังใจเล่าเรียน²⁸

การสนับสนุนการเรียนการสอนพระไตรปิฎกนี้นับได้ว่ามีผลต่อการศึกษาของสามัญชน โดยตรงกล่าวคือพระสงฆ์ที่ผ่านการศึกษเล่าเรียนพระปริยัตินี้ จะเป็นผู้ที่มีคุณภาพที่สามารถจะนำ ความรู้ในด้านศาสนาหรือด้านอื่น ๆ ที่มีอยู่หรือเคยได้เรียนมาไปอบรมสั่งสอนประชาชนทั่วไปได้ เพราะสังคมในสมัยมีค่านิยมว่าผู้ที่ผ่านการบวชเรียนแล้วย่อมเป็นผู้ที่มีความรู้ ซึ่งการสนับสนุนให้มีการบวชเรียนนี้เปรียบเสมือนการอบรมหรือการฝึกหัดครูเพราะผู้ที่ผ่านการบวชเรียนนั้นย่อมมีความรู้และได้รับการฝึกหัดที่จะออกไปเป็นผู้นำทางด้านปัญญาของสังคมต่อไป

²⁴ หอสมุดควชรญาณ. หมายรับสั่งรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1198 (พ.ศ. 2379) เลขที่ 1 ตอน 2 มีประกาศให้ท่านบติเจ้าของพระอารามต่าง ๆ เอาใจใส่ปฏิบัติพระสงฆ์ สามเณรที่เล่าเรียนพระไตรปิฎกด้วยจิ๋วว บิณฑบาต เสนาสนะและศิลาณ เกสัช.

²⁵ หอสมุดควชรญาณ. หมายรับสั่งรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1208 (พ.ศ. 2389) เลขที่ 2 ตอน 20 พระราชทานเงินเดือนให้พระอาจารย์บอกพระไตรปิฎกตามวัด และเลขที่ 6 ตอน 16 ทรงให้หาอาจารย์ผู้รู้พระ ไตรปิฎกประจำอารามหลวงเพื่อบอกสั่งสอนพระภิกษุ สามเณร.

²⁶ หอสมุดควชรญาณ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1199 (พ.ศ. 2370) เลขที่ 70 เรื่องจ่ายพระราชทรัพย์ในการพระราชกุศลต่าง ๆ จ.ศ. 1199.

²⁷ หอสมุดควชรญาณ. หมายรับสั่งรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1208 (พ.ศ. 2389) เลขที่ 2 ตอน 8 เลี้ยงพระสงฆ์ สามเณร ที่เรียนพระปริยัติธรรม.

²⁸ หอสมุดควชรญาณ. หมายรับสั่งรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1198 (พ.ศ. 2369) เลขที่ 1.

3. ทรงสนับสนุนการสร้างสถาบันการศึกษา ซึ่งได้แก่ วัด ในสมัยของพระบาทสมเด็จพรนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวได้ว่าทรงสร้างวัดมากกว่ารัชกาลใด ๆ ในพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 3 ได้กล่าวสรุปได้ว่า "รวมวัดที่ได้บูรณะปฏิสังขรณ์ในพระนคร นอกพระนคร 35 วัด สร้างขึ้นใหม่ 4 วัด รวม 39 วัด สิ้นพระราชทรัพย์เป็นอันมาก"²⁹ นอกจากนี้ยังมีขุนนางสร้างถวายอีก ที่กลายเป็นพระอารามหลวงก็ได้พระราชทานเงินช่วย³⁰ วัดสำคัญ ๆ ได้แก่ วัดเทพธิดาราม วัดราชโอรส วัดบวรนิเวศวิหาร วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม วัดสุทัศน์เทพวราราม วัดยานนาวา วัดเฉลิมพระเกียรติ เป็นต้น

การสร้างและปฏิสังขรณ์วัดขึ้นในสมัยของพระองค์นี้จึงมีประโยชน์ต่อการศึกษาเล่าเรียนเป็นอันมาก นับได้ว่าเป็นการสร้างสถาบันการศึกษาให้แพร่หลายและขยายไปให้สามารถให้การศึกษากับประชาชนได้อย่างกว้างขวางทั้งที่เป็นสถานศึกษาของพระสงฆ์และประชาชนทั่วไปด้วย

จากพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพรนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้ง 3 ประการที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่า พระองค์ทรงส่งเสริมการศึกษานับตั้งแต่การสร้างผู้ที่มีความรู้ คือพระสงฆ์ให้มีคุณภาพที่ดีขึ้นโดยการปรับปรุงหลักสูตรหรือตำราเรียนของพระสงฆ์ให้เหมาะสมและกว้างขวางเพื่อที่พระสงฆ์เหล่านี้จะได้ออกไปให้ความรู้แก่ประชาชนในด้านต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี พร้อมทั้งก็ได้มีการสร้างสถานที่สอนและเรียน เพิ่มมากขึ้น เพื่อให้มีการกระจายการเล่าเรียนให้เสมอกันนี้ก็ได้มีการสร้างสถานที่สอนและเรียน เพิ่มมากขึ้น เพื่อให้มีการกระจายการเล่าเรียนให้เสมอภาคกันอีกด้วย ดังนั้นจึงนับได้ว่าพระราชกรณียกิจที่เกี่ยวกับการศาสนาในด้านนี้มีผลโดยทางอ้อมแก่การศึกษาของประชาชนอย่างมาก ซึ่งการส่งเสริมในลักษณะนี้เป็นการศึกษาที่อยู่ในระบบของสังคมไทยมาช้านานแล้ว และพระองค์ทรงให้ความสำคัญเป็นอย่างมากด้วย

²⁹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. หมายเหตุรับสั่งรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1198 (พ.ศ. 2369)

เลขที่ 1.

³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 355.

ในส่วนของการศึกษาที่พระองค์ทรงเป็นผู้ดำเนินการโดยพระองค์เอง นั่นคือ การใช้วัดเป็นแหล่งความรู้ทั่วไป ผู้ใดสนใจที่จะเข้าศึกษาหาความรู้ก็ได้ การศึกษาในลักษณะนี้พระองค์ได้ดำเนินการจัด 2 แห่ง คือ วัดพระเชตุพนฯ และวัดราชโอรส* แม้ว่าจะมีการศึกษาในสมัยของพระองค์ ซึ่งการศึกษาลักษณะนี้ใช้วิธีการศึกษด้วยตนเอง ไม่มีผู้บังคับ ผลที่เกิดขึ้นนั้นอยู่ที่ผู้เรียนโดยตรง

นอกจากพระราชกรณียกิจที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาที่พระองค์ทรงปฏิบัติทั้งทางตรงและทางอ้อมที่กล่าวแล้วนั้น สิ่งที่จะแสดงให้เห็นถึงแนวพระราชดำริทางการศึกษาของพระองค์ได้อีกประการหนึ่งคือ พระราชทัศนะเกี่ยวกับความรู้ของพระองค์ ซึ่งสิ่งนี้จะศึกษาได้จากวรรณกรรมที่มีเกิดขึ้นในสมัยของพระองค์ เพราะสิ่งนั้นจะสะท้อนให้เห็นถึงรูปแบบ ลักษณะความรู้ที่มีอยู่ในสมัยนั้นได้เป็นอย่างดี ซึ่งผลงานในด้านวรรณกรรมในสมัยของพระองค์นั้นมีลักษณะที่มุ่งประโยชน์ทางสารความรู้และวิชาการมากกว่าการบันเทิงคดี ดังจะเห็นได้จากพระราชทัศนะด้านการแสวงหาความรู้ของพระองค์ ไว้นในเพลงยาวพระราชปรารภ ว่า

“ฟังสองเสพ สัปปรับสุจริต
รู้ชั่วชอบประกอบกิจเป็นแก่นสาร
สะดับ เรื่องเรื่องปัญญาปรีชาชาญ
สุภาษิตพิศดารหมั่นอ่าน เรียน”³¹

* ความรู้ส่วนใหญ่ที่มีอยู่ที่วัดราชโอรสมิ่ลักษณะ เป็นแผ่นจารึกคำรายาไทยติดไว้ตามผากำแพงวัดราชโอรส ซึ่งน่าจะทำก่อนวัดพระเชตุพนฯ เพราะวัดนี้ได้บูรณะก่อนวัดพระเชตุพนฯ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงปฏิสังขรณ์วัดจอมทอง เมื่อ พ.ศ. 2346 ครั้งยังดำรงอิสริยยศเป็นพระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ แล้ว ถวายเป็นวัดหลวงได้รับพระราชทานนามว่า วัดราชโอรส.

³¹ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว. “เพลงยาวพระราชปรารภ” ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน. หน้า 455.

จากพระราชปรารภจะเห็นได้ว่า ความรู้ที่ดีที่ควรศึกษาเล่าเรียนนั้น ควรจะเป็น เรื่องที่เป็นแก่นสาร เป็นเรื่องทางปัญญา ที่จะสั่งสอนให้เกิดความรู้ฝึกซ้อมชีวิตมากกว่าความสนุกสนาน และมีลักษณะเป็น "สุภาษิตพิศดาร" กล่าวคือ เป็นความรู้ที่เป็นคำสอนที่เป็นหลักในการดำเนินชีวิต และการปฏิบัติตนในสังคม ตัวอย่างเช่น ความรู้ที่เป็นวรรณคดีคำสอน ไคลงโลกนิติ พาลีสอนน้อง ฯลฯ ซึ่งล้วนแต่เป็นคำสอนให้เกิดคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น นอกจากนี้ในสมัยของพระองค์ยังได้มีคำราเรียนเกิดขึ้นมากมาย เช่น จินตคามณี ประมมาลา ซึ่งเป็นคำราเรียนภาษาไทยและคำประพันธ์ที่ได้มีการสอดแทรกคำสอนไว้หลายตอน เช่น ให้หาทรัพย์แต่พอควร ไม่หยิ่งยโสเที่ยงแท้ยุติธรรม และ "อย่าจ้อราษฎร ราษฎรหวัง ประโยชน์แต่ตนแยะ"³² นอกจากนี้หนังสือคำราเรียน 2 เล่มแล้ว ยังมีหนังสือแบบเรียนขึ้นใหม่ คือ ประมมาลา ซึ่งพระเทพโมฬี(เที่ยง) วัดราชบูรณะเป็นผู้แต่งโดยมีความต้องการที่จะให้เป็นหนังสือแบบเรียนเขียนอ่านที่เป็น "สารพจนสุภาษิตสั่งสอนแยะ"³³ จึงได้แทรกคำสอนไว้หลายตอน เช่น สอนว่าอย่าทำตัวเหมือนนกอยู่ในสระแต่ไม่รู้คุณค่าของดอกบัว จนหมู่ภรรยาบินมาแต่ไกลมาคูดุน้ำหวานไปจนสิ้น³⁴ จากการทำมีการพัฒนาแบบเรียนขึ้นนี้แสดงให้เห็นถึงค่านิยมในการศึกษาและประชาชนเห็นคุณค่าทางการศึกษาเพิ่มมากขึ้น และวรรณกรรม วรรณคดีที่เกิดขึ้นในสมัยของพระองค์นี้ส่วนใหญ่จะเป็นไปในสาระความรู้มากกว่าการบันเทิง ซึ่งสิ่งนี้สะท้อนให้เห็นถึงความคิดขององค์อุปถัมภ์และบรรดาผู้มีความรู้ในสมัยนั้นได้อย่างดีว่า ทรงมีพระราชทัศนะทางวิชาความรู้ว่าควรจะเป็นเรื่องที่ประเทืองปัญญา และมุ่งเน้นที่จะแนะนำหลักในการดำเนินชีวิตทั่ว ๆ ไป ซึ่งส่วนใหญ่จะอาศัยหลักธรรมจากพระพุทธศาสนาเป็นพื้นฐาน ซึ่งทรงเห็นว่าการศึกษาที่ได้รับนั้นควรคู่ไปกับคุณธรรม

จากพระราชกรณียกิจที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีต่อการศึกษาทั้งทางตรงและทางอ้อมนั้น นับได้ว่าเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความ เป็นอัจฉริยะทางด้านการศึกษาของพระองค์ว่าทรงเป็นทั้งนักวิชาการและนักการศึกษาที่ยิ่งใหญ่ กล่าวคือ มีการส่งเสริมและพัฒนาการศึกษาอย่าง

³² จินตคามณี เล่ม 1-2 (พระนคร: ศิลปบรรณาการ, 2512), หน้า 121.

³³ ประมมา ก กา ประมมา ก กา หัดอ่าน ประมมาลา อักษรนิติ แบบเรียนหนังสือไทย ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. (พระนคร: ศิลปบรรณาการ, 2506), หน้า 143.

³⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 107.

มีระบบ มีหลักการ นับแต่การปรับปรุงหลักสูตร การฝึกอบรมครู และการส่งเสริมและพัฒนา
สถาบันการศึกษา ให้ทำหน้าที่ได้อย่างเต็มที่และทั่วถึง การศึกษาในสมัยพระองค์จึงมีลักษณะที่จะ
สร้างโอกาสทางการศึกษาให้เกิดขึ้นแก่คนทุกกลุ่มทั้งพระสงฆ์ ขรราวาส ซึ่งได้เคยหาเงินการมาตั้ง
แต่สมัยโบราณ (การศึกษาในวัดที่พระสงฆ์เป็นผู้สอน) และการศึกษาในลักษณะที่แตกต่างไปจากเดิม
ในส่วนของการรู้ก็มีการ เรียนการสอนเพิ่มมากขึ้นและความรู้ที่ควรที่จะศึกษามีลักษณะที่มีประโยชน์
สาระในการนำไปเป็นประโยชน์ในชีวิตประจำวันและสังคมได้

จากแนวพระราชดำริทางการศึกษาของพระองค์ จะเห็นได้ว่า พระองค์ได้ทรงใช้การ
ศึกษาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาคุณภาพของคน ให้เป็นไปตามที่สังคมต้องการ ซึ่งจะเป็นกำลังใน
การสร้าง ความเจริญและความสันติสุขให้เกิดขึ้นแก่ชาติบ้านเมือง โดยเฉพาะการใช้พระพุทธศาสนา
มาเป็นแนวทางในการให้การศึกษา การที่พระองค์ได้ทุ่มเทงานทางด้านพระพุทธศาสนาไม่ว่าจะเป็น
การสร้างและปฏิสังขรณ์วัดวาอารามต่าง ๆ อย่างมากมาย การฟื้นฟูพระธรรมวินัยด้วยการสังคายนา
พระไตรปิฎก ตลอดจนการบำรุงพระสงฆ์ด้วยการพระราชทานเครื่องอัฐบริขาร เครื่องอุปโภคบริโภค
ต่าง ๆ³⁵ สิ่งเหล่านี้ย่อมแสดงถึงการที่รัฐมีจุดมุ่งหมายหลักคือสืบต่อพระพุทธศาสนาให้อยู่คู่สังคม
เราต่อไป แต่ผลประโยชน์โดยรวมแล้วการบำรุงศาสนามีคุณค่าต่อสังคมอย่างมากมาย เช่น เป็น
แหล่งการศึกษา เป็นแหล่งพักพิงทางจิตใจ เป็นแหล่งเชิดชูวัฒนธรรมของชาติ เป็นต้น ดังนั้นจะ
สามารถกล่าวได้ว่าพระองค์ประสบความสำเร็จในการใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาสังคมใน
ทุก ๆ ด้าน โดยเฉพาะการพัฒนาคนให้เป็นสมาชิกที่ดีของสังคม โดยผ่านทางการศึกษาที่พระองค์
ทรงจัดขึ้น

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

³⁵ คุรราชละ เถียคไน รัตนาวดี แก้วไชโย, "การศึกษารายจ่ายพระราชทานทรัพย์สินใน
สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (2325-2394)" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527), หน้า 74-136.

จุดมุ่งหมายทางการศึกษาของวัดพระเชตุพนฯ

จากการที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดให้ปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ และโปรดให้รวบรวมความรู้สาขาต่าง ๆ ไว้ภายในวัดนั้นเป็นสิ่งที่ยืนยันได้ว่า ผู้ดำเนินการสร้างแหล่งความรู้นี้ มีความคาดหวังที่ว่าความรู้ที่มีอยู่นั้นสามารถสร้างหรือทำให้เกิดสิ่งที่ถูกต้องและดีงาม ซึ่งจะยังประโยชน์ให้แก่คนทั่วไปในสังคม แม้ว่าจะไม่มีหลักฐานที่ระบุถึงจุดมุ่งหมายที่ต้องการโดยตรง ซึ่งผู้เขียนเห็นได้จากลักษณะของความรู้ การเผยแพร่ ตลอดจนสภาพสังคมแวดล้อมในสมัยนั้น สามารถกล่าวถึงจุดมุ่งหมายทางการศึกษาของวัดพระเชตุพนฯ ได้ 4 ประการตามลำดับความสำคัญ ดังนี้

1. เพื่ออนุรักษ์ความรู้ให้สืบทอดไปยังชนรุ่นหลังต่อไป

ความรู้ที่ได้รับ การคัดเลือกให้รวบรวมไว้ภายในวัดพระเชตุพนฯ นี้ล้วนเป็นความรู้ที่มีสาระประโยชน์มากกว่าความสนุกสนาน ดังนั้นจึงสมควรที่จะได้รับการอนุรักษ์และรวบรวมไว้เพื่อเป็นประโยชน์ในการศึกษาค้นคว้า การอนุรักษ์นั้นเริ่มจากที่ การที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดให้บุคคลที่มีความรู้ความสามารถในด้านต่าง ๆ มารวมกันเพื่อถ่ายทอดวิชาความรู้ไว้ให้แก่ชนรุ่นหลัง ดังปรากฏหลักฐานในเพลงยาวกลอนสุภาพ เรื่องพระราชปรารภว่า

ประมวลดหม่อมมาดยาปริชาจลาค	ฉลองพระราชนิพนธ์ยุคสมท
ให้บริบูรณ์พูนเพิ่มเฉลิมพระยศ	น้อมประณตบุษยาพระอาราม
ซึ่งทรงพระราชอุทิศประดิษฐานประดับ	ประสงค์สำหรับผู้รูกลอนอักษรสยาม
จะได้เห็นเช่นนี้ปรายแยบคายความ	พยายามลอก เขียนรำเรียนรัก ³⁶

ดังนั้น เมื่อผู้มีความรู้ได้นำความรู้ต่าง ๆ มารวบรวมไว้ในแหล่งเดียวกันแล้วนั้น วัดพระเชตุพนฯ จึงกลายเป็นแหล่งที่มีความรู้สาขาวิชาต่าง ๆ มากมาย การจารึกนั้นอยู่ในรูปของจารึกไว้ในแผ่นศิลา และนำออกประดับไว้ตามสถานที่ต่าง ๆ ภายในวัดโดยมีการจัดเป็นหมวดหมู่

³⁶ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, "เพลงยาวพระราชปรารภ" ประชุมจารึก

เพื่อให้ง่ายต่อการศึกษา และสาเหตุที่พระองค์ทรงโปรดฯ ให้จาริกไถ่ในแผ่นดินนั้น น่าจะมี เหตุผลมาจากการขาดแคลนผู้ที่มีความสามารถในการคัดลอกคำรา³⁷ ดังนั้นเมื่อมีการรวบรวม ความรู้จึงใช้วิธีการจาริกไถ่ที่แผ่นดิน ซึ่งสามารถเผยแพร่ความรู้ได้มากกว่า ความรู้ที่อยู่ในลักษณะ ของคำรา และประกอบกับแผ่นดินนั้นสามารถคงทนต่อสภาพดินฟ้าอากาศถูกทำลายได้ยาก ความรู้ ที่จาริกไถ่นั้นจะสามารถคงอยู่และสืบทอดต่อไปยังชนรุ่นหลังได้เป็นอย่างดี และนอกจากนี้พระบาท สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวยังได้โปรดฯ ให้มีการทำนุบำรุงและรักษาสิ่งที่พระองค์ได้ดำเนินการไว้ ภายในวัดพระเชตุพนฯ ด้วยการออกพระราชกฤษฎีกาห้ามผู้ที่เข้ามาภายในวัดพระเชตุพนฯ ว่า

ห้ามม้วนน้ำหมาก ชาติเสลศ น้ำลาย ถ่ายปัสสาวะในที่ลานพระเจดีย์ . . .
อย่าชุกราก ถากเปลือก เคี้ยว หักกิ่งสรรพสิ่งต้นไม้ใหญ่่น้อย มีดอก และผล อย่ากระทำ
จราชลแก่รูปจำหลัก ปั้น แกะ แคะ หักศิลากระเบื้อง เคลือบประดับ จับต้องรูปวาดเขียน
ให้ลมเลื่อนและสรรพสิ่งทั้งปวง ซึ่งรจนาคดแต่งไว้โดยรอบจังหวัดบริเวณพระอารามนี้³⁸

ถ้าผู้ใดฝ่าฝืนมีโทษ ดังที่ได้กำหนดไว้ ในพระราชกฤษฎีกามีทั้ง โทษที่ต้องรับทั้งจากทางบ้าน เมืองและทางศาสนา คือ "ถ้าผู้ใดบังอาจมีทั้งพระราชกฤษฎีกา สิ้นไหมพพันหนึ่งจะมีแก่ผู้นั้น ถ้าผู้นั้น ตายทำลายชั้นธัมม์แล้วก็จะไปเกิดอบายภูมิทันที"³⁹

จากพระราชกฤษฎีกานี้มีส่วนช่วยในการอนุรักษ์แหล่งความรู้แหล่งนี้ได้อย่างดี ดังนั้นใน การบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ เมื่อครั้งรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น พระองค์ได้พระราชทานมรดกล้ำค่าสิ่งหนึ่ง ไว้ให้แก่ชนรุ่นหลัง นั่นคือ ได้โปรดฯ ให้ประชุมบรรดา นักปราชญ์ราชบัณฑิตในสาขาวิชาการต่าง ๆ เช่น วิชากรวินพนธ์ วิชาแพทย์แผนโบราณ ฯลฯ เลือกสรรเอาแต่ฉบับที่ดีและลงความเห็นกันว่าถูกต้องมาจาริกลงแผ่นดินระดับไถ่ในวัด เพื่อให้ ประชาชนผู้ใฝ่ใจในวิชาการ เหล่านี้ได้ไปศึกษาหาความรู้ได้จากวัดพระเชตุพนฯ และเป็นการรวบรวม

³⁷ เสทีอน สุภโสภณ, ประวัติศาสตร์ไทยฉบับพัฒนาการ (พระนคร: อักษรเจริญการพิมพ์, 2519), หน้า 626.

³⁸ ห่องสมควาธิรณาน, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เล่มที่ 320 มัด 30 เรื่อง เรื่องพระราชกฤษฎีการาชานุสาสน์ วัดพระเชตุพนฯ จ.ส. 1201. (อุภาคนวกร ค.)

³⁹ เรื่องเดียวกัน.

ความรู้ เพื่อให้สืบทอดไปยังชนรุ่นหลังต่อไปอีกด้วย

2. เพื่อให้ความรู้ด้านจริยธรรม

การให้ความรู้ด้านจริยธรรมแก่ประชาชนนั้น พระสงฆ์ เป็นผู้ทำหน้าที่นี้โดยตรง อยู่แล้ว โดยสอนควบคู่ไปกับความรู้อื่น ๆ เช่น ภาษาไทย ภาษามาลี และ เลข เป็นต้น ซึ่งความรู้ด้านนี้ วัด เป็นสถานที่ที่ให้การศึกษานี้มา เป็นเวลานาน และในส่วนของความรู้ที่มีอยู่ในวัดพระเชตุพนานั้น ก็มีส่วนในการให้ความรู้เช่นกัน ซึ่งสามารถ เห็นได้ชัดเจนจาก เพลงยาวพระราชปราชญ์ของ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการสร้างจารึกความรู้ว่า "ทุกวันนี้มีแต่พาลสันดานทรายนั้ประพฤติบาปไปเสียสิ้นแผ่นดินกระถ่อน จะหาปราชญ์เจียนจะขาดพระนคร"⁴⁰ พระองค์จึงหวังที่จะเอาพุทธศาสนา มาแก้ไข และสร้างคนที่มีคุณธรรมขึ้นมา เพื่อค้ำพระราชนิพนธ์ไว้ว่า

.....	จึงขอพรพุทธาไครยาคุณ
อันฤๅนครจะสืบไปในภายหน้า	จงปรีชาเข้มแข็งทุกหมื่นมุม
ให้ฝึกใฝ่ในกุศลผลบุญ	อย่ามีวุ่นฝันผาสุราบาน
พึงส้องเสพลีปรัสสุจริต	รู้ชี้ขอบประคอบกิจ เป็นแก่นสาร
สดับ เรื่อง เรื่องปัญญาปรีชาชาญ	สุภาชิตพิศดารหมั่นอ่านเรียน ⁴¹

ดังนั้น การจารึกความรู้ไว้ในวัดพระเชตุพนฯ จึงมุ่งสนองพระราชประสงค์ด้วยการ สร้างผลงานที่มุ่งสอนหลักธรรม เป็นส่วนใหญ่ ตัวอย่าง เช่น ไคลงโลกนิติ ที่กรมพระยาเดชาดิศร ทรงนิพนธ์โดยมีจุดมุ่งหมาย เพื่อให้ประชาชนได้อ่านและ เข้าใจใน เรื่องที่สั่งสอน ซึ่งมีฐานอยู่ในบท ด้นของการนำไคลงโลกนิตินี้มาจารึกไว้ว่า

อัญชยมบรมน เรศ เรื่อง	รามวงศ์
พระผ่านแผ่นไพทตรง	สิบไท้
แสวงยั้งสิ่งสดับองค์	ไอวาท
หวังประชาชนไท้	อ่านแจ้งคำไคลงา ⁴²

⁴⁰ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว. "เพลงยาวพระราชปราชญ์" ประชุมจารึก วัดพระเชตุพนฯ. หน้า 455.

⁴¹ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

⁴² กรมพระยาเดชาดิศร. "ไคลงโลกนิติ" ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ. หน้า 606.

ตัวอย่างความรู้ด้านจริยธรรม ที่มีอยู่ในโคลงโลกนิติ ภายในวัดพระเชตุพนฯ เช่น คำสอนที่สอนบุคคลทั่วไปให้ตระหนักถึงความจริงว่า การที่จะผูกใจคนอื่นให้ใช้ไมตรี เป็นเครื่องผูก ก็จะได้รับความรัก และอยู่ในลักษณะของคนไทยที่น่าคบหาสมาคม ดังที่กล่าวไว้ในโคลงโลกนิติว่า

ให้ท่านท่านจักให้	ตอบสนอง
นบท่านท่านจักปอง	นอบไหว้
รักท่านท่านควรครอง	ความรัก เรามา
สามสิ่งนี้เว้นไว้	แต่ผู้ทรชนา ⁴³

หรือสอนให้ไม่ประมาทในสิ่งต่าง ๆ ไม่ว่าจะบุคคล สิ่งของ การประพฤติกปฏิบัติตัวต่อสถานการณ์ หรือสภาพการณ์ต่าง ๆ ว่า

ช่างสารทศอกไซรี	เสียดา
งูเห่ากลายเป็นปลา	อย่าต้อง
ข้าเก่าเกิดแต่ตา	คนปู่ กิติ
เมียรักอยู่ร่วมห้อง	อย่าไว้วางใจ ⁴⁴

สุภาษิต โคลงโลกนิติที่จารึกไว้ในวัดพระเชตุพนฯ แต่ละบทล้วนแล้วแต่มีคติธรรมทาง พุทธศาสนา เพื่อจะได้มีประโยชน์ในการให้ความรู้ด้านจริยธรรมแก่คนทั่วไป

นอกจากนี้ยังมีวรรณคดีและความรู้ในสาขาวิชาต่าง ๆ ที่เน้นด้านการให้ความรู้ทาง จริยธรรมอีก ซึ่งส่วนใหญ่เนื้อหาจะเน้นหนักในเรื่องคำสอนที่เป็นหลักในการดำเนินชีวิตและปฏิบัติ คนในสังคมต่าง ๆ เป็นการสร้างคุณภาพของคน วรรณคดีคำสอนที่โปรดฯ ให้จารึกไว้ในวัด

⁴³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 700.

⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 715.

พระเชตุพนฯ ได้แก่ สุภาภิตพระร่วง* พาลีสอนน้อง** อัยฎาพานร*** ซึ่งรวมทั้งกฤษณาสอนน้อง และโคลงโลกนิติด้วย วรรณคดีทั้งหมดนี้มีลักษณะ เนื้อหาทั้งที่เกี่ยวกับประชาชนทั่วไปและบาง เรื่องก็ เกี่ยวกับราชสำนัก เช่นกฤษณาสอนน้อง พาลีสอนน้อง เป็นต้น แต่การที่นำมาจารึกมาให้ประชาชน ทั่วไปได้ศึกษา เพราะจะส่งความรู้ในเรื่องต่าง ๆ ให้ถึงมือประชาชนมากที่สุดและโดยตรงและเนื้อหา ต่าง ๆ สามารถปรับใช้กันได้จึงทำให้เห็นว่าเนื้อหาความรู้ที่ได้จารึกไว้ในวันมีไว้สำหรับอบรมสั่งสอน คนในทุกระดับชั้นและเป็นไปตามสภาพของสังคม นอกจากนี้ยังมีวรรณคดีที่แต่งขึ้นเพื่ออุทิศประสงค์อื่น แต่มีเนื้อหาเป็นการอบรมสั่งสอนศีลธรรมและการปฏิบัติตัว ได้แก่ คำร่าฉันทวรรณฤติ และคำร่าฉันท มาตราพฤติ ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงพระนิพนธ์ขึ้นโดยแปลจากคัมภีร์วุฒโตทัยของบาลี

* เป็นวรรณคดีคำสอนที่สันนิษฐานว่าเกิดขึ้นในสมัยกรุงสุโขทัย ซึ่งผู้แต่งมีความประสงค์ จะนำหลักธรรมะขั้นต้นในพุทธศาสนามาประยุกต์ให้ง่าย สำหรับใช้สั่งสอนชาวบ้านทั่วไปแทนการสอน ด้วยหลักธรรมะจริง ๆ ซึ่งเข้าใจยาก ศักดิ์ธรรมะที่ยากไม่จำเป็นสำหรับชีวิตชาวบ้านออกและเพิ่ม เดิมบางสิ่งบางอย่าง เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพสังคมไทย (อ้างจาก รัตนา สถิตานนท์ "วิเคราะห์ สุภาภิตพระร่วงในแง่วัฒนธรรม" วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มศว, ประสานมิตร, 2520), หน้า 167.

** เป็นวรรณคดีคำสอนที่มาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา พิจารณาจากเนื้อความแล้ว เห็นว่า แต่งขึ้นเพื่อสอนข้าราชการโดยตรง เนื้อหาว่าด้วยการบริหารงาน เนื้อเรื่องจับคอนก่อนที่พาลีจะ คายได้สอนหลักการรับราชการให้แก่สุคริพผู้เป็นน้อง และองคตผู้เป็นบุตร เช่นสอนว่าให้พูดคำสัตย์ ไม่ทำชู้กับนางใน ไม่นิ่งบนราชอาสน์ ไม่ยกยอกของหลวง เป็นต้น

*** เป็นคำสอนของลิง 8 ตัว หรือเทวดาที่แปลงกายลงมาเพื่อให้ความช่วยเหลือแก่ พระมหากษัตริย์ที่ไม่มีความสามารถปกครองบ้านเมืองได้และโค่นเนรเทศมาอยู่ในป่า ซึ่งเมื่อได้รับ ฟังคำสั่งสอนของ เทวดาที่แปลงมาอยู่ในร่างลิงทั้ง 8 ตัวจนเป็นที่เข้าใจและ เกิดปัญญาสามารถที่จะ ปกครองบ้านเมืองได้จึง เสด็จกลับไปครองบ้านเมืองด้วยความสงบสุขได้

ได้ทรง “เลือกสรรคํารวดธรรมโมหาร ล้วนลักษณะประการประกอบยุบลแสง”⁴⁶ เช่น ราชนิธินาคร เป็นข้อแนะนำสำหรับพระราชา ราชสวัสดิ์วัตร และราชาธิราช เป็นข้อแนะนำสำหรับอำมาตย์ และมีที่เป็นคำสอนแก่ประชาชนทั่วไป เช่น ภรรยาชู้ 3 จำพวก ภรรยาดี 4 จำพวก มิตรชู้ 6 จำพวก เป็นต้น

จะสังเกต เห็นว่าจุดมุ่งหมายที่เกี่ยวกับการปลูกฝังศีลธรรมจรรยา นี้ นอกจากจะได้จาก เนื้อหาที่เป็นทางด้านศาสนาโดยตรง เช่น จาริกและภาพเขียนฝาผนัง ซึ่งเป็นส่วนเนื้อหาของ พระพุทธศาสนาโดยตรงแล้ว ความรู้ในหมวดอื่น ๆ ที่มีอยู่ในวัดพระ เชตุพนา ก็มีมีส่วนส่งเสริมจุด มุ่งหมายข้อนี้ให้เด่นชัดขึ้นดังที่ได้กล่าวถึง เนื้อหาจากจารึกข้อความทางด้านวรรณคดี สุภาษิต ซึ่งล้วน ส่งเสริมด้านศีลธรรมทั้งสิ้น ดังนั้นจึงเห็นได้ชัดว่าความรู้ที่ทรงโปรดฯ ให้จาริกเผยแพร่ไม่ได้ทำ ขึ้นเพื่อความสวยงามหรือ เป็นการ เก็บ เล็กผสมน้อยของความรู้ต่าง ๆ แต่มีจุดมุ่งหมายที่เด่นชัดมาก โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับการอบรมสั่งสอนตามแนวพุทธศาสนา

3. เพื่อให้ความรู้ด้านอาชีพ

เนื้อหาความรู้ที่จะนำไปประกอบอาชีพนี้เด่นชัดมากเพราะมีความรู้หลายแขนงวิชา ความรู้ที่มีอยู่ในวัดพระ เชตุพนา นี้ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระนิพนธ์เกี่ยวกับการรวบรวมความรู้ว่า

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดให้รวบรวมเลือกสรรคำรับคำร่า ต่าง ๆ ซึ่งสมควรจะเล่าเรียนเป็นขั้นวิสามัญศึกษา* มาตรวจแก้ไข ไขของเดิมบ้าง แล้ว โปรดประชุมผู้รู้หลักในวิชานั้น ๆ ให้แต่งขึ้นใหม่บ้าง แล้วโปรดให้จารึกแผ่นศิลาประดับไว้ใน บริเวณวัดพระ เชตุพนา⁴⁷

⁴⁶ ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนา, หน้า 334.

* วิสามัญศึกษา เป็นการศึกษานอกโรงเรียนพิเศษโดยเฉพาะ เพื่อที่จะได้เป็นเครื่องมือ สำหรับประกอบการงานตามกำลังความสามารถ ศิลปะที่จัดเข้าเป็นพวกวิสามัญศึกษา ได้แก่ การเรียน เป็นช่าง เรียนเป็นแพทย์ เรียนเป็นข้าราชการฝ่ายทหาร พลเรือน เป็นต้น อัจฉการกระทรวง ศึกษาธิการ ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435-2507 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2506), หน้า 169.

⁴⁷ ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนา, หน้า คำนำ ข.

จะเห็นได้ว่าวิชาที่จารึกไว้นั้นมุ่งที่วิชาสามัญศึกษา (วิชาชีพ) เพื่อนำออกเผยแพร่ให้ประชาชนมีความรู้ นอกเหนือไปจากอาชีพที่ทำกันโดยทั่วไป คือ การเกษตรกรรมแบบยังชีพภายในหมู่บ้าน⁴⁸ อาชีพเฉพาะอย่างอื่น เช่นงานช่างไม้ ช่างโลหะ งานศิลป์ งานปั้น แพทย์แผนโบราณ มีการปฏิบัติในวงจำกัดมักทำกันเป็นส่วนตัวหรือกลุ่มเล็ก ๆ⁴⁹ และการเผยแพร่วิชาเฉพาะเหล่านี้แทบไม่มีเลย มักมีการปกปิดหรือหวงความรู้สำคัญไว้ โดยที่เกรงว่าคนอื่นจะรู้และแข่งขันความรู้หรือวิชาการเหล่านี้จึงไม่ก้าวหน้า การที่ได้มีการจารึกเผยแพร่ไว้ในวัดพระเชตุพนฯ นั้นนับได้ว่าเป็นการส่งเสริมอาชีพให้แก่ประชาชนเพิ่มขึ้น และมีประโยชน์ในการพัฒนากำลังคน⁵⁰ และบ้านเมืองด้วย การศึกษาวิชาชีพรุ่นก่อนในวัดพระเชตุพนฯ ใช้วิธีการศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง โดยมุ่งให้มีการเรียนรู้ โดยการกระทำตามแบบอย่างที่ถูกต้อง เพราะความรู้ที่ได้จารึกไว้นั้น ได้รับการตรวจสอบแบบอย่างถูกต้องแล้ว อาชีพที่สามารถศึกษาหาความรู้ได้จากวัดพระเชตุพนฯ ได้แก่

3.1 อาชีพแพทย์แผนโบราณ ซึ่งผู้จารึกมีความประสงค์ว่าจะให้ประโยชน์แก่ผู้ศึกษาทั้งที่สามารถจะไปใช้ประโยชน์ได้ ดังหลักฐานว่า

จางูกยาปรอท เปลื้อง	ปละววรรณ โรคฤา
ฉลิกศิลาบายเรียง	เรื่องล้วน
ครามนังและเสาสรรพ์	สบบรบ ราห่อ
ปองประโยชน์ทานล้วนสิ้น	ล้ำชญา ⁵¹

⁴⁸ อัมมาร์ สยามวาลา. "พื้นฐานเศรษฐกิจไทย" คำบรรยายวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2516), ไม่มีเลขที่หน้า (เอกสารอัดสำเนา)

⁴⁹ วุฒิ บุณศิริ "แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาของไทยจากสมัยสุโขทัยจนถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475" สังคมศาสตร์ปริทัศน์ (ฉบับวิชาการ) 1-2 (มกราคม-มีนาคม 2519) หน้า 200.

⁵⁰ อัญชลี สุสาทัณฑ์. "ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่อสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524), หน้า 51.

⁵¹ สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส "โคลงคั้ง เรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ" ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ, หน้า 257.

จากโคลงข้างต้นนี้แสดงว่าผู้จาริกต้องการที่จะให้ความรู้นี้เกิดประโยชน์แก่คนทุกคนที่
ไม่รู้และ เข้ามาศึกษาภายในวัด และถ้าพิจารณาต่อไปว่าลักษณะคำราชาที่ใช้รักษาโรคต่าง ๆ

คำราชาที่ใช้รักษาโรคต่าง ๆ ภายในวัดพระเชตุพนฯ นั้นจะมีลักษณะเป็นจารึกข้อความ
ที่เกี่ยวกับสมุฏฐานของโรค การดูลักษณะอาการไข้ และการวินิจฉัยว่าเป็นโรคใดและจะต้องใช้
ยาขนาดใดในคำรา และในจารึกจะบอกลักษณะของโรคต่าง ๆ ไว้ก่อนที่จะบอกด้วยว่าจะใช้บำบัด
โรคนั้น ๆ และ เมื่อบอกด้วยแล้วก็จะบอกถึงสรรพคุณของ เครื่องยาที่เป็นทั้งสมุนไพร เครื่องเทศ
ว่ามีสรรพคุณจะบำบัดโรคเหล่านี้ได้อย่างไร อาการของโรคแต่ละชนิดจะมีคำราชาให้เลือกใช้ได้
มากกว่า 1 ขนาดขึ้นไป จากลักษณะของการใช้ยา การรักษาพยาบาลที่กระทำกันอยู่ในสมัยนั้น
ผู้ที่ทำหน้าที่นี้ได้จะต้องได้รับการศึกษาจากผู้รู้และฝึกปฏิบัติมา เป็นอย่างดี เพราะวิธีการรักษามี
มากมายอีกทั้งยังมีความเชื่อว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ดังนั้น เมื่อได้มีการถ่ายทอดความรู้ในวิชานี้โดยให้
เผยแพร่ขึ้นในวัดและผู้ที่นำมาจารึกได้ทำการตรวจสอบมาแล้วเป็นอย่างดี จึงนับได้ว่าเป็นการ
ส่งเสริมการแพทย์ของไทยอีกด้วย และจากวิธีการเผยแพร่ทำให้เราเห็นว่าผู้ที่นำมาจารึกนั้นต้อง
การที่จะให้ผู้ที่ศึกษาสามารถนำความรู้ที่มีอยู่ไปใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองทั้งด้านการทำ เป็นอาชีพ
และช่วย เหลือตนเองหรือครอบครัวได้ เพราะการให้ความรู้วิชาแพทย์แผนโบราณในวัดพระ เชตุพนฯ
นี้มีอุปกรณ์หรือสื่อการเรียนการสอนที่จะทำให้ผู้เรียนเกิดการ เรียนรู้ได้มากที่สุด เช่น แผนภูมิ รูปปั้น
จารึกข้อความ และของจริง ซึ่งผู้เรียนต้องใช้ความสามารถของตนเองให้มากที่สุดจึงจะได้
ประโยชน์จากวิชาการสาขานี้ และปัจจุบันนี้ ความรู้เหล่านี้ยังมีประโยชน์ และสามารถเล่าเรียน
เพื่อการประกอบอาชีพได้ ดังนั้น น่าจะกล่าวได้ว่า ความรู้เหล่านี้ คงจะเป็นประโยชน์ในด้านการ
ให้ความรู้ด้านการประกอบอาชีพมาแต่ครั้งอดีต เป็นอย่างดีอีกด้วย

3.2 อาชีพทางด้านช่างไทย ความรู้ในด้านนี้มีหลายลักษณะด้วยกัน เช่น งานประติมากรรม
สถาปัตยกรรม จิตรกรรมและประติมากรรมต่าง ๆ ซึ่งเป็นลักษณะของงานช่างที่ได้รับการถ่ายทอดมา
หลายสมัย และในการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดพระ เชตุพนฯ ในแต่ละครั้งย่อมต้องใช้ช่างสาขาต่าง ๆ
เพื่อสร้างสรรค์ผลงานที่เป็นถาวรวัตถุและสิ่งที่สวยงาม มีคุณค่าทางศิลปะในแนวพุทธศาสนา ดังนั้น
สิ่งที่ปรากฏอยู่ในวัดพระ เชตุพนฯ จึง เป็นสิ่งที่แสดงถึงฝีมือช่างไทยสาขาต่าง ๆ ที่ได้สร้างสรรค์ผลงาน
ไว้เมื่อครั้งรัชกาลที่ 1 และ รัชกาลที่ 3 การถ่ายทอดความรู้ด้านการช่างไทย ในสมัยโบราณของไทย
นั้นทำโดยการ เลียนแบบจากครู เพราะเมื่อผู้เรียนยินยอมตกลง เลือกครูคนใดคนหนึ่งแล้วก็เท่ากับ
ยอมรับรูปแบบของครูคนนั้นด้วย เริ่มตั้งแต่ช่วย เหลือการงานส่วนตัว เป็นลูกมือ ช่วยปักกวาด เชื้อคูด

บิณฑบาต ไปจนถึงการเขียนแบบครุ ศิษย์คนใดที่สามารถเขียนแบบครุได้ใกล้เคียงมากที่สุด ก็ได้รับยกย่องว่ามีความสามารถสูงกว่าคนอื่นและการเรียนเน้นการใช้ความจำคือจำทั้งทางรูปร่างและรูปทรงของแบบอย่างในอดีต ดังนั้นความรู้ด้านการช่างไทยจึงมีการถ่ายทอดอยู่ในวงแคบ ๆ ด้วยการฝึกฝนสอนด้วยการปฏิบัติ เป็นลูกมือช่างแบบค่อย เป็นค่อยไปไม่นิยมสอนด้วยตำราเพราะไม่มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร การเรียนจึงจำเป็นต้องศึกษาจากสิ่งที่มีอยู่เป็นตัวอย่างและงานช่างและศิลปกรรมภายในวัดพระเชตุพนฯ ก็สามารถเป็นแบบอย่างของการศึกษาด้านอาชีพการช่างไทยมาหลายยุคแม้ปัจจุบันนี้ก็ยังคงให้การศึกษาในวิชาชีพนี้ได้ ดังนั้น วัดพระเชตุพนฯ เป็นที่รวบรวมสถาปัตยกรรม ศิลปกรรมแนวต่าง ๆ เช่น การก่อสร้าง การช่าง การแกะสลัก จิตรกรรม ฯลฯ ซึ่งเป็นการรักษาวัฒนธรรมไทยให้เป็นมรดกสืบไป

3.3 อาชีพเสมียน ความรู้ที่ใช้ในอาชีพนี้ได้แก่ ความรู้ทางหนังสือหรือด้านอักษรวิธี ซึ่งปกติแล้วการศึกษานี้จะศึกษาได้จากพระสงฆ์ตามวัดต่าง ๆ ซึ่งอาจจะเข้าเรียนโดยการบวชเรียนหรือไปเป็นลูกศิษย์วัด ก็สามารถจะได้รับความรู้ด้านหนังสือได้ แต่ความรู้ที่ได้จากการเรียนกับพระสงฆ์ตามวัดต่าง ๆ นั้นส่วนใหญ่จะเป็นเพียงความรู้เบื้องต้นหรือขั้นมูลฐานเท่านั้น ไม่สามารถจะนำไปประกอบเป็นอาชีพใดได้ ผู้ที่บวชเรียนต่อไปอาจจะได้รับความรู้ถึงขั้นสูง ซึ่ง เดวิท เค วัลยอาจกล่าวถึงการใช้ความรู้ด้านหนังสือประกอบอาชีพว่า "พระบางรูปก็สึกเข้ารับราชการ" โดยเฉพาะผู้ที่ได้ศึกษาเฉพาะสาขามาแล้ว คนเหล่านี้สามารถเข้ารับราชการในกรมต่าง ๆ ได้เช่น กรมหมอ กรมอาลักษณ์ กรมธรรมการ กรมสังฆการี เป็นต้น⁵² ดังนั้นผู้ที่ได้เรียนเพียงความรู้ขั้นพื้นฐานมาแล้วต้องการศึกษาในวิชาการชั้นสูงเพิ่มเติมก็สามารถศึกษาได้จากวัด เช่น ความรู้ด้านอักษรศาสตร์ ซึ่งมีเนื้อเกี่ยวกับ การแต่งโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอนต่าง ๆ มากมาย ถ้าได้ศึกษาอย่างเชี่ยวชาญแล้ว อาจสามารถนำไปประกอบอาชีพได้ ดังจารึกที่กล่าวไว้ว่า

⁵² เดวิท เค วัลยอาจ. "คณะสงฆ์เป็นเครื่องยกฐานะในสังคมไทยโบราณ." ศิลปากร

คิตติลาจาฤกษ์	คำโคลง ไว้เฮย
โคลงบอกเรื่อง เลข	ศคแจ้ง
แจ้งอรณวจนรรโลง	ลักษณะทก หลังแฮ
ทกแห่งทั่วห้องแสง	สาปประกาศ ⁵³

ดังนั้นจึง เห็นได้ว่าความรู้ในด้านนี้สามารถศึกษา เพื่อให้มีความรู้และสามารถนำไปประกอบอาชีพได้ เพราะผู้จารึกได้แสดงไว้ว่าต้องการให้เกิดความรู้ด้านเลข หรือวิชา เสมียนในสมัยก่อน นั้นเอง

4. เพื่อให้เกิดความรู้ทางด้านอักษรศาสตร์ชั้นสูง

ความรู้ในด้านนี้ได้แก่ ด้านหนังสือ การเขียนคำประพันธ์ การอ่าน ความรู้ที่มีอยู่ในจารึกวัดพระเชตุพนฯ ซึ่งสามารถสนองจุดมุ่งหมายในข้อนี้อยู่ในรูปของตำราภาษาไทย โดยมีเนื้อหาความรู้ล้วนแต่ได้รับการเลือกสรรและเป็นแบบอย่างที่ดีถูกต้อง แม้ว่าจะ เป็นความรู้ในชั้นสูงก็ตามแต่ก็สามารถให้การศึกษากับผู้ที่ต้องการจะศึกษาต่อ เนื่องจากที่ได้รับจากวัดซึ่งพระสงฆ์ได้สอนมาในชั้นมูลฐาน และนอกจากนี้ยังเป็นความรู้ที่ช่วยส่งเสริมการอ่านหนังสือของประชาชนเพื่อไม่ให้ลืมเมื่อจบการศึกษามาจากวัดโดยทั่วไปแล้ว อีกทั้งข้อความที่จารึกความรู้ในวัดนั้นล้วนแต่ เป็นภาษาไทยทั้งสิ้น ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความต้องการที่จะให้คนไทยได้ฝึกอ่าน ฝึกเขียนภาษาไทยซึ่งเป็นภาษาประจำชาติให้มากที่สุด

ในส่วนของความรู้ทางด้านการประพันธ์นั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเน้น เรื่องของความถูกต้องของแบบแผนการประพันธ์เป็นอย่างดี ด้วยทรงเห็นว่าแต่โบราณมาได้ถือเรื่องนี้ เป็นสำคัญถึงต้องศึกษากัน เป็นพิเศษ ดังปรากฏในพระราชปรารภในการจารึกความรู้ด้านนี้ไว้ที่วัดพระเชตุพนฯ ว่า

⁵³ สมเด็จพระปรมาธิบดีฯ โอรส. "โคลงคั้น เรื่องการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ." ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ, หน้า 270.

"ด้วยก่อนเก่า เหล่าลูกตระกูลปราชญ์
ย่อมหัดฝึกศึกษาข้างอาลักษณ์

ทั้ง เชื้อชาติชนผู้ดีมียศศักดิ์
ล้วนรู้หลักพากย์พจน์กลมกลอน"⁵⁴

พระองค์ทรงมองว่าความรู้เหล่านี้มีคุณค่าทางปัญญาและความถูกต้อง ดังนั้น แนวพระราชดำริในการสร้างสรรค์ความรู้ค่านี้นี้ จึงออกไปในทางที่จะให้ผู้อ่านผู้ฟังได้ "สดับเรื่องเรื่องปัญหาปริชาทาญ"⁵⁵ และมีแบบอย่างคำประพันธ์เพื่อ "จะให้เห็นเช่นภิปรายแยบคายความ"⁵⁶ ดังที่ทรงแสดงไว้ในพระราชปรารภ และจากโคลงคั่นปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ และ บทนำในคำราชนิพนธ์ ได้กล่าวไว้ว่า คำราชาอักษรศาสตร์ เหล่านี้ ล้วนเป็นแบบอย่างในการแต่งฉันทลักษณ์ได้เป็นอย่างดี เช่น

คำราชนิพนธ์มาตราพฤติ และ คำราชนิพนธ์วรรณพฤติ ที่กล่าวว่า

มาตราพฤติใส่บ้าง	แบบฉันทน์ แปรเคย
อีกกับโคลงกลกลอน	กลั่นแกล้ง
สี่สิบบทบรรพการ	แห่งแยบ หลายแฮ
ประดุจละคูไว้แจ้ง	แจกวีธี ⁵⁷

และ

ไสลกฉันทวรรณพฤติ	ปรากฏ โลกย์เฮย
ปัญญาศ้อย่างกลบท	แม่บไว้
กรมขุนชิตชิโนรส	รจเรช ไว้แฮ
เฉลิมพระเกียรติยศไว้	ธเรศร์เจ้าจอมสยาม ⁵⁸

⁵⁴ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, "เพลงยาวพระราชปรารภ" ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ, หน้า 455.

⁵⁵ เรื่อง เดียวกัน, หน้า เดียวกัน

⁵⁶ เรื่อง เดียวกัน, หน้า เดียวกัน

⁵⁷ สมเด็จพระปรमानุชิตชิโนรส. "โคลงคั่น เรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระ เชตุพนฯ." ประชุมจารึกวัดพระ เชตุพนฯ, หน้า 249.

⁵⁸ สมเด็จพระปรमानุชิตชิโนรส. "คำราชนิพนธ์วรรณพฤติ." ประชุมจารึกวัดพระ เชตุพนฯ หน้า 333.

นอกจากนี้ความรู้ที่มีคุณค่าด้านอักษรศาสตร์ ได้แก่ หมวดสุภาษิต จารึกโครงสุภาพ เรื่องรามเกียรติ์ ซึ่งสามารถใช้เป็นแบบอย่างในประพันธ์ด้วย เช่นกัน

กล่าวโดยสรุป จุดมุ่งหมายทางการศึกษาของวัดพระเชตุพนฯ นั้น โดยส่วนรวมมุ่งเน้นในเรื่อง การรวบรวมและการเผยแพร่ความรู้ ในแนวที่รัฐต้องการ เพราะความรู้ที่มีอยู่นั้น ล้วนแต่ได้รับการคัดเลือกจากพระมหากษัตริย์ ว่าสมควรจะนำออกเผยแพร่ ซึ่งส่วนใหญ่เน้นเรื่อง การให้ความรู้ด้านจริยธรรม เป็นสำคัญ แต่อย่างไรก็ดี การศึกษาที่จัดขึ้นในวัดพระเชตุพนฯ นี้ก็ยังมีจุดมุ่งหมายรวมถึง การให้ความรู้ด้านอาชีพและความรู้เฉพาะอย่าง เช่นความรู้ด้านอักษรศาสตร์ เป็นต้นอีกด้วย จึงกล่าวได้ว่า การที่ได้มีขึ้นในวัดพระเชตุพนฯ ในลักษณะของการ เป็นแหล่งความรู้นี้ สามารถพัฒนาคนได้ทุกด้าน คือ การให้ความรู้ การพัฒนาบุคคลในด้านการอยู่ร่วมกันในส่วนรวม และการให้ความรู้ในการทำงาน

ศูนย์วิทยพัทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทบาททางการศึกษาของวัดพระเชตุพนฯ

การศึกษาของไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ มีศูนย์กลางอยู่ที่วัดเป็นส่วนใหญ่ เพราะวัดเป็นแหล่งรวมของผู้มีความรู้ คือ พระสงฆ์ ซึ่งมีความสามารถในการอบรมสั่งสอน ความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม ความรู้ของพระสงฆ์แต่ละรูปนั้นล้วนมีความแตกต่างกันไป บางรูปอาจจะมีความรู้ในวิชาช่างหลายสาขา หรือ บางรูปอาจจะไม่มีความรู้ในด้านอาชีพใดเลยก็ได้ ดังนั้นวัดแต่ละแห่งจึงให้ความรู้ในทางโลกแก่ผู้ที่สนใจได้ไม่กว้างขวางนัก ประชาชนต้องขวนขวายเรียนเอง ในคราวที่มีการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้จึงเป็นแนวคิดของการที่จะพยายามทำให้วัดเป็นแหล่งการศึกษาที่สมบูรณ์ที่สามารถให้การศึกษแก่ประชาชนได้อย่างกว้างขวางขึ้น รูปแบบการดำเนินการได้มีการรวบรวมความรู้ในสาขาวิชาต่าง ๆ ที่เห็นว่าจะมีประโยชน์ต่อประชาชน นำมาจารึกลงบนแผ่นศิลา และนำออกเผยแพร่ไว้ในบริเวณวัดพระเชตุพนฯ และผู้ที่ดำเนินการในลักษณะนี้ คือ รัฐ จึงนับได้ว่าเป็นการจัดการศึกษาที่รัฐได้เข้ามามีบทบาทและมีส่วนเกี่ยวข้องกับการให้การศึกษแก่ประชาชนในส่วนของวิชาเฉพาะ และเป็น การแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงในทางการศึกษาไทยสมัยนั้น กล่าวคือ สามารถแก้ปัญหาการศึกษา แคลนครูผู้สอน สถานที่เรียน และค่านิยมในการทวงแหวนวิชาความรู้ อีกทั้งยังสร้างความเสมอภาคทางการศึกษาให้เกิดขึ้นในสังคมไทยอีกด้วย ถึงแม้จะเป็นเพียงจุดเดียวก็ตาม แต่ก็นับได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นที่ดี พุทธศาสนาในสมัยนี้ก็มีส่วนช่วยในการจัดการศึกษาแก่คนไทยเป็นอย่างมาก ความรู้ที่นำออกเผยแพร่ไว้ภายในบริเวณวัดพระเชตุพนฯ ล้วนแล้วแต่ “ให้ไว้เป็นทาน แก่ผู้มีปัญญา”² ซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงแสดงให้เห็นถึงทานบารมีในรูปแบบใหม่ คือ การให้ความรู้เป็นวิทยาทาน เพิ่มเติมจากการบริจาคทรัพย์ในการบำรุงพระพุทธรูปศาสนา ซึ่งพระมหากษัตริย์ไทยทุกพระองค์ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้ทรงกระทำมาโดยตลอด

² ห่องสมุควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เลขที่ 31 ก. สำเนาจารึกแผ่นศิลา ว่าด้วยการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ จ.ศ. 1193.

วัดพระเชตุพนฯ ในฐานะแหล่งความรู้นี้ ตามหลักฐานปรากฏว่า ผู้ปฏิสังขรณ์ และผู้ให้รวบรวมความรู้ไว้นี้ มีวัตถุประสงค์ที่จะให้เป็นแหล่งเผยแพร่การศึกษาอย่างเด่นชัด ดังคำกล่าวของสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพว่า

พระนั่งเกล้าฯ ทรงซ่อมปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ ตั้งใจจะทำเป็นมหาวิทยาลัยจริง ๆ ดังกล่าวถึงประวัติของมหาวิทยาลัยของไทย วัดพระเชตุพนฯ นี้จะลืมนเสียไม่ได้เป็นอันขาด เวลานั้นหนังสือคำราเรียน ครูบาอาจารย์หาได้ยาก คำรับคำราก็มีทวงปิดบังวิชาความรู้ สอนกันแต่ที่มืด ๆ บ้าง ฯลฯ พระนั่งเกล้าฯ ตั้งนักปราชญ์ราชบัณฑิต คิดค้นรวบรวมโบราณคดี วรรณคดี คำราชา ฯลฯ เลือกเอาแต่ที่ดีมาจารึกแผ่นศิลาติดไว้เพื่อเป็นหลักในภายหลัง²

จากพระราชประสงค์ข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงต้องการที่จะให้วัดพระเชตุพนฯ เป็นสถาบันการศึกษา ซึ่งถ้าจะกล่าวในลักษณะที่เป็นสถาบันการศึกษาว่าต้องการให้เป็นมหาวิทยาลัยนั้น ถ้าเรากล่าวว่า มหาวิทยาลัย เป็นสถานศึกษา ซึ่งจะต้องมีการเรียนการสอน และมีการรับรองคุณวุฒิของผู้เรียน ดังปัจจุบันนี้ คำกล่าวที่ว่า เป็นมหาวิทยาลัย คงจะคลาดเคลื่อนอยู่มากพอสมควร เพราะในวัดพระเชตุพนฯ นั้น มีแต่การจารึกเรื่องราวต่าง ๆ ไว้เพื่อให้ผู้ที่สนใจ ในวิทยาการสาขาค่าง ๆ ได้ไปศึกษาเล่าเรียนด้วยตนเองไม่มีการสอนเป็นทางการ และไม่มีนักเรียนนักศึกษาที่ไปเข้าเรียนอย่างมีระเบียบแบบแผน ผู้เขียนจึงเห็นว่า บรรดาจารึกความรู้ต่าง ๆ ที่มีอยู่ในวัดพระเชตุพนฯ นั้น ถ้ารวบรวมเข้าด้วยกันทั้งหมดแล้ว อาจเรียกได้ว่าเป็นศูนย์วิทยาการ หรือแหล่งความรู้แห่งแรกของประเทศไทย ซึ่งรวบรวมวิชาการสาขาค่าง ๆ ทั้งวิชาชีพ วิชาสามัญชั้นสูงไว้มากมาย และมีการเผยแพร่ในหลายรูปแบบ ดังจะกล่าวถึงบทบาทในการเป็นแหล่งความรู้ ดังนี้

²บันทึกรับส่ง สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ประทานหม่อมราชวงศ์ สุนนชาติ

สวัสดิกุล พิมพ์ พ.ศ. 2494 หน้า 23-25 อ้างจาก วิมล พงศ์พิพัฒน์ "การศึกษาของไทย ก่อนสถาปนากระทรวงศึกษาธิการ จันทร์เกษม ฉ. 105 (มีนาคม-เมษายน 2525), หน้า 121.

วัดพระเชตุพนฯ : มหาวิทยาลัยไทย

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์เกี่ยวกับการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า

ในรัชกาลที่ 3 มีการทรงสร้าง ทรงบูรณะ และทรงอุดหนุนการสร้างวัดมีจำนวนมากยิ่งกว่า รัชกาลแต่ก่อน หรือภายหลังมา เพราะเหตุว่าตั้งแต่สถาปนาพระนครอมรัตนโกสินทร์ เป็นราชธานี สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลก่อน ๆ ได้ทรงสถาปนา และทรงทำนุบำรุงวัดอุสถาน และกิจการอย่างอื่นมาโดยลำดับ รัชกาลที่ 3 ถึงสมัยที่จะทรงบำรุงความเจริญส่วนจรรยา และวิชาความรู้อันอาศัย วัดเป็นศึกษาสถาน จึงทรงสถาปนาพระอาราม เพื่อให้เจริญ ธรรมนุธรรมปฏิบัติ และการศึกษาของไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน อันนี้เป็นข้อสำคัญในพระราชประสงค์ ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็พระอารามทั้งหลาย ซึ่งทรงสถาปนาขึ้น วัดพระเชตุพนฯ ซึ่งสร้างเป็นอารามใหญ่กว่าวัดอื่น ๆ มาแต่ในรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 ชำรุด ทรวดโรดมลง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรง ปฏิสังขรณ์ แต่ในการ ปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ มีพระราชประสงค์พิเศษอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งจะให้เป็นที่แห่งเล่าเรียน วิชาความรู้ของมหาชนไม่เลือกชั้นบรรดาศักดิ์ ถ้าจะเรียนอย่างทุกวันนี้ คือจะให้ เป็น "มหาวิทยาลัย" ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยที่เปิดโอกาสให้ ผู้เรียนเลือกศึกษาได้ตามสาขาวิชาที่ตน สนใจ ซึ่งมีถึง 8 หมวดวิชา พร้อมทั้งสามารถศึกษาด้านงานช่างและศิลปกรรมต่าง ๆ ดังที่ กล่าวรายละเอียดไว้ในบทที่ 2 แล้ว³

การรวบรวมความรู้ที่มีการจัดระเบียบเป็นหมวดหมู่ สามารถศึกษาได้ทั้ง เฉพาะสาขาวิชา และศึกษาแบบบูรณาการ (Integrated) ดังนั้น วัดพระเชตุพนฯ จึง เป็นแหล่งรวบรวมความรู้ ขนาดใหญ่ที่สุดในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ที่เปิดโอกาสให้แก่ทุกคนที่ต้องการศึกษา ไม่มีการสอบ คัดเลือก ไม่มีการเรียนในห้องเรียน แต่ใช้วิธีการของสื่อการสอนช่วยในการเรียนรู้ ผู้เรียนต้อง เป็นผู้ที่เสาะแสวงหาความรู้ด้วยตนเอง ซึ่งตรงกับลักษณะการจัดการศึกษาระบบ เปิดในปัจจุบัน และเป็นจุด เริ่มต้นของมหาวิทยาลัยไทย ที่มีลักษณะเด่นชัดในครั้งที่ได้มีการปฏิสังขรณ์ ในปี พ.ศ. 2375

³ ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ, คำนำประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพรณนากร), 2475.

ตั้งความปรากฏในพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ
 คอนหนึ่งว่า

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้รวบรวมเลือกสรรตำราต่าง ๆ ซึ่งสมควรจะเล่าเรียนเป็น
 ชั้นวิสามัญศึกษา มาตรวจแก้ไขของเดิมบ้างหรือประชาชนผู้รู้หลักในวิชานั้น ๆ ให้แต่งขึ้นใหม่
 บ้าง และโปรดให้จารึกแผ่นศิลาประดับไว้ในบริเวณวัดพระเชตุพนฯ มีรูปเขียนและรูปปั้น
 ประกอบกับตำรานั้น ๆ โดยมากเพื่อให้เห็นทั้งหลายใช้ ใครมีใจรักวิชาใค้ก็สามารถเล่าเรียน
 ได้จากศิลาจารึกวัดพระเชตุพน⁴

จากพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพข้างต้นนี้
 จะเห็นว่า วิธีการศึกษา หรือ กระบวนการถ่ายทอดความรู้ในวัดพระเชตุพนฯ นั้นได้นำเอา
 เทคโนโลยีทางการศึกษาระบบมหาวิทยาลัยเปิดมาใช้ กล่าวคือ ผู้เรียนสามารถเรียนด้วยตนเอง
 จากสื่อการสอนประสม อันมีศิลาจารึก รูปเขียน รูปปั้น ซึ่งมีอยู่ภายในบริเวณวัด มีสาขาวิชา
 ต่าง ๆ ให้เลือกศึกษาตามความพอใจ นอกจากนี้ วิธีการศึกษาดังกล่าวยังชี้ให้เห็นถึงความเสมอ
 ภาคทางการศึกษา อันเป็นปัจจัยสำคัญอันหนึ่งที่ทำให้เกิดการศึกษาระบบมหาวิทยาลัยเกิดขึ้น
 ตั้งความว่า "ใครมีใจรักวิชาใค้ก็สามารถเล่าเรียนได้จากจารึกวัดพระเชตุพน"⁵

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ แนวความคิดของมหาวิทยาลัยเปิดคงจะไม่เป็นที่รู้จัก
 ของประชาชนทั่วไปอย่างแน่นอน แต่เมื่อศึกษาในแง่ว่าการให้การศึกษาแก่ประชาชนทั่วไปแล้ว
 วัดพระเชตุพนฯ ได้ทำหน้าที่ของสถาบันอุดมศึกษาอย่างครบถ้วน ซึ่งบทบาทและภาระหน้าที่ของ
 มหาวิทยาลัยมี 4 ประการด้วยกัน คือ บทบาททางการสอนหรือถ่ายทอดความรู้ การทำการวิจัย
 การให้บริการวิชาการแก่สังคม และการทุนบำรุงศิลปวัฒนธรรม⁶ ซึ่งวัดพระเชตุพนฯ ได้ทำหน้าที่
 ดังกล่าวนั้นมาด้วยดี กล่าวคือ

⁴ ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ, หน้าคำนำ.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

⁶ ชัยนิตย์ วรรณะภูมิ และ สวัสดิ์ บรรเทิงสุข. "มหาวิทยาลัยกับสังคมไทย"

1. บทบาทการสอนและการถ่ายทอดวิชาความรู้

วัดพระเชตุพนฯ เป็นสถาบันเริ่มแรกในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ที่ทำหน้าที่เป็นแหล่งรวบรวมความรู้สาขาต่าง ๆ ไว้เป็นจำนวนมาก เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้สนใจได้เข้าไปศึกษาหาความรู้ ลักษณะการถ่ายทอดความรู้ของวัดพระเชตุพนฯ มีจุดเด่นเมื่อเทียบกับการศึกษาในสมัยเดียวกัน เพราะมีวิธีการสอนที่มีอุปกรณ์การสอนชนิดต่าง ๆ เป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดความรู้ โดยไม่มีผู้สอน มีแต่ความรู้ของผู้สอน ซึ่งมีความเชี่ยวชาญในวิชาการแขนงนั้น ๆ นำความรู้มารวบรวมเพื่อนำออกแพร่ในรูปของศิลาจารึก คิดไว้ตามศาลาราย โบสถ์ วิหาร และในบริเวณวัดทั่วไป เพื่อให้ผู้สนใจจะศึกษาได้เข้าไปศึกษาหาความรู้ การคัดลอกความรู้เหล่านั้นได้มีการจัดระเบียบหมวดหมู่เป็นอย่างดี ง่ายต่อการศึกษาค้นคว้า ซึ่งเปรียบเหมือนกับการศึกษาค้นคว้าจากหนังสือแบบเรียน ที่มีอุปกรณ์การสอนอื่น ๆ ประกอบ เช่น รูปภาพ ของจำลอง และของจริง ซึ่งนับได้ว่าเป็นรูปแบบของการศึกษาที่แตกต่างไปจากการศึกษาที่เกิดขึ้นในสมัยเดียวกัน

ด้านผู้สอน มีเป็นจำนวนมาก⁷ และแต่ละท่านก็เป็นผู้ที่มีความรู้ ความเชี่ยวชาญในสาขาความรู้นั้น ๆ อย่างแท้จริง จนได้รับการยอมรับจากพระมหากษัตริย์ให้ทำหน้าที่ในการถ่ายทอดความรู้ ซึ่งกล่าวได้ว่าการจัดการศึกษาในวัดพระเชตุพนฯ นี้รัฐมีส่วนเกี่ยวข้องกับการเผยแพร่ความรู้ที่ “ถูกต้องที่สุด” เกี่ยวกับวิชาชั้นสูงแตกต่างจากวัดทั่วไปในสมัยเดียวกันที่สอนแต่อักษรวิธีเบื้องต้น เท่านั้น

ด้านผู้เรียน ผู้เรียนเป็นผู้กำหนดความรู้ที่จะเรียนด้วยตนเองตามความสนใจ ความสามารถ และพื้นฐานที่ตนเองมีอยู่ ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่มีความจำเป็นมากสำหรับการเรียนด้วยตนเอง เพราะในบางวิชาอาจจะต้องการความรู้เบื้องต้นในการอ่านเพื่อสามารถอ่านข้อความในจารึกและทำความเข้าใจกับศัพท์ต่าง ๆ เป็นต้น และเพื่อไม่ให้เกิดอุปสรรคต่อผู้เรียนมากนักในบางวิชา ก็จะมีสื่อช่วยในการสอน เช่น รูปภาพของจำลอง ซึ่งมีลักษณะแทนข้อความ หรือประกอบกับข้อความเหล่านั้น เพื่อให้ความรู้ที่สนองความสนใจของทุก ๆ คนโดยไม่จำกัด วุฒิ เพศ และวัย

⁷ดูรายละเอียดในภาคผนวก ง.

วิธีการสอน หรือการถ่ายทอดความรู้ของวัดพระเชตุพนฯ นี้มีลักษณะแตกต่างจากการสอนโดยทั่วไป นับแต่ผู้สอนที่มีเป็นจำนวนมากทั้ง พระภิกษุ และฆราวาส ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นผู้เชี่ยวชาญในสาขาวิชานั้น ๆ อย่างแท้จริง และไม่ต้องไปสอนด้วยตนเอง เพียงแต่นักความรู้ที่มีอยู่มาจาริกลงในแผ่นดินศิลา และประดับตามศาลาต่าง ๆ ภายในบริเวณวัด เพื่อให้ผู้ที่สนใจได้เข้ามาศึกษาค้นคว้าหาความรู้ ซึ่งเป็นการเผยแพร่ความรู้ที่ได้กระทำได้อย่างกว้างขวางทั่วถึง

2. บทบาทในการค้นคว้าวิจัย

ในการรวบรวมความรู้สาขาต่าง ๆ ที่นำมาจารึกไว้ในวัดพระเชตุพนฯ นั้น ความรู้แต่ละสาขาได้มีการ "ตรวจตราแก้ไข ไขข้อข้องเดิมบ้างหรือประชุมผู้รู้หลักในวิชานั้น ๆ ให้เด่นชัดใหม่บ้าง"⁸ ซึ่งได้แสดงว่าความรู้เหล่านั้นได้มีการทดสอบ ตรวจสอบจนได้ผลที่ถูกต้องแล้วจึงนำมาจารึกออกเผยแพร่ต่อไป ไม่ได้มีแค่เพียงการรวบรวมแต่อย่างเดียว ตัวอย่างเช่น ความรู้ด้านอักษรศาสตร์ ที่จารึกไว้ในวัดพระเชตุพนฯ นั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงกล่าวถึง การจารึกวรรณคดีที่วัดพระเชตุพนฯ ว่า "แผนกวรรณคดีพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้แต่งใหม่ให้ดียิ่งกว่าของเก่า ซึ่งแต่งครั้งกรุงศรีอยุธยาทุกอย่าง"⁹

ดังนั้น ความรู้ด้านนี้จึงได้รับการค้นคว้า และนำมาตรวจสอบแก้ไขให้ดีขึ้น ให้ถูกต้องขึ้นกว่าเดิม นับได้ว่าเป็นการสร้างสรรความรู้ให้เกิดประโยชน์ยิ่งขึ้น เช่น คำราโคลงกลอนกลบท นั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้ประชุมบรรดาผู้ที่มีความรู้ในด้านนี้ช่วยกันแต่ง โคลงกลบทและโคลงสุภาษิต ส่วนคำรากลอนเดิม ที่กลอนกลบทของเก่าแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา คือ กลบทสิริวิมุลกิต ของหลวงศรีปรีชา (เซ่ง) กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีความเห็นว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ คงจะเห็นว่าเป็นหนังสือที่แต่งสำนวนยังไม่ถึงขั้นสูง จึงโปรดให้ "แต่งสู้" ทรงขอแรงพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการ

⁸ ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ, หน้าค่านำ ข.

⁹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เพลงยาวบทและกลอักษร (พระนคร : กรมศิลปากร, 2512), หน้า 30-31.

ผู้ใหญ่ ผู้น้อย ซึ่งมีความสามารถในการแต่งกลอนให้ช่วยกันแต่งกลอนกลบทต่าง ๆ เพื่อจารึกที่วัดพระเชตุพน¹⁰

กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ เป็นวรรณคดีอีกเรื่องหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้ "แต่งใหม่ให้ดียิ่งกว่าของเก่า" ของเก่าคงจะมีมาแต่อยุธยาแล้ว แต่สำนวนโวหารออกจะเป็นลักษณะของชาวบ้านอยู่ กรมพระปรมาภิไธยชิโนรสจึงได้ทรง "แปลกแปลงแสงพจน เพรง เชลงลักษณะบรรยาย ชาวชนบทธิบาย ประดาษ"¹¹

กฤษณาสอนน้องสำนวนเก่า เท่าที่ปรากฏค้นฉบับในหอสมุดแห่งชาติมี 2 ฉบับ คือ ฉบับพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ และ ฉบับพระยาราชสุราวดี และภิกษุอินท กวีในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี แต่ทั้ง 2 ฉบับนี้มิได้มีข้อความตอนใดที่แตกต่างกันเลย¹² สำนวน "ชาวชนบท" ที่กรมพระปรมาภิไธยชิโนรสทรงอ้างถึงคงจะหมายถึง กฤษณาสอนน้อง ฉบับใดฉบับหนึ่งที่กล่าวถึงข้างต้น และได้มีผู้ศึกษาเปรียบเทียบสำนวนกฤษณาสอนน้องของกรมพระปรมาภิไธยชิโนรสแล้วพบว่า สำนวนเดิมใช้คำประพันธ์ง่าย ภาษาสามัญ และกิริยาวาจาของตัวละครก็เป็นชาวบ้าน¹³ สำนวนใหม่ที่กรมพระปรมาภิไธยชิโนรสทรงพระนิพนธ์ขึ้นใหม่นั้น แต่งเป็นคำฉันท์ ซึ่งเป็นคำประพันธ์ที่ยาก แกร่งครัด และสามารถแสดงฝีมือของผู้ประพันธ์ได้มาก ตัวละครที่เป็นหญิงสามัญก็กลับไปเป็นนางกษัตริย์ เหมือนดั่งต้นเรื่องในมหากาพย์ สำนวนที่แต่งใหม่นั้นนับว่าเป็นสำนวนที่ดี มีโวหารที่ดี เหมาะสมที่จะนำไปเป็นแบบอย่างในคำประ เภทฉันท์ ได้เป็นอย่างดี

¹⁰ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพ, เพลงยาวกลบทและกลอักษร (พระนคร: กรมศิลปากร, 2521), หน้า 31-32.

¹¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาภิไธยชิโนรส, กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ พิมพ์ครั้งที่ 11 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2510) หน้า 2.

¹² น้อมจิต วงศ์สุทธิธรรม, วรรณกรรมกรมสมเด็จพระปรมาภิไธยชิโนรส. (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2524), หน้า 119.

¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 119-122.

โคลงโลกนิติ เป็นวรรณคดีอีกเรื่องหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ โปรดฯ ให้แต่งขึ้นใหม่ "สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร จึงทรงรวบรวมโคลงโลกนิติของเก่ามาชำระแก้ไขใหม่ให้เรียบร้อย ประณีตและไพเราะ เพราะของเก่าลอกคัดต่อ ๆ มาปรากฏถ้อยคำวิปลาสผิดพลาดมาก"¹⁴ ดังนั้น โคลงโลกนิติ ที่มีจารึกไว้ในบริเวณวัดพระเชตุพนฯ จึงได้รับการตรวจสอบแก้ไข ปรับให้ดีขึ้นกว่าเดิม และใช้ถ้อยคำที่มีความหมายเหมาะสมกับสภาพของสังคมในขณะนั้นด้วย ตัวอย่างเช่น โคลงบทหนึ่ง สอนว่า "หวังบุตร เสพหญิงหลายสาวเสาะนะพ่อ" แต่กรมพระยาเดชาดิศร ทรงกล่าวได้ชัดเจนกว่าว่า "ผีใครได้ลูกไชร้ เสพส้องเมียสาว"¹⁵

นอกจากการแก้ไข ปรับปรุงสิ่งที่มีอยู่ได้ดีขึ้นแล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ยังทรงสนับสนุนให้มีการค้นคว้า และเรียบเรียงแต่งตำราขึ้นใหม่อีก กล่าวคือ ทรงโปรดฯ อาราธนา สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ให้ทรงพระนิพนธ์ตำราฉันทวรรณคดี และฉันทมาตราพจนานุกรม ขึ้นจากตำราวุฒโตทัย ของอินเดียที่มีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา เพื่อจะได้เป็นแบบอย่างแก่ผู้สนใจในคำประพันธ์ประเภทนี้ได้ศึกษา

ทางด้านตำราแพทย์แผนโบราณ ก่อนที่จะมาเป็นตำราทางการแพทย์ได้นั้น แพทย์แผนโบราณท่าน เป็น เกษัชกรด้วยในตัวบุคคลเดียวกัน ดังนั้น สมุนไพรที่ใช้บำบัดรักษาโรค จึงน่าจะได้มาจากการทดลอง ซึ่งอาจจะผิดบ้าง ถูกบ้าง เมื่อพบว่าสมุนไพรชนิดใดบำบัดรักษาโรคได้ ก็จดจำไว้เป็นประสบการณ์ ถ่ายทอดบอกเล่าสืบต่อกันมา จนถึงการจารึกด้วยตัวอักษร เพื่อให้ได้ศึกษากันสืบมา¹⁶ จนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ก็ยังคงใช้สมุนไพรที่ได้มีการรวบรวมไว้จากเมื่อสมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งได้มีการรวบรวมตำรายาให้เป็นหมวดหมู่ขึ้นใหม่ เป็นครั้งแรก ในยุคที่

¹⁴ ประชุมโคลงโลกนิติ. (กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาการ, 2511), หน้าค่านำ

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 77.

¹⁶ สมพร ภูติยานันต์. เอกสารงานวิจัยเรื่องการสำรวจการใช้สมุนไพรของแพทย์แผนโบราณ. (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิณเวช, 2527), หน้า 2

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ทรงปฏิสังขรณ์และสถาปนาวัดโพธารามขึ้น เป็นพระอารามหลวงชั้นเอก และในช่วงรัชกาลที่ 2 ได้มีการรวบรวมตำรายาไว้เช่นกัน แต่มิได้นำออกเผยแพร่¹⁷ จนกระทั่งถึงรัชกาลที่ 3 “ได้มีพระบรมราชโองการสั่งพระยาบำเรอราชแพทยา ให้เป็นผู้สืบเสาะแสวงหาตำราลักษณะโรคทั้งปวง ตามพระราชาคณะและข้าราชการ ตลอดจนราษฎร ผู้ใดมีตำรายาดีขอให้จัดสรรพคุณนั้น ๆ มาถวาย เพื่อที่จะได้ตรวจสอบและจดลง เป็นตำราไว้”¹⁸ นอกจากนี้ ยังปลูกต้นสมอไทยอัน เป็นต้นไม้สมุนไพรไว้ทำยาด้วย¹⁹

จะเห็นได้ว่า ตั้งแต่รัชกาลต้นของราชวงศ์จักรี พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ ทรงเห็นความสำคัญของวิชาการแพทย์ จึงมีการรวบรวมชำระตำรายา และตำราทางการแพทย์ ออกเผยแพร่ให้แก่ประชากร ซึ่งนับได้ว่าเป็นการสืบทอดวิชาการแพทย์แผนโบราณมาจนถึงปัจจุบันนี้ ซึ่งมีการส่งเสริมให้ใช้สมุนไพร หรือวิชาแพทย์แผนโบราณนี้รักษาโรคต่าง ๆ ดังเช่น โครงการสมุนไพรกับการสาธารณสุขมูลฐาน ซึ่งได้เสนอแนะให้ปลูกสมุนไพรไว้ตามบ้านในสวนครัว หรือ ตามที่สาธารณะ เช่นตามโรงพยาบาล สถานีอนามัย และวัด เพื่อที่จะได้ชักจูงให้ประชาชนสนใจ มาใช้สมุนไพรมากยิ่งขึ้น²⁰ วิชาการหรือความรู้ทางแพทย์แผนโบราณที่เรานำมาพื้นฟูนี้ก็ได้มาจากตำราทางการแพทย์แผนโบราณที่ได้จัดและจารึกไว้และส่วนหนึ่งก็ได้มาจากจารึกที่วัดพระเชตุพนฯ นี้

ถึงแม้ว่า การค้นคว้าและวิจัย ในช่วงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น จะไม่มีลักษณะดังเช่นหลักวิชาการวิจัยในปัจจุบันนี้ แต่ก็ได้แสดงให้เห็นแนวทางที่ว่าได้มีการรวบรวมข้อมูลการจำแนกข้อมูล และการตรวจสอบข้อมูลก่อนนำผลหรือข้อมูลนั้นมาใช้

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 3.

¹⁸ ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ หน้าค่านำ ข.

¹⁹ สมพร ภูติยานันต์. เอกสารงานวิจัย . . . , หน้า 4.

²⁰ พเยาว์ เหมือนวงษ์ญาติ. คู่มือการใช้สมุนไพร (กรุงเทพฯ: สำนักเมดิคัลมีเดีย, 2526), หน้าค่านำ.

๓. บทบาทในการให้บริการทางวิชาการแก่สังคม

สังคมไทยในอดีตประกอบด้วยสถาบันที่สำคัญ คือ บ้าน วัด โดยเฉพาะวัด นั้นถือได้ว่าเป็นศูนย์กลางของสังคมนั้น ๆ และมีความสำคัญในฐานะเป็นแหล่งรวมสังคมย่อย ๆ หนึ่ง เข้า เป็นหน่วยเดียวกัน และวัดยังทำหน้าที่เป็นแหล่งบริการในด้านต่าง ๆ แก่ชุมชน เช่น สถานที่บวช สถานที่ประกอบพิธีการ การศึกษา การสาธารณสุข การศาล การสมาคม และศูนย์กลางแห่งศิลปวัฒนธรรม ฯลฯ และในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ วัดแทบทุกวัด ก็ยังทำหน้าที่ดังกล่าวนี้อยู่ตลอดเวลา ในส่วนของวัดพระเชตุพนฯ นั้นก็มีบทบาทหน้าที่เช่นเดียวกันกับที่กล่าวมาแล้วนั้น แต่หน้าที่ทางด้านวิชาการนั้นมีลักษณะที่เด่นมากกว่าวัดอื่น ๆ เพราะบริเวณวัดเป็นแหล่งวิชาการแทบทั้งสิ้น ดังนั้นการบริการให้ความรู้แก่ประชาชนทั่วไปไม่เลือกชั้นวรรณะ เพศ และวัย ให้ทุกคนมีโอกาสที่จะเลือกศึกษาได้ตามความสนใจ มีการให้บริการด้านนี้ด้วย สื่อการสอนที่สามารถจะถ่ายทอดความรู้ไปสู่ผู้เรียนได้โดยไม่ต้องมีครูผู้สอนมาบอกวิชาการต่าง ๆ ดังนั้น ผู้เรียนจึงมีโอกาสที่จะเลือกที่จะศึกษาหาความรู้ได้ด้วยตนเอง ตามความสนใจ และ พื้นฐานความรู้ของตนเอง การให้บริการนี้กระทำทุกวัน ไม่มีวันหยุด ผู้สนใจจะเข้ารับบริการนี้ ทำได้ตลอดเวลา

นอกจากการให้บริการทางวิชาการที่กล่าวมาแล้ว ในส่วนของวิชาการบาง สาขาวิชายังให้บริการทางด้านสันตนาการแก่สังคมด้วย เช่น รูปภาพต่าง ๆ ที่มีความสวยงาม ภายในศาลาต่าง ๆ และบริเวณที่ร่มรื่นของวัดก็ให้บริการทางด้านนี้ได้ เช่น เทาเซนต์ แฮร์ริส* (Townsend Harris) ได้บันทึกสภาพของวัดนี้ไว้ว่า "บริเวณลานวัดมีต้นไม้และพุ่มไม้ประดับ อยู่เป็นระยะมีสระน้ำ และภูเขาที่ทำขึ้นในประเทศจีน สภาพวัดก็สะอาดสวยงามมาก"²¹ ซึ่งเหมาะ เป็นแหล่งพักผ่อนและการหาความสงบแห่งจิตใจ ซึ่งนับได้ว่า ได้ให้บริการด้านสันตนาการ เป็น อย่างดี และเป็นการสร้างบรรยากาศทางวิชาการอีกด้วย

* เทาเซนต์ แฮร์ริส (Townsend Harris) ได้รับการแต่งตั้งจากประธานาธิบดี แฟรงกลิน เพียร์ (Franklin Pierce) แห่งสหรัฐอเมริกาให้เป็นทูตมาประเทศไทยในรัชกาล ที่ 4 พ.ศ. 2399.

²¹ กรมศิลปากร, บันทึกประจำวันของเทาเซนต์ แฮร์ริส แปลโดย นันทนา วรเนติวงศ์ (พระนคร: โรงพิมพ์ศาสนา, 2515), หน้า 86-87.

ดังนั้น วัดพระเชตุพนฯ จึงเป็นสถานที่ที่ให้บริการทางด้านวิชาการ ความรู้ แก่ผู้ที่สนใจทุกระดับชั้น และตลอดเวลาไม่มีวันหยุด นอกจากนี้ยังให้บริการทางด้านสันตนาการ แก่สังคมด้วย

4. บทบาทในการทะนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม

ตามปกติวัดเป็นศูนย์กลางแห่งศิลปวัฒนธรรมอยู่แล้ว เพราะวัด เป็นแหล่งที่เก็บ ศิลปวัตถุ และของมีค่าอื่น ๆ อันแสดงถึงศิลปวัฒนธรรม ซึ่งแสดงออกถึงศรัทธา เลื่อมใสในคุณของ ศาสนา ด้วยการสร้างสรรค์สิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ไว้ที่วัด และพยายามสร้างให้สวยงามและมีค่าที่สุด เท่าที่จะทำได้ ดังนั้นถาวรวัตถุ และศาสนาสถานที่เกิดขึ้นในวัด จึงเป็นมรดกทางวัฒนธรรมในด้าน ศาสนาศิลป เช่น การสร้างประติมากรรมออกมาในลักษณะรูปพระพุทธรูปปฏิมากร ซึ่งมีทั้งชนิดนั้นด้วย รูป สลักด้วยไม้ หรือหิน การเขียนภาพแสดงเรื่องพุทธประวัติบ้าง แสดงบารมีต่าง ๆ ของ พระพุทธเจ้าที่ทรงบำเพ็ญ ซึ่งจะช่วยให้ผู้ได้พบเห็นสามารถเข้าใจพุทธศาสนาได้ง่ายขึ้นแล้ว ผู้สร้างสรรค์ผลงานนั้นยังจะได้บุญกุศลอีกด้วย ดังนั้นความศรัทธาของผู้ที่นับถือพุทธศาสนานี้ จึงก่อให้เกิดงานช่างและศิลปต่าง ๆ ขึ้นภายในวัด เช่น โบสถ์ วิหาร ศาลาราย ธรรมาสน์ ระเบียบ หอสมุดมนต์ เป็นต้น ศิลปกรรมสาขาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นนี้วัดจึงเป็นสถานที่ที่เก็บรวบรวมไว้ด้วย

นอกจากนี้ผู้ที่เป็นช่างในสาขาต่าง ๆ นั้นยังได้ฝึกฝนและถ่ายทอดความรู้อีกด้วย กล่าวคือ เมื่อมีการสร้างและซ่อมแซมวัดพระเชตุพนฯ หรือตกแต่งวัดอุสถานต่าง ๆ ภายในวัดจะได้รับความ ร่วมมือจากช่างในแขนงต่าง ๆ ที่มีความชำนาญมาก แสดงฝีมือให้ปรากฏ ซึ่งก่อให้เกิดการฝึกฝน และการถ่ายทอดฝีมือ และความรู้ของช่างให้แก่ลูกมือ หรือศิษย์ให้เกิดการเรียนรู้ และสามารถนำไปประกอบอาชีพได้ นับเป็นการสืบทอดวิชาแขนงต่าง ๆ ซึ่งนับได้ว่าเป็นการรักษาความรู้ และสืบทอดความรู้ในวิชาช่างของไทยสืบต่อไป

ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อพระองค์ทรงสถาปนาวัด พระเชตุพนฯ ให้เป็นศูนย์กลางความรู้ แล้วก็ทรงโปรดให้มีการทะนุบำรุงสิ่งต่าง ๆ ภายในวัด พระเชตุพนฯ ด้วยการออกพระราชกฤษฎีกาห้ามผู้ที่เข้ามาในบริเวณวัด พระเชตุพนฯว่า

ห้ามบัวหน้าหมาก ขาดเสลศ น้ำลาย ฉ่ายปัสสาวะลงในที่ลานพระเจดีย์ . . .
 อย่างขูดราก ถากเปลือก เคี้ยว หักกิ่งสรรพสิ่งต้นไม้ใหญ่่น้อย มีดอก และผล อย่างกระทำ
 จราจร แก้วรูป จำหลัก บัน แกะ และ หักศิลา กระเบื้องเครื่องประดับ จับต้องรูปวาดเขียน
 ไหลมเลือน และสรรพสิ่งทั้งปวง ซึ่งรจนาคงแต่งไว้โดยรอบจังหวัดบริเวณพระอารามนี้²²

และถ้าผู้ใดฝ่าฝืนมีโทษ ดังที่ได้กำหนดไว้ในพระราชกฤษฎีกามีทั้งโทษที่ต้องรับโทษจาก
 ทางบ้าน เมือง และทางศาสนา คือ "ถ้าผู้ใดบังอาจมีพ้องพระราชกฤษฎีกาสินไหมพันหนึ่ง จะมีแก่
 ผู้นั้น ถ้าผู้นั้นตายทำลายชั้นธสันชีวิตแล้ว ก็จะไปเกิดอบายภูมิทันที"²³

จากพระราชกฤษฎีกานั้นจึงมีส่วนช่วยในการทะนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมให้สิ่ง เหล่านั้น
 คงอยู่ให้ปรากฏอยู่จนปัจจุบันนี้ ยังแสดงให้เห็นว่าวัดพระเชตุพนฯ ได้ทำหน้าที่ด้านการทะนุบำรุง
 ศิลปวัฒนธรรมมาเป็นอย่างดี

แม้ในปัจจุบัน แหล่งความรู้ที่มีอยู่ที่ยังได้มีผู้กล่าวว่าเป็นลักษณะของมหาวิทยาลัย ที่เกิด
 ขึ้นในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ดังที่ ศาสตราจารย์ นาวาเอก สมภพ ภิรมย์ ร.น. ได้
 ประพันธ์ไว้ว่า

"วัดโพธิ์" ศูนย์แหล่งต้น	วิชา
คือ "มหาวิทยาลัย" สง่า	แห่งแคว้น
มากล้นประสิทธิวิทยา	ปฐมถิ่น
กวีพากย์แผ่นดินแม่	หลังถ้อยจับใจ
"คำร่าย" วัดโพธิ์เฝ้า	คิดไว้
หมอนวดจับเส้นใน	โรคกลาง
ต้นคำรับ "สมุนไพรร"	ยอดเยี่ยม
สอนสั่ง เครื่องครัดแจ้ง	ขจัดแล้วโรคคด" ²⁴

²² ท้องสมุควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1201 เลขที่ 320 มัคที่ 30
 พระราชกฤษฎีการาชานุสาสน์ วัดพระเชตุพนฯ.

²³ เรื่องเดียวกัน.

²⁴ ศาสตราจารย์ นาวาเอกสมภพ ภิรมย์ ร.น. ราชบัณฑิต, ปกิณกคดี หมายเลข 13
ว่าด้วย อัครมหาราชาสถาปนิกแห่งกรุงสยาม (กรุงเทพฯ: ร.พ สำนักงานคณะกรรมการ เลขาธิการ
 คณะรัฐมนตรี, 2530), หน้า 61.

ดังนั้นจึงสามารถกล่าวได้ว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นผู้ที่
ปราชญ์เปรี๊ยะ ปรึกษาสามารถในด้านต่าง ๆ มากมาย ซึ่งทางการศึกษาพระองค์ทรง "ก่อกำเนิด
เกิด "มหาวิทยาลัย" แห่งแรกในประเทศไทย"²⁵ ซึ่งเป็นการทำนุบำรุงวิทยาการและอนุรักษ์
ศิลปวัฒนธรรมให้ถ่ายทอดมายังชนรุ่นหลังต่อมา

วัดพระเชตุพนฯ: การศึกษานอกระบบ

การศึกษาไทยตั้งแต่สมัย โบราณนั้นล้วนมีศูนย์กลางอยู่ที่วัดมาโดยตลอด วัด เป็นสถาบันทาง
สังคมที่ช่วยจัดการศึกษาเพิ่มเติมขึ้นจากการศึกษาจากธรรมชาติ จากพ่อ แม่ และสิ่งแวดล้อม
ต่าง ๆ การศึกษาที่จัดขึ้นที่วัดนี้เป็นการจัดการศึกษาขั้นมูลฐาน คือ สอนให้อ่านออกเขียนได้ โดย
มีพระสงฆ์เป็นผู้สอน และผู้เรียนส่วนใหญ่เป็นเด็กชายที่อาศัยอยู่ในวัด เมื่อผ่านการศึกษาขั้นมูลฐาน
แล้ว ถ้าต้องการจะหาความรู้ต่อก็จะอาศัยประเพณี คือ การบวช เพื่อที่จะศึกษาในวิชาการชั้นสูง
ในสมัยนั้นต่อไป อีกทั้งคนไทยมีค่านิยมที่เชื่อว่า ผู้ผ่านการบวชเรียนแล้วจะได้รับการอบรมบ่มนิสัย
และปลูกฝังคุณธรรมทางพุทธศาสนาสืบ เนื่องจากที่ได้รับพื้นฐานในขั้นแรกแล้ว อีกทั้งเป็นการฝึกกิริยา
มารยาท และความประพฤติตามพระวินัยอีกด้วย ซึ่งจะช่วยให้คนผู้นั้น เปลี่ยนสภาพจาก "คนดิบ เป็น
คนสุก"²⁶ ก้าวเข้าสู่วัยผู้ใหญ่ และพร้อมที่จะมีครอบครัวเป็นหลักฐานและจะได้ถ่ายทอดลักษณะนิสัย
ตลอดจนคุณธรรมต่าง ๆ ให้กับสมาชิกในครอบครัวของคนต่อไป ลักษณะการศึกษาที่กล่าวนี้ถือได้ว่า
เป็นการศึกษาที่เกิดขึ้นตามระเบียบแบบแผน และความเชื่อของสังคมในสมัยนั้น ๆ นับได้ว่าเป็นการ
ศึกษาแบบผสมผสานระหว่างการศึกษาที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ กับการศึกษาที่วัดจัดขึ้น เพื่อให้การ
ศึกษาแก่ผู้เรียนได้ทุก ๆ แง่มุมของชีวิต ดังนั้นวิชาความรู้ที่มีอยู่จึง เป็นไปในการพัฒนาบุคคลในด้าน
สติปัญญา อุปนิสัย บุคลิกลักษณะ และทักษะเพื่อประกอบอาชีพของแต่ละบุคคล เพื่อประโยชน์
ต่อตนเองในด้านการทำมาหากินเลี้ยงชีพ และพัฒนาสังคมในรูปแบบต่าง ๆ ด้วย

²⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 71.

²⁶ พิพาคา ยังเจริญ และสุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, การศึกษาและผลกระทบ
ต่อสังคมไทย สมัยต้นรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325 - 2394) หน้า 67.

การศึกษาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็มีลักษณะ เช่นเดียวกับที่กล่าวมาแล้วข้างต้น โดยเฉพาะการศึกษาที่จัดขึ้น ณ วัดพระเชตุพนฯ มีจุดมุ่งหมายเพื่อความรู้ จริยธรรม และการอาชีพ ซึ่งมีประโยชน์ทั้งกับตนเอง และสังคม กล่าวคือเป็นการให้การศึกษาอย่างกว้างขวางแก่ชนทุกระดับชั้นของสังคม ทั้งวิชาสามัญ วิชาชีพ และความรู้ทั่วไป เพื่อจะได้นำความรู้เหล่านี้ไปเป็นประโยชน์แก่ตนเอง และสังคมได้ วิชาความรู้ที่เผยแพร่ในวัดพระ เชตุพนฯ นั้น ในสมัยก่อนมักไม่ได้รับการถ่ายทอดแก่คนทั่วไปส่วนใหญ่จะจำกัดอยู่เฉพาะชนชั้นน้า หรืออาจรวมถึงตระกูลสามัญชนบางตระกูลเท่านั้น²⁷ ดังนั้น เมื่อมีการนำมาจารึกไว้ในวัดพระ เชตุพนฯ จึงเป็นการสร้างความเสมอภาคทางการศึกษาให้แก่ประชาชนทั่วไปด้วย ด้านผู้สอนนั้นก็ไม่ว่าจำเป็นต้องอยู่สอนประจำ สอนโดยใช้วิชาความรู้ที่จารึกลงบนแผ่นศิลา และนำออกเผยแพร่ตามบริเวณวัด ซึ่งก็มีลักษณะคล้ายเป็นตำราเรียน เพราะมีลักษณะที่เป็นระเบียบและเป็นหมวดหมู่ สะดวกแก่การศึกษาค้นคว้าที่ต้องอาศัยการเรียนด้วยตนเอง โดยความสามารถของตนเองความรู้และวิชาการต่าง ๆ เป็นเพียงเครื่องมือที่จะช่วยให้ผู้เรียนได้พัฒนาตนเองได้ รู้จักตัวเอง ช่วยตนเอง และสามารถพึ่งตัวเองได้²⁸ ดังนั้น การจัดการศึกษาจึงมีการจัดสิ่งแวดล้อมหลาย ๆ แบบเพื่อให้ผู้เรียนได้เลือกเรียนในสิ่งที่ตัวเองสนใจ และ เห็นว่าจะ เป็นประโยชน์แก่ชีวิตมากที่สุด การศึกษาในลักษณะ เช่นนี้จึงสอดคล้องกับ "แนวคิดการศึกษาตลอดชีวิต"^{*} ซึ่งใช้เป็นแม่บทและแนวคิดที่นำไปจัดการศึกษานอกระบบในปัจจุบันนี้

ดังนั้น การศึกษานอกระบบจึงมิได้เป็นแนวคิดใหม่สำหรับประเทศไทย เพราะจากการศึกษาหลักฐานทางประวัติศาสตร์ และเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาไทย ได้บอกให้เราทราบว่า ประเทศไทยเราได้จัดการศึกษานอกระบบมาตั้งแต่สมัยโบราณ นับแต่สมัยสุโขทัย เป็นต้นมา เพราะ การศึกษาในสมัยก่อนยังไม่มีแบบแผน ไม่มีโรงเรียน ไม่มีหลักสูตรและกำหนดเวลาการเรียน ตลอดจนอายุของผู้เรียนไม่มีแผนการศึกษา ไม่มีการวัดผลการเรียนการสอน เช่น การศึกษาวิชา

²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 102-103.

²⁸ เกียรติวรรณ อมาตยกุล, ปรัชญาการศึกษานอกระบบ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ยูนิเคิลโปรดักชั่น, 2526), ไม่มีเลขที่หน้า.

^{*} แนวคิดการศึกษาตลอดชีวิตนี้ถือว่าการศึกษาคือกระบวนการและกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับคนตั้งแต่เกิดจนตาย ที่สนองตอบต่อความต้องการของสังคม และบุคคลทุกเพศ ทุกวัย อ้างจาก วิจิตร ศรีสอาน, การศึกษาทางไกล หน้า 3.

การเรียน การอ่าน จากวัด การศึกษาวิชาชีพ จากครอบครัว หรือการศึกษาเพื่ออบรมกิริยา มารยาทและวิชาการของผู้หญิง จากวัง เป็นต้น รูปแบบการศึกษาเช่นนี้จัดได้ว่าเป็นการศึกษานอกระบบ ต่อเมื่อบ้านเมืองเจริญขึ้น เราได้รับเอาแบบอย่างการจัดการศึกษาแบบตะวันตกมาใช้ การศึกษานอกระบบจึงกลายเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา ที่เรียกว่าการศึกษานอกระบบ ซึ่งยังคงจัดอยู่และมีมาตลอดทุกยุคทุกสมัยและในปัจจุบันนี้ การศึกษานอกระบบมีหน้าที่และความรับผิดชอบ ในด้านต่าง ๆ กล่าวคือ

ด้านการแก้ไขการไม่รู้หนังสือ ให้การศึกษาทดแทนแก่ผู้ไร้โอกาสที่จะเข้าศึกษาในระบบ โรงเรียน ให้การฝึกอบรมวิชาชีพพระยะสัน จัดบริการส่งเสริมการอ่าน จัดพิพิธภัณฑ์ทางการศึกษา และจัดการศึกษานอกระบบในรูปแบบที่เหมาะสมอื่น ๆ เพื่อส่งเสริมความรู้ ความสามารถ การปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่ การแก้ไขปัญหาในชีวิตประจำวัน การพัฒนาชุมชน และความ เป็นพลเมืองดี²⁹

ในการจัดการศึกษานอกระบบ เพื่อให้สนองความต้องการได้นั้น จึงต้องมีลักษณะกิจกรรม หลายรูปแบบ กล่าวคือ จัดแบบเป็นชั้นเรียน กึ่งชั้นเรียน และไม่เป็นชั้นเรียน จึงจะสามารถทำ หน้าที่การศึกษานอกระบบได้อย่างสมบูรณ์และทั่วถึง

วัดพระเชตุพนฯ ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ก็ได้ทำหน้าที่เช่นเดียวกับการศึกษา นอกระบบในปัจจุบัน กล่าวคือ

1. เป็นสถานศึกษาขั้นต่อเนือง

การเป็นสถานศึกษาขั้นต่อเนือง หมายถึง เป็นสถานศึกษาที่จัดให้กับผู้ที่ผ่านการ เรียนเขียน เรียนอ่านชั้นมูลฐานมาจากวัด หรือสำนักต่าง ๆ แล้ว แต่ไม่มีโอกาสที่จะศึกษาต่อใน ระดับที่สูงขึ้นไปได้ ก็สามารถเข้ามาหาความรู้ได้จากวัดพระเชตุพนฯ ซึ่งเป็นสถานที่ที่มีความรู้หลาย สาขาที่จะช่วยตอบสนองผู้ที่สนใจจะศึกษาในระดับสูงขึ้นไป อีกทั้งการศึกษาในลักษณะเช่นนี้ยังเป็น

²⁹ กรมการศึกษานอกโรงเรียน, การศึกษานอกโรงเรียน (กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท., 2524), หน้า 11.

การรณรงค์เพื่อการรู้หนังสืออีกด้วย กล่าวคือ ในสมัยนั้นยังมีการขาดแคลนตำราเรียน แบบเรียน อยู่มาก ดังนั้น ผู้ที่ผ่านการศึกษาระดับมูลฐาน ซึ่งสามารถอ่านออกเขียนได้แล้ว ครั้นออกมาอยู่บ้าน ก็ไม่มีโอกาสที่จะฝึกฝน เพราะขาดตำราที่จะใช้ในการฝึกฝนทบทวน จึงอาจกลายเป็นคนไม่รู้หนังสือ ไปอีกก็ได้ ดังนั้น วัดพระเชตุพนฯ จึงเป็นแหล่งของตำราที่สามารถเข้าไปฝึกอ่าน ฝึกเขียนได้ตลอดเวลา

2. เป็นสถานที่พัฒนาความรู้และอาชีพ

แหล่งความรู้ในวัดพระเชตุพนฯ มีสาขาวิชาหลายสาขา ล้วนแล้วแต่มีประโยชน์ต่อ บุคคล และสังคมเป็นอย่างมาก ทั้งในด้านความรู้ และวิชาชีพ ที่ผู้สนใจในวิชาการเหล่านั้นสามารถ เข้าไปศึกษาหาความรู้ได้ เช่น ตำราการแพทย์ สุขภาพอนามัย ตำราด้านอักษรศาสตร์ ความรู้ด้าน จริยธรรม และการช่างแขนงต่าง ๆ ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นความรู้ที่มีประโยชน์ในด้านการนำไปปรับปรุง ชีวิต และความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น อีกทั้งยังเป็นแหล่งฝึกทักษะในด้านวิชาชีพที่กล่าวมาแล้วนั้น ได้ตามความ สนใจ โดยไม่จำกัดในด้านเวลาเรียน เพศ และวัยของผู้เรียน ซึ่งตรงกับหลักการของการศึกษา นอกกระบบในหลักที่ว่า “เปิดโอกาสและความเสมอภาคทางการศึกษาให้กับทุก ๆ คน”³⁰

3. เป็นสถานที่ที่ให้ข่าวสารและข้อมูล

การศึกษาในลักษณะนี้เป็นการให้บริการทางการศึกษา และการเรียนรู้โดยอาศัยสื่อ ต่าง ๆ เป็นการจัดการศึกษาแบบตามอัธยาศัย (Informal education) เพื่อให้ผู้เรียน เกิด ทัศนคติ ค่านิยม นิยัรักการอ่าน และเกิดความรักที่จะศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง โดยวิธีการอ่าน การฟัง หรือเข้าศึกษาค้นคว้าจากแหล่งวิทยาการที่มีอยู่เพื่อจะช่วยให้บรรลุ เป้าหมายของการศึกษา ได้ การดำเนินการศึกษาในลักษณะเช่นนี้มีการจัดขึ้นที่วัดพระ เชตุพนฯ ตั้งแต่ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ตอนต้นแล้ว โดยที่พระมหากษัตริย์ ข้าราชการ พระสงฆ์ ตลอดจนผู้เชี่ยวชาญความรู้ในสาขาวิชา ต่าง ๆ ได้เป็นผู้ดำเนินการให้วัดพระ เชตุพนฯ เป็นแหล่งความรู้ขนาดใหญ่ และมีการเผยแพร่ ความรู้เหล่านั้นด้วยสื่อประเภทต่าง ๆ เช่น รูปภาพ จารึกข้อความ และของจำลอง เป็นต้น

³⁰สุนทร สุนันชัย, การศึกษานอกโรงเรียน . . . เส้นทางที่ไม่สิ้นสุด (กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, 2529), หน้า 96.

ซึ่งในปัจจุบันนี้ร่องรอยการจัดการศึกษาในลักษณะดังกล่าวยังปรากฏให้เห็นอยู่ภายในบริเวณวัดพระเชตุพนฯ

การดำเนินการจัดการศึกษาในรูปแบบแหล่งข่าวสารและข้อมูลของวัดพระเชตุพนฯ ที่จะกล่าวถึงนี้ จะเปรียบเทียบกับรูปแบบของการศึกษาที่จัดขึ้นในปัจจุบันนี้ คือ การจัดนิทรรศการ และ ห้องสมุด

3.1 การจัดนิทรรศการ

การจัดนิทรรศการ ที่มีขึ้นในวัดพระเชตุพนฯ มีลักษณะที่เหมือนกับการจัดนิทรรศการในปัจจุบันนี้เช่นกัน กล่าวคือ เป็นการจัดแสดงวัตถุ วัสดุสิ่งของ หรือผลงานต่าง ๆ เพื่อให้ผู้ดูได้มีความรู้ ความเข้าใจจากการได้สัมผัสหลาย ๆ ด้าน เช่น การได้เห็น ได้จับต้องอุปคลำ ฯลฯ นับได้ว่าเป็นกิจกรรมที่สำคัญในการสร้างประสบการณ์การเรียนรู้ให้แก่ผู้เรียนได้อย่างกว้างขวาง และสามารถดึงดูดให้ผู้เรียนเกิดความสนใจต่อการเรียนยิ่งขึ้น³¹ และนิทรรศการที่จัดขึ้น ณ วัดพระเชตุพนฯ นี้เป็นนิทรรศการ ซึ่งจัดแสดงไว้เป็นการถาวร เพื่อให้สาธารณชนได้ชมตลอดไป

3.2 ห้องสมุด

ห้องสมุด เป็นแหล่งความรู้ที่มีลักษณะสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งในการจัดการศึกษานอกระบบในปัจจุบัน เป็นการจัดการศึกษาอีกรูปแบบหนึ่งแบบไม่เป็นชั้นเรียน แต่มีความรู้ที่รวบรวมไว้มากมายที่จะช่วยตอบสนองความต้องการทางด้านการศึกษา เป็นแหล่งที่จะให้ผู้ใช้แต่ละคนได้เข้ามาศึกษาค้นคว้าอย่างเสรี ทั้งนี้เพราะห้องสมุดเป็นที่รวมของสรรพวิทยากร ทั้งที่จาริกเป็นข้อความและสื่อต่าง ๆ มีการจัดระบบดำเนินงานในแนวทางที่จะอำนวยความสะดวกแก่ผู้ใช้บทบาทของห้องสมุดที่มีต่อการศึกษาและสังคมจึงมีอยู่มาก เปรียบเสมือนหนึ่งเป็นแหล่งที่ให้การศึกษาค้นคว้าตลอดชีวิตที่สามารถให้บริการแก่ทุกคน ทุกเพศ และวัย ซึ่งวัดพระเชตุพนฯ ในฐานะเป็นแหล่งรวบรวมความรู้ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้ทำหน้าที่ "ห้องสมุด" ด้วยเช่นกันซึ่งก็ถือว่าเป็นบทบาทหนึ่งของการศึกษานอกระบบ

³¹ วาสนา ชาวหา, เทคโนโลยีทางการศึกษา. (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์กราฟิกอาร์ต, 2525), หน้า 67.

คำว่า "ห้องสมุด" พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสภาได้ให้ความหมายว่า "ห้องหรืออาคารที่มีระบบจัดเก็บ รวบรวมรักษาความรู้ต่าง ๆ เพื่อใช้เป็นที่ค้นคว้าหาความรู้"³² และการบันทึกความรู้ หรือความรู้สึกลึกซึ้งของมนุษย์นี้มีมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่งอาศัยอยู่ตามถ้ำ และเริ่มเจริญขึ้น เมื่อมนุษย์เริ่มรู้จักถ่ายทอดความคิดเห็นออกมาโดยการใช้วัตถุมีคม เช่น หิน ชีดเขียนภาพต่าง ๆ บนผนังถ้ำ ซึ่งภาพเหล่านั้นได้แก่ ภาพสัตว์ ต่อมามนุษย์ก็ค่อย ๆ มีวิวัฒนาการเป็นลำดับจนกระทั่งถึงขั้นที่มนุษย์สามารถถ่ายทอดความรู้สึกลึกซึ้งออกมาเป็นภาษา แล้วบันทึกลงบนแผ่นดินเหนียว หรือแผ่นศิลา และมีการเก็บรวบรวมไว้เพื่อจะได้ถ่ายทอดให้แก่สังคมต่อไป

สำหรับประเทศไทยเรา กิจกรรมในรูปห้องสมุด เริ่มมีมาช้านานนับตั้งแต่กรุงสุโขทัย หลักฐานในการบันทึกความคิดเห็นเพื่อเก็บไว้เป็นหลักฐาน ได้แก่ หลักศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหง และจารึกอื่น ๆ อีกเป็นอันมาก ที่พระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์พระร่วงทรงสถาปนาไว้ แต่กิจกรรมในลักษณะ "ห้องสมุดประชาชน" นั้น เริ่มเป็นครั้งแรกโดยสืบเนื่องมาจากการบูรณะ และปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 และเห็นศิลา บันทึกโดยการแสดงเป็นภาพ พร้อมทั้งคำอธิบาย อีกทั้งยังมีสัญลักษณ์ต่าง ๆ ที่มีลักษณะท่าทางแทนภาษาได้ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ ได้ทรงออกความเห็นว่

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงใช้พระอุโบสถ, พระระเบียง, ผนัง ฯลฯ ของวัดโพธิ์ เป็นห้องสมุด มีหนังสือบันทึกเรื่องราวทางวิทยาการ หรือศาสตร์ต่าง ๆ เช่น การศาสนา การสงคราม การแพทย์ ไทโรศาสตร์ วรรณคดี พุทธศาสตร์ การปกครองมณฑลต่าง ๆ ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ นิทาน วรรณกรรม³³

ลักษณะความรู้ที่มีอยู่ในวัดพระเชตุพนฯ นั้นสามารถจัดหมวดหมู่ความรู้ได้ตามระบบสากล ซึ่ง ราวี่ กุลสมบูรณ์ ได้ทำการศึกษาโดยเปรียบเทียบกับการจัดระบบ เลขหมู่ทศนิยมของคิวอี้ (Dewey Decimal Classification System) ซึ่งแบ่งหมวดได้ดังนี้³⁴

³² พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสภา พ.ศ. 2525 (กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์, 2526), หน้า 847.

³³ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต (พระนคร: คลังวิทยา, 2505), หน้า 295-296.

³⁴ ราวี่ กุลสมบูรณ์, วัดพระเชตุพนฯ ห้องสมุดประชาชนแห่งแรกในประเทศไทย (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2508), หน้า 34-46.

1. หมวดปรัชญา ความรู้ที่อยู่ในหมวดนี้ ได้แก่ วิชาไสยศาสตร์ ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับอาเพศ หรือปรากฏการณ์ทางไสยศาสตร์ การถือโชคลาง เช่น ศิลาจารึกอโศกโพธิบาทว์ ณ ศาลาหลังไต้บริเวณลานพระมหาเจดีย์
2. หมวดศาสนา ความรู้ทางพุทธศาสนาที่มีอยู่ในบริเวณวัดพระเชตุพนฯ ได้แก่ พุทธประวัติ ประวัติสาวกพระพุทธเจ้า เรื่องราวชาดก ที่แสดงไว้ด้วยภาพเขียนพร้อมทั้งจารึกอธิบายประกอบ
3. หมวดสังคมศาสตร์ เนื้อหาที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ความรู้ในเรื่องการปกครองท้องถิ่น ซึ่งมีทั้งรูปภาพและจารึกประกอบคำอธิบายเรื่องหัวเมืองและเจ้าเมืองในประเทศไทย อยู่ ณ คอซองเจดีย์พระระเบียงล้อมรอบพระอุโบสถ 4 ด้าน ซึ่งจัดลำดับไว้เป็นระเบียบ หัวเมืองใดอยู่ที่ศใดก็ไปราคา ให้เขียนภาพพร้อมจารึกอธิบายประกอบไว้ตามที่ศนั้น ๆ และนอกจากนี้ยังมีความรู้ทางด้านประเพณีไทย เช่น แห่งกรหินพยุหยาตราทางสถลมารค ภาพมหาสงกรานต์ ก็รวมอยู่ในหมวดนี้ด้วย
4. หมวดมานุษยวิทยา ส่วนที่จัดอยู่ในหมวดนี้ ได้แก่ ศิลาจารึกที่กล่าวถึงเชื้อชาติต่าง ๆ เช่น โคลงภาพคนต่างภาษา รวมทั้งรูปหล่อ และรูปภาพของคนชาตินั้น ๆ มีภาพเขมร ภาพญี่ปุ่น ภาพแขกปะถ่าน ฯลฯ เป็นต้น
5. หมวดวิทยาศาสตร์ประยุกต์ ได้แก่ ความรู้ด้านการแพทย์ ซึ่งมีศิลาจารึกตำราสรรพคุณ ตำรารักษาโรคต่าง ๆ การถ่ายภาพบำบัด ที่มีทั้งจารึกแผน การนวด พร้อมภาพเขียนประกอบ จารึกฤกษ์ดีคน หรือรูปหล่อประกอบการจารึกนั้น
6. หมวดศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม ความรู้ในหมวดนี้ส่วนใหญ่ ได้แก่ ถาวรวัตถุสถานในวัดพระเชตุพนฯ ซึ่งเป็นสิ่งที่จะใช้ เป็นแบบอย่างในการศึกษา งานในศิลปกรรมแขนงต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี เช่น สถาปัตยกรรมทางศาสนาพุทธ โบสถ์ วิหาร บานประตู หน้าต่าง งานจิตรกรรม งานประณีตศิลป์อื่น ๆ เป็นต้น
7. หมวดวรรณกรรม ความรู้ที่จัดอยู่ในหมวดนี้มีมากมาย ได้แก่ วิธีแต่งคำประพันธ์ ประเภทต่าง ๆ วรรณกรรมประเภทต่าง ๆ เช่น โคลงโลกนิติ สุภาษิตพระร่วง กฤษณาสอนน้อง คำฉันท์ พาลีสอนน้อง เป็นต้น

8. หมวดประวัติศาสตร์ ได้แก่ความรู้ทั่วไปในด้านประวัติศาสตร์ ซึ่งจารึกถึงสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสมัยก่อนนั้นไว้ที่ วิหารโลกนารถ

การเปรียบเทียบการจัดหมวดความรู้ต่าง ๆ จากศิลาจารึกวัดพระเชตุพนฯ กับระบบการจัด เลขหมู่หนังสือที่เป็นสากลนั้น ทำให้เราได้เห็นบทบาททางการศึกษาของวัดพระเชตุพนฯ ในบทบาทของการศึกษานอกระบบได้เด่นชัดขึ้น ซึ่งจะกล่าวสรุปถึงบทบาทของวัดพระเชตุพนฯ ในฐานะของห้องสมุดดังนี้⁴⁰

1. เป็นสถานที่ศึกษาซึ่งส่งเสริมการศึกษาด้วยตนเอง
2. เป็นแหล่งรวบรวมความรู้ทั้งเก่าและใหม่ ให้ผู้สนใจได้อ่าน ศึกษาหาความรู้ เพื่อที่จะนำความรู้ไปใช้ในการดำเนินชีวิตในสังคม และเพื่อยกระดับฐานะของตนเอง ปลูกฝังนิสัยรักการอ่าน การค้นคว้าวิชาความรู้เพื่อนำไปเป็นประโยชน์แก่คนสืบไป
3. เป็นแหล่งเก็บหนังสือ หรือหลักฐานที่เป็นประโยชน์ในด้านการค้นคว้า
4. เป็นศูนย์กลางให้ใช้ค้นคว้าเรื่องราว หรือรวบรวมข้อเท็จจริงต่าง ๆ
5. เป็นแหล่งจรรโลงใจให้ประชาชน ศึกษา ค้นคว้า สิ่งที่ตนสนใจ
6. เป็นแหล่งที่ให้บริการสาธารณะ โดยที่ประชาชนผู้ใช้ไม่เสียมูลค่าอย่างใด
7. เป็นสถานที่ ที่ประชาชนจะใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์

จากหน้าที่ดังกล่าวมานี้จะเห็นได้ว่า วัดพระเชตุพนฯ ได้มีบทบาทในด้านการเป็นสถานที่ ที่ศึกษาในลักษณะของการศึกษานอกระบบได้เป็นอย่างดี และในปัจจุบันนี้หลักฐานที่ปรากฏอยู่นั้น เป็นสิ่งที่ยืนยันได้ว่า วัดพระเชตุพนฯ ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้ทำหน้าที่เช่นเดียวกับการศึกษานอกระบบ ในปัจจุบันเช่นกัน

⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 23.

บทที่ 6

สรุปและอภิปรายผล

วัดโดยหน้าที่เบื้องต้นคือ สถานที่ซึ่งสงฆ์ฝ่ายคามวาสีใช้เป็นที่พักจำพรรษาและปฏิบัติธรรม หน้าี่รองลงมาได้แก่ การใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีทางศาสนาและให้ความ ก่ออุลแก่ประชาชนในทางจิตใจ และหน้าที่ที่สามคือ เป็นที่ประสิทธิประสาทความรู้ตั้งแต่การอ่าน เขียน อักษรระดลอคจนวิทยาการต่าง ๆ ให้แก่กุลบุตร ซึ่งหน้าที่นี้เด่นมากในสมัยโบราณของไทย นอกจากนี้ วัดยังเปรียบเสมือนศูนย์ชุมชน เพราะใช้เป็นที่ชุมนุม เพื่อปรึกษาหารือในกิจการต่างๆ เพราะสมัยก่อนไม่มีศาลาประชาคมหรือศูนย์ชุมชนดัง เช่นปัจจุบัน ดังนั้นจึงสามารถกล่าวได้ว่า วัดเป็นสถาบันหลักอย่างหนึ่งในสังคมไทยสมัยก่อน และได้ทำหน้าที่ต่าง ๆ ในสังคมอย่างมากด้วย โดยเฉพาะด้านการศึกษา วัดได้ชื่อว่ามีผู้รู้คือพระสงฆ์อยู่ และสามารถให้การอบรมสั่งสอนทั้งทาง ด้านการศาสนาและทางโลกได้เป็นอย่างดี อีกทั้งวัดยังเป็นที่ยาวชเรียนเพื่ออบรมกล่อม เกลาเตรียม คนเข้าสู่สังคม การบวชเป็นการให้การศึกษาแก่คนเพื่อเตรียมไปสู่การเป็นพลเมืองดีและการศึกษา ของไทยตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยถึงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็มีลักษณะ เช่นที่ว่าดังกล่าวนี้มาตลอด คือ ใช้วัดเป็นที่เรียนอักษรวิธีขั้นต้น บวชเรียน และเรียนวิทยาการสาขาต่าง ๆ ที่วัดนั้นมีพระสงฆ์ผู้มี ความรู้ในด้านนั้น ๆ พำนักอยู่ ดังนั้นการศึกษาที่ผ่านมาจึงเกิดขึ้นที่วัดเป็นส่วนใหญ่

ลักษณะการดำเนินการจัดการศึกษาขึ้นในวัดนี้ เป็นหน้าที่ของพระสงฆ์แต่ละวัดจัดกันขึ้นมาเอง ดังนั้นลักษณะการจัดของแต่ละวัดจึงไม่เหมือนกัน การสอนก็เป็นไปตามความรู้ ความสามารถของพระสงฆ์แต่ละรูป ลักษณะเนื้อหาวิชาที่สอนก็แล้วแต่ความสามารถและความถนัดของพระสงฆ์เป็นสำคัญ ความรู้ส่วนใหญ่จะเน้นหนักไปในทางศาสนา ในส่วนของวิชาสามัญนั้นจะได้เพียงพื้นฐานเบื้องต้นเท่านั้น ลักษณะการจัดการศึกษาเช่นนี้จึงทำให้มาตรฐานทางการศึกษาในสมัยก่อนนั้นไม่เท่าเทียมและ ไม่ทั่วถึงกันนัก แต่ปัญหาทางการศึกษาที่เกิดขึ้นนี้ไม่เป็นปัญหาภัยกับสังคมในสมัยนั้นนัก เพราะความรู้ต่าง ๆ ยังไม่ค่อยมีความสำคัญหรือจำเป็นในการดำรงชีวิตของประชาชนทั่วไป ครั้นต่อมาสภาพบ้านเมืองเกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม การเมือง เศรษฐกิจ และการปกครองเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะในสมัยการเปลี่ยนแปลงแผ่นดิน จากกรุงศรีอยุธยาเป็นกรุงรัตนโกสินทร์ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีผลต่อการชรับปรุงบ้านเมืองให้มีความเจริญทันต่อการเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ มากยิ่งขึ้น ชนชั้นปกครองจึงมีบทบาทในการปรับปรุงบ้านเมืองในด้านต่าง ๆ เป็นอย่างมาก และในด้านการศึกษาแม้ว่าจะยังคงเป็นสถานที่เดิม คือ วัด ที่ทำหน้าที่นี้อยู่ แต่ก็ได้รับการส่งเสริมและสนับสนุนจากรัฐ หรือชนชั้นปกครองเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะในสมัยเริ่มต้นของกรุงรัตนโกสินทร์ได้มีสถาบัน

การศึกษาที่ดั่งขึ้นในวัด โดยมีรัฐเป็นผู้สนับสนุนและมีลักษณะที่แตกต่างไปจากการศึกษาในวัดโดยทั่วไป นั่นคือ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

วัดพระเชตุพนฯ เดิมชื่อ วัดโพธาราม เป็นวัดที่ดั่งขึ้นมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ทรงขึ้นครองราชย์แล้ว วัดนี้มีที่ตั้งอยู่ใกล้กับพระบรมมหาราชวัง พระองค์จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทำการปฏิสังขรณ์ให้มีสภาพที่ดีขึ้นโดยพระราชทานนามใหม่ว่า วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (นามสร้อยของวัดนี้ได้รับการเปลี่ยนแปลงใหม่อีกในสมัยรัชกาลที่ 4) พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก นอกจากจะปฏิสังขรณ์วัดอุสถานต่าง ๆ ภายในวัดให้ดีขึ้นแล้วยังได้ทรงโปรดฯ ให้จารึกความรู้ด้านการแพทย์ มีตำรายาหมอนวด ไม้ตามเสาะและผนังระเบียงวิหาร ศาลาต่าง ๆ ในวัดพระเชตุพนฯ ซึ่งเป็นการเปิดโอกาสให้ผู้สนใจได้ศึกษาหาความรู้ด้วยตนเอง นับได้ว่ารัฐได้เริ่มเข้ามามีบทบาทในการให้การศึกษาแก่ประชาชนโดยตรง นับว่าเป็นความก้าวหน้าใหม่ของการศึกษาไทยในช่วงหนึ่ง ซึ่งลักษณะการศึกษาเช่นนี้ได้เริ่มต้นในสมัยรัชกาลที่ 1 และในรัชกาลที่ 2 ก็คงจะดำเนินในลักษณะเช่นนี้ต่อไป จนถึงในสมัยรัชกาลที่ 3 วัดพระเชตุพนฯ ได้รับการปฏิสังขรณ์ใหญ่อีกครั้ง เนื่องจากกาลเวลาที่ผ่านไปทำให้สิ่งต่าง ๆ ภายในวัดชำรุดทรุดโทรม ในการปฏิสังขรณ์ครั้งนั้นนอกจากการซ่อมแซมวัดอุสถานให้ดีขึ้นแล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้วัดนี้เป็นแหล่งศึกษาแก่ประชาชนทั่วไป ดังนั้นจึงทรงโปรดฯ ให้มีการจารึกวิชาความรู้สาขาค่าง ๆ ลงในแผ่นศิลาและติดไว้ตามศาลาต่าง ๆ ภายในวัดเพิ่มขึ้นกว่าเดิมตามแบบอย่างที่รัชกาลที่ 1 ได้ทรงริเริ่มและฟื้นฟูไว้แล้ว วิชาที่ทรงโปรดฯ ให้จารึกมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น จากลักษณะการที่รัฐได้จัดการสถาปนาให้วัดพระเชตุพนฯ เป็นแหล่งของการศึกษานี้ จึงทำให้ วัดพระเชตุพนฯ มีรูปแบบทางการศึกษาที่เด่นชัดมากขึ้น และเมื่อกล่าวถึงการศึกษาที่มีภายในวัดพระเชตุพนฯ ในช่วงของรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น มักจะหมายถึง สภาพของวัดพระเชตุพนฯ ในสมัยของรัชกาลที่ 3 มากกว่าในรัชกาลอื่น ซึ่งอยู่ในช่วงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นด้วยกัน ลักษณะของการจัดการศึกษาของวัดพระเชตุพนฯ ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้มีลักษณะการให้การศึกษาที่แตกต่างไปจากวัดโดยทั่ว ๆ ไป กล่าวคือ

1. ลักษณะเนื้อหาความรู้ มีความรู้ทั้งทางโลก เช่น วิชาการแพทย์แผนโบราณ หมวควรรณคดี หมวดอนามัย เป็นต้น และในส่วนของความรู้ทางธรรมก็มีสอดแทรกไปพร้อม ๆ กันด้วย เช่น หมวดศาสนา โดยตรง หมวควรรณคดี สุภาษิต ซึ่งเป็นความรู้ที่นำมาจากหลักคำสอนทางพุทธศาสนา ความรู้ที่มีอยู่นับได้ว่าเป็นวิชาที่เป็นลักษณะของวิชาชีพและวิชาการชั้นสูง ซึ่งผู้มีความรู้

ที่จะถ่ายทอดวิชาการเหล่านี้มีน้อย และในสมัยก่อนนั้นยังมีค่านิยมในการทวงแทนวิชา จึงทำให้วิชาการเหล่านี้ไม่เผยแพร่ออกสู่ประชาชนทั่วไป มีการถ่ายทอดกันบ้างก็เป็นวงแคบ ๆ เท่านั้น ดังนั้น การนำวิทยาการในสาขาต่าง ๆ ออกเผยแพร่ไว้ในวัดพระเชตุพนฯ จึงเป็นการลดค่านิยมในเรื่องการทวงแทนวิชาที่เกิดขึ้นในการศึกษาสมัยก่อนลงตลอดจนสร้างความเสมอภาคทางการศึกษาได้เกิดขึ้นในหมู่ประชาชนด้วย ถึงแม้ว่าจะเป็นเพียงจุดเดียวเท่านั้น แต่สิ่งนี้ก็ได้นำแสดงถึงความพยายามที่รัฐจะทำให้เกิดมีขึ้นในสังคม และอีกประการหนึ่งเนื้อหาความรู้ที่จาริกนั้น ส่วนใหญ่ผู้ที่ได้รับการศึกษาจะเป็นพวกชนชั้นสูงซึ่งเป็นคนกลุ่มหนึ่งเท่านั้น ดังนั้นการที่มีอำนาจในการสั่งการ ได้โปรดฯ ให้มีการรวบรวมและเผยแพร่ความรู้เหล่านี้ให้แก่คนทั่วไป การกระทำดังกล่าวจึงเปรียบเสมือนการได้ถ่ายทอดวัฒนธรรมของชนชั้นสูงหรือวัฒนธรรมหลวงไปสู่ประชาชนโดยตรง โดยที่ความรู้เหล่านั้นจะแทรกค่านิยมหรือคุณสมบัติที่รัฐต้องการให้เกิดขึ้นแก่ประชาชนด้วย และวัดพระเชตุพนฯ ได้ทำหน้าที่ในการถ่ายทอดความรู้เหล่านี้ให้ไปถึงประชาชน วัฒนธรรมหรือค่านิยมที่ต้องการ ได้แก่ การอบรมสั่งสอนประชาชนให้อยู่ในศีลธรรมจรรยาตามแนวของพุทธศาสนา ซึ่งลักษณะนี้เห็นได้อย่างชัดเจน แม้ว่าจะมีวิชาความรู้ต่าง ๆ มากมาย เพราะวิชาความรู้แต่ละหมวดนั้นล้วนมีจุดประสงค์เดียวกัน เช่น หมวดวรรณคดี หมวดสุภาษิต ซึ่งลักษณะผลงานในด้านนี้ ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเฉพาะสมัยของรัชกาลที่ 3 นั้น ส่วนใหญ่จะเป็นวรรณคดีประเภทคำสอน ซึ่งให้การอบรมสั่งสอนในด้านการปฏิบัติตนตามแนวพระพุทธศาสนา สิ่งเหล่านี้เป็นหลักฐานยืนยันถึงลักษณะความรู้ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้นได้ว่าต้องการให้การสั่งสอน เพื่อให้มีคุณสมบัติตามแนวทางของศาสนาซึ่งเป็นสิ่งที่สังคมยอมรับและปฏิบัติสืบต่อกันมา ดังนั้นเมื่อรัฐมีส่วนโดยตรงในการที่จะให้การศึกษแก่ประชาชน รัฐจึงต้องการที่จะใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการควบคุมสังคมด้วย

2. ลักษณะการเรียนการสอน ผู้เรียนเป็นผู้เลือกความรู้ที่จะเรียนด้วยตนเองตามความสนใจและพื้นฐานของตนเองและผู้สอนจะถ่ายทอดความรู้ใหม่แก่ผู้เรียนในลักษณะของคำบรรยาย ซึ่งได้มีการจัดระเบียบหมวดหมู่ไว้อย่างดี รวมทั้งมีเทคโนโลยีทางการศึกษาเข้ามาช่วยในการเรียนการสอน เพื่อจะให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ได้มากที่สุด เช่น ภาพเขียน แผนที่ แผนภูมิ รูปจำลอง การเรียนก็เป็นไปตามความสามารถของผู้เรียน คือ ไม่มีการกำหนดเวลาเรียนและไม่มีการประเมินผลที่มีกฎเกณฑ์แต่อย่างใด ผู้เรียนจะต้องใช้ความพากเพียรพยายามอย่างมาก โดยเฉพาะในการศึกษาด้านวิชาชีพ ที่เกิดขึ้นนั้น ได้มีการใช้หลักการสอนที่จะให้เกิดผลแก่ผู้เรียนให้มากที่สุด จึงได้มีวิธีการสอนในรูปแบบของการได้เห็นจากของจริงหรือรูปจำลอง ดังนั้นอุปกรณ์ที่เกิด

ขึ้นในสมัยนั้นจึงนับได้ว่าทันสมัยมาก เพราะในปัจจุบันนี้การเรียนการสอนด้านนี้ยังคงใช้วิธีการที่ให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้โดยได้เห็นแบบอย่างทีละขั้นตอนและถูกต้อง เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพในการเรียนให้มากที่สุด

จากผลการค้นคว้าในครั้งนี้พบว่า จุดมุ่งหมายทางการศึกษาของวัดพระเชตุพนฯ มี 4 ประการ เรียงลำดับตามความสำคัญ ดังนี้

1. เพื่ออนุรักษ์ความรู้ให้สืบทอดไปยังชนรุ่นหลังต่อไป นับได้ว่าเป็นจุดมุ่งหมายที่บรรพบุรุษประสงค่มากที่สุด เพราะสามารถเห็นผลได้ในปัจจุบันนี้ การอนุรักษ์ความรู้นี้ได้เริ่มดำเนินการตั้งแต่การปฏิสังขรณ์ครั้งรัชกาลที่ 1 และต่อมา เมื่อปฏิสังขรณ์อีกครั้งในรัชกาลที่ 3 พระองค์ทรงโปรดให้ผู้ที่มีความรู้ความชำนาญในวิชาการสาขาต่าง ๆ ได้มาแต่งตำรา หรือนำความรู้ที่มีอยู่แต่เดิม มาตรวจสอบ และปรับปรุงให้ตีความเหมาะสมกับสภาพสังคมในสมัยนั้น จะนำความรู้มาเผยแพร่ไว้ในวัดพระเชตุพนฯ ในรูปของศิลาจารึก ภาพเขียน และหุ่นจำลอง ลักษณะของความรู้ที่รวบรวมไว้นั้น ส่วนใหญ่มีลักษณะที่เป็นสาระประโยชน์ ซึ่งเกี่ยวข้องกับหลักธรรมในพุทธศาสนา ซึ่งน่าจะมีประโยชน์ตั้งแต่ผู้ที่สนใจศึกษาเล่าเรียนและสังคม นอกจากนี้ ยังมีวิชาชีพและวิชาสามัญด้วย
2. เพื่อให้ความรู้ด้านจริยธรรม จุดมุ่งหมายทางการศึกษาในข้อนี้เห็นได้อย่างชัดเจนจากลักษณะของเนื้อวิชาต่าง ๆ ที่มีอยู่ภายในวัด ที่มีเนื้อเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา และหลักคำสอนของพุทธศาสนา แม้ลักษณะของวิชาแต่ละวิชาจะต่างกัน เช่น ความรู้ด้านอักษรศาสตร์ ในด้านการแต่งฉันทลักษณ์ต่าง ๆ และความรู้ด้านวรรณคดี สุภาษิต แม้จุดมุ่งหมายของแต่ละวิชาจะแตกต่างกัน แต่เนื้อหาความรู้ที่กล่าวถึง ก็มุ่งในจุดเดียวกัน คือ มุ่งสร้างชีวิตที่ดีขึ้นในแง่ของพุทธศาสนา เป็นสำคัญ
3. เพื่อให้ความรู้ด้านอาชีพ จากลักษณะของเนื้อหาความรู้ที่มีอยู่ภายในวัด สามารถให้ความรู้ด้านวิชาชีพได้ จึงทำให้เห็นว่า การศึกษานั้น มุ่งที่จะให้ความรู้ในด้านอาชีพด้วย เพราะในสมัยนั้น การศึกษาวิชาชีพนี้ ทำได้ยากมาก เพราะยังเป็นเรื่องที่หวงแหน จะถ่ายทอดเฉพาะวงศ์ตระกูลเท่านั้น ดังนั้น เมื่อมีการเผยแพร่ความรู้ในด้านนี้จึงเป็นลักษณะเด่นข้อหนึ่งของการศึกษาที่มีอยู่ภายในวัดพระเชตุพนฯ ยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์ วิชาชีพที่สำคัญที่มีการเผยแพร่ความรู้ เช่น อาชีพแพทย์แผนโบราณ การช่างไทย เป็นต้น

4. เพื่อให้ความรู้ด้านอักษรศาสตร์ ความรู้ที่มีอยู่นั้นสามารถให้ความรู้ในด้านการแต่งโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน ในลักษณะต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี มีการอธิบายลักษณะของคำประพันธ์ชนิดต่าง ๆ พร้อมทั้งยกตัวอย่างตามลักษณะที่ถูกต้อง เป็นแบบอย่างแก่ผู้ที่ศึกษา และปัจจุบันนี้ก็ยังมีประโยชน์ในด้านการให้ความรู้ในด้านอักษรศาสตร์ชั้นสูง เช่นเดียวกัน

ดังนั้น จากลักษณะจุดมุ่งหมายทางการศึกษา ที่กล่าวมาข้างต้นนี้ ทำให้เห็นว่า การรวบรวมวิชาความรู้สาขาต่าง ๆ รวมไว้ในวัดพระเชตุพนฯ นั้น มิใช่การเก็บเล็กผสมน้อยของความรู้ที่มีอยู่ในขณะนั้น แต่หากเป็นการรวบรวมเพื่อให้บรรลุผลทางการศึกษา เพราะความรู้ที่มีอยู่ได้รับการตรวจสอบ แก้ไขปรับปรุง และแต่งขึ้นใหม่ เพื่อให้วัดพระเชตุพนฯ เป็นแหล่งความรู้ที่คนทั่วไปสามารถ เข้าไปศึกษาหาความรู้ได้ ซึ่งผู้ดำเนินการต้องการจะใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือพัฒนาคนและสังคมชนิคมสำคัญอีกด้วย

ในส่วนบทบาททางการศึกษา สามารถกล่าวได้ว่า ลักษณะการเป็นแหล่งความรู้ของวัดพระเชตุพนฯ นั้น ได้ทำหน้าที่เผยแพร่ความรู้ไปสู่สังคมในสมัยนั้น ได้เป็นอย่างดี ถึงแม้ว่าเนื้อหาความรู้ที่จารึกไว้ในวัดพระเชตุพนฯ จะไม่มีเรื่องราวเกี่ยวกับวิทยาศาสตร์ หรือ สาขาวิชาต่าง ๆ มากเท่ากับการศึกษาที่มีอยู่ในปัจจุบันก็ตาม แต่จารึกในวัดนี้ ก็ได้รวบรวมความรู้ ซึ่งเป็นสาระสำคัญในด้านความรู้ต่าง ๆ ศิลปวัฒนธรรมไว้อย่างสมบูรณ์ บทบาทในการเผยแพร่ความรู้แก่บุคคลและสังคมสามารถสรุปได้ดังนี้

ศูนย์วิทยพัทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

1. บทบาทในการเผยแพร่ความรู้ในวิชาสามัญและวิสามัญ

ความรู้ในวิชาการทั้งสองแขนงนี้ ในสมัยโบราณนั้นมีอยู่เฉพาะกลุ่มชนเท่านั้น ไม่นำออกเผยแพร่ทั่วไป ดังนั้น ผู้ที่ได้ศึกษาจึงมีน้อยมาก ความรู้เหล่านี้มักจะสูญหายไปกับเจ้าของตำราเหล่านั้น ดังนั้น การเผยแพร่ไว้จึงนับได้ว่าเป็นการกระจายโอกาสทางการศึกษาไปสู่ประชาชนทั่วไปที่มีความสนใจ และสามารถจะเข้าไปศึกษาด้วยตนเองได้

ความรู้ด้านสามัญที่มีเผยแพร่ ได้แก่ ความรู้ด้านอักษรศาสตร์ ชั้นสูง การแต่งโคลง ฉันท์ กาพย์กลอน รูปแบบการเผยแพร่ นั้น อยู่ในรูปศิลาจารึก เป็นส่วนใหญ่ ซึ่งแสดงให้เห็นแผนผังวิธีการแต่ง และมีตัวอย่างที่ถูกต้องตามหลักเกณฑ์ประกอบการอธิบาย ซึ่งจะช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ที่ถูกต้อง และรวดเร็วขึ้น ตัวอย่างเช่น

ภาพที่ 1 จารึกตำราฉันทวรรณคดี และตำราฉันทมาศราพคดี

ลักษณะของจารึกตำราฉันทนี้ มีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดใหญ่ ประดับอยู่ที่เสาพระระเบียงพระอุโบสถชั้นในและเสาพเนกประตูเข้าพระระเบียงชั้นนอก ทั้ง 4 ทิศ ศิลาจารึกยังมีอยู่ครบและสามารถอ่านได้ชัดเจน

- ความรู้ด้านวิสามัญศึกษา ความรู้นี้เป็นการศึกษาวิชาพิเศษโดยเฉพาะ เพื่อที่จะได้เป็นเครื่องมือสำหรับประกอบการงานตามกำลังความสามารถ วิชาที่จัดเข้าเป็นพวกวิสามัญ ได้แก่ การเรียนเป็นช่าง เรียนเป็นแพทย์ เรียนเป็นข้าราชการฝ่ายทหาร พลเรือน เป็นต้น¹ ความรู้ด้านวิชาวิสามัญ ที่มีอยู่ในวัดพระเชตุพนฯ ได้แก่ คำรายา การช่างแขนงต่าง ๆ ซึ่งกรมพระยาดำรงราชานุภาพ กล่าวไว้ว่า

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดให้รวบรวมเลือกสรรตำรับตำราต่าง ๆ ซึ่งสมควรจะเล่าเรียนเป็นชั้น วิสามัญศึกษา มาตรวจแก้ไข ให้ของเดิมบ้าง แล้วโปรดประชุมผู้รู้หลักในวิชานั้น ๆ ให้แต่งขึ้นใหม่บ้าง แล้วโปรดให้จารึกแผ่นศิลาประดับไว้ในบริเวณวัดพระเชตุพนฯ²

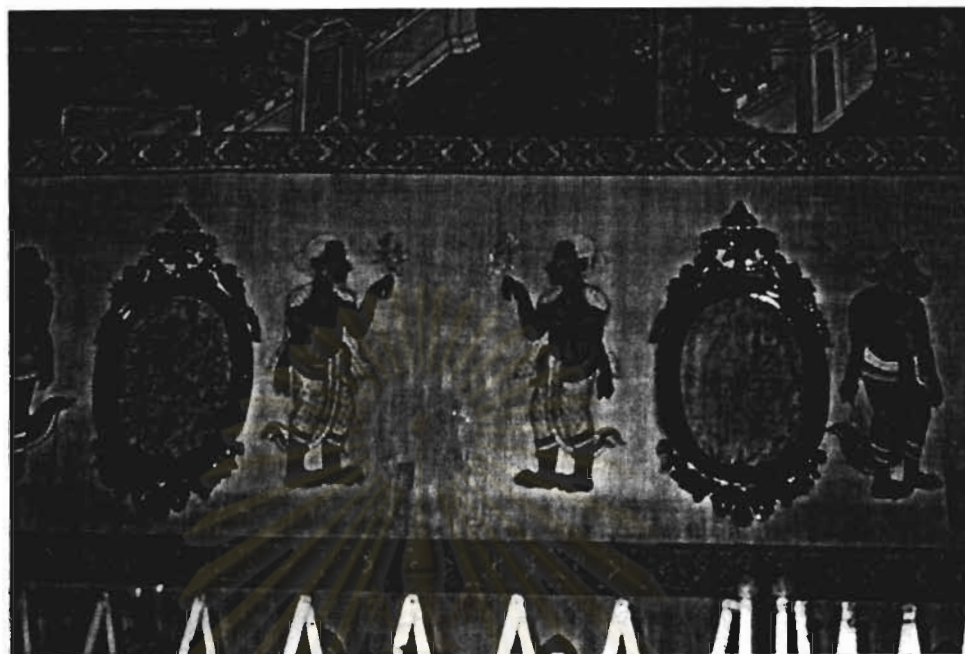
ดังนั้น ความรู้ด้านวิชาวิสามัญ จึงมีปรากฏอยู่ในวัด และสืบทอดมาถึงปัจจุบันนี้ ถ้าจะกล่าวว่า ผู้สนใจที่ศึกษาได้มีการนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ ดังจุดมุ่งหมาย หรือไม่นั้น ไม่มีหลักฐานระบุไว้ แต่ถ้าพิจารณาจากวิธีการเผยแพร่ความรู้แล้ว ผู้เขียนมีความเห็นว่า ลักษณะการเผยแพร่ความรู้ของวัดพระเชตุพนฯ นั้นก็มุ่งที่จะใช้สื่อในการถ่ายทอดความรู้ เพื่อให้ผู้เรียน ที่ศึกษด้วยตนเอง เกิดการเรียนรู้ให้ได้มากที่สุด ต้องให้ความรู้ด้านคำรายาแพทย์

ศูนย์วิทยพัทธยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ กระทรวงศึกษาธิการ ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2495-2507 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2506) หน้า 159.

² ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ, หน้าค่านำ ข.

สื่อเผยแพร่วิชาแพทย์แผนโบราณ

ภาพที่ 2 จารึกคำรายา

ภาพที่ 3 แผนการนวด

ที่มา : วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

ภาพที่ 4

ประติมากรรมรูปหล่อฤาษีคัตคน วัดพระเชตุพนฯ กรุงเทพฯ

สมัย : รัชกาลที่ 3

ช่าง : กรมหมื่นณรงค์หิรัญ

รูปหล่อฤาษีคัตคนมีจำนวน 80 รูป หล่อด้วยสังกะสีผสมดีบุกเสร็จแล้วเคลือบผิวรูปหล่อนั้น

ไปตั้งไว้ตามศาลารายรอบบริเวณวัด เพื่อเป็นสื่อในการให้ความรู้ในวิชาแขนงหนึ่งของแพทย์แผน

โบราณ เรียกว่าท่ากายบริหารจัดอยู่ในหมวดอนามัย แก่ปวดเมื่อยได้ ปัจจุบันเหลือเพียง 20 รูป

เท่านั้นและได้นำมารวมกันไว้ที่ภูเขาหน้าวิหารประจำทิศตะวันตก

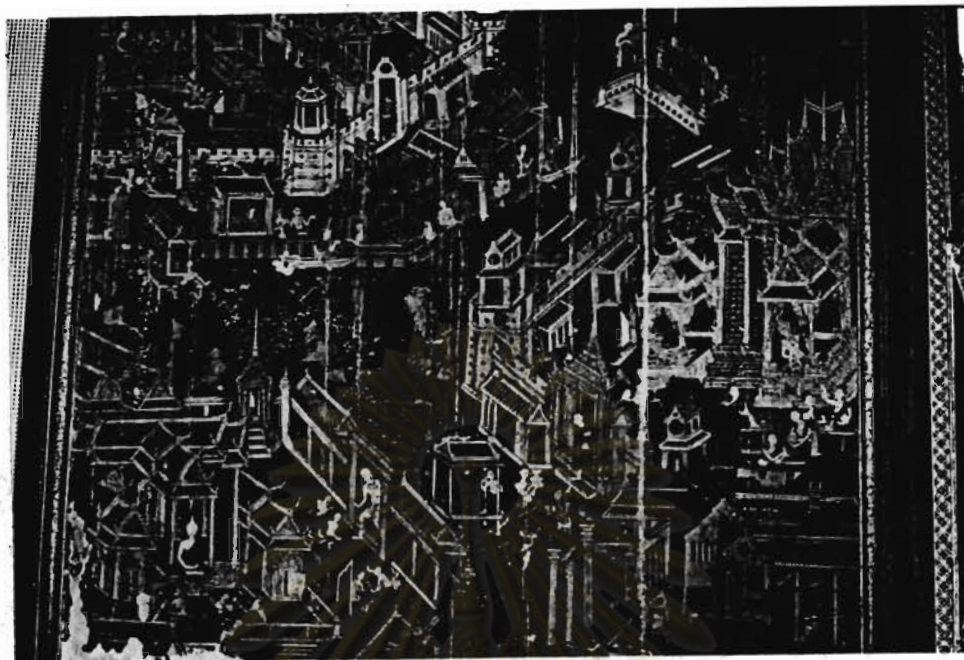
ที่มา : วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

2. บทบาทในการเผยแพร่ความรู้ทางพุทธศาสนา

บทบาทในลักษณะนี้ เป็นหน้าที่ของวัดโดยตรงอยู่แล้ว เพราะวัด เป็นสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนา ที่ให้การเผยแพร่พระธรรมคำสอนของพุทธเจ้า และเป็นที่ยอมรับและศรัทธาเลื่อมใสของคนไทยมาเป็นเวลานาน ลักษณะของการเผยแพร่ความรู้ในทางพุทธศาสนาของวัดพระเชตุพนฯ ที่จะกล่าวต่อไปนี้อยู่ในลักษณะของแหล่งวิชาความรู้ที่มีผู้นำความรู้มารวบรวมและเผยแพร่ไว้ ซึ่งไม่ใช่ในประเด็นที่พระสงฆ์เป็นผู้ให้การอบรมสั่งสอนความรู้ทางพุทธศาสนา ที่มีเผยแพร่อยู่ในรูปของภาพเขียน ได้แก่ พุทธประวัติ ประวัตินิพพานที่สำคัญ 41 องค์ ซึ่งเป็นสาวกสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ภาพพุทธประวัติตอนประสูติ ภาพแสดงภูมิประเทศ ภาพเขียนบรรยายชีวประวัติของอุบาสิกา 13 นาง และอุบาสก 20 นาย นอกจากนี้ยังมีภาพนิทานชาดก ภาพนรกสวรรค์³ ซึ่งภาพเหล่านี้ นอกจากจะมีประโยชน์ในการตกแต่งประดับสถานที่ต่าง ๆ ภายในวัดให้เกิดความสวยงามและยังเป็นสื่อที่สามารถถ่ายทอดความรู้ไปสู่ผู้สนใจได้อีกด้วย

ศูนย์วิทยพัชกร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

³วอลเตอร์ เอฟ เวลลา. แผ่นดินพระนั่งเกล้า. นิจ ทองใสภิต แปล
(กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สมาคมนักศาสนศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2514) หน้า 94.

ภาพที่ 5

จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดพระเชตุพนฯ กรุงเทพฯ

สมัย : รัชกาลที่ 3

ช่างเขียน : ช่างพระและคฤหบดี

เรื่อง พระสาวกเอตทัคคะ 41 องค์ มีจารึกบนแผ่นศิลาอธิบายเรื่องคิดไว้ได้ภาพ
รูปนี้เรื่องปุณณันตานิ ปุคตเถรวัตถุ

พระปุณเป็นบุตรนางมันตานิพราหมณีนุเป็นน้องสาวพระอัญญาโกณฑัญญเถร ออกบวรพชา
เป็นภิกษุในสำนักพระพุทธเจ้า เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จไปอยู่เวฬุวัน เธอจำเริญสมณถึงแก่พระอรหันต์
แล้วสอนพระภิกษุศิษย์ 500 ให้สำเร็จพระอรหันต์ได้ทั้งหมด ครั้นพระพุทธเจ้าเสด็จกลับมา พระสารีบุตร
ไปตามวิสุทธิ 7 ประการ เขาก็วิสันนาได้ภายหลังได้เอตทัคคะเลิศฝ่ายธรรมกถิก

ภาพชีวิตประจำวันของชาวบ้านจะมีแทรกอยู่ในเรื่องนี้ เราจะเห็นภาพบ้านไม้ทรงไทย
ปลูกเป็นแห่อูรีมน้ำ เห็นแม่น้ำสายยาว ที่ 2 ข้างทางเรียงรายไปด้วยบ้านคนและต้นไม้ตามธรรม
ชาติอย่างสวยงาม ผู้หญิงเลี้ยงลูกอยู่กับบ้าน คนจีนขายเรือขายของเด็ก ๆ ขอบเล่นน้ำและเกาะ
เรือเล่นอย่างสนุกสนาน ภาพนี้เป็นภาพที่มีบรรยากาศและสีสวยงามมาก

ที่มา : วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

นอกจากความรู้ที่แสดงด้วยภาพเขียน เหล่านี้แล้ว ยังมีจารึกข้อความอธิบายประกอบ ในแต่ละภาพอย่างละเอียดอีกด้วย ความรู้ทางพุทธศาสนาอีกด้านหนึ่งคือ หลักธรรมภายในวัด พระเชตุพนฯ ก็มีความรู้ในลักษณะเช่นนี้ และมีการเผยแพร่ในรูปแบบที่แตกต่างจากเดิมคืออยู่ใน ลักษณะศิลาจารึก ซึ่งมีรวมอยู่ในวิชาความรู้หลายสาขา เช่น ทมวคสุภาสิต ได้แก่ โคลงโลกนิติ สุภาสิตพระร่วง ทมวควรรณคดี ได้แก่ ตัวอย่างเนื้อหาความรู้ที่เกี่ยวข้องกับหลักธรรม ในข้อที่ ใ้หมำเพ็ญกุศลธรรม

พักแฝงแดง เต้าถั่ว	งายล
ทว่านสิ่งใดให้ผล	สิ่งนั้น
ทำทานทว่านกุศล	ผลเพิ่ม ชุมนา
ทำนาปบายชันชัน	ไล่เลียงตามคนา ⁴

หรือ ความเป็นธรรมคา ธรรมชาติของมนุษย์

ร้อยคนทาแก้วแก้ว	กลางฉรงค์
พันหนึ่งทามีญญาวยง	ยังรู้
แสนคนเสาะคนตรง	ยังยาก
ไปเท่าคนหนึ่งผู้	อาจอ้างอวยทาน ⁵

ผลของการเผยแพร่ความรู้

การเผยแพร่ความรู้ที่ได้กล่าวมานั้น วิธีการจัดหมวดหมู่และการเสนอความรู้ไว้ใน รูปแบบต่าง ๆ กันนั้น น่าจะแสดงให้เห็นถึงความพยายามที่จะอนุรักษ์ และเผยแพร่ความรู้แก่ผู้ สนใจให้ได้มากที่สุด ซึ่งความรู้เหล่านี้ ในอดีตไม่มีหลักฐานระบุว่า

⁴ กรมพระยาเดชาดิศร. "โคลงโลกนิติ" ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ หน้า 632.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 628.

ได้นำไปใช้ประโยชน์ในลักษณะใด แต่ปัจจุบันนี้ ความรู้ที่ตกทอดมามีประโยชน์ และมีผู้สนใจ ดังเช่น ความรู้ในโคลงนิติ ปัจจุบันนี้กรมวิชาการได้รวบรวมเป็นรูปเล่ม ที่สมบูรณ์ใช้สำหรับเป็นหนังสือ อ่านเพิ่มเติมภาษาไทย ในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย⁶ เพราะได้พิจารณาว่า โคลงโลกนิตินี้มีคุณค่า ความประณีตไพเราะของคำประพันธ์ และคุณค่าด้านคติธรรม อันเป็นประโยชน์ในการดำรงชีวิต ที่คนไทย เชื้อถือและปฏิบัติกันมาช้านาน จึงมีคุณค่าแก่ผู้ที่เป็นักเรียนและผู้สนใจจะได้อ่านเป็น อย่างยิ่ง⁷ ในวิชาการอื่น ๆ วิชาชีพที่มีอยู่ภายในวัด เช่น ตำราแพทย์แผนโบราณก็ยังมีประโยชน์ ต่อผู้สนใจ ได้ศึกษา ซึ่งปัจจุบันนี้ทางวัดได้ให้เอกชนตั้งเป็นโรงเรียนแพทย์แผนโบราณ* ขึ้นภายใน วัด ทำการสอนในรูปของโรงเรียนมาตั้งแต่ 2500 เพื่อจะเผยแพร่และสอนวิชาการนี้ไว้เพื่ออนุชน รุ่นหลังต่อไป วิชาที่สอนมีตำรายา การรักษาโรคและการนวด โดยใช้เวลาเรียน 1 ปี เมื่อจบได้ ประกาศนียบัตรของโรงเรียนแล้วสามารถมีสิทธิ์สอบรับใบประกอบโรคศิลป์ของกระทรวงสาธารณสุข เพื่อประกอบอาชีพได้

ดังนั้น จากผลของการเผยแพร่ความรู้ที่มีปรากฏถึงปัจจุบันนี้ แสดงให้เห็นได้ว่า ในช่วง ต้นของกรุงรัตนโกสินทร์นั้น ความรู้เหล่านี้ น่าจะมีบทบาทต่อสังคมบ้างพอสมควร

⁶ ประกาศกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องอนุญาตให้ใช้หนังสือในโรงเรียน ลงวันที่ 14 มกราคม 2529.

⁷ กระทรวงศึกษาธิการ กาพย์ขยายโคลงโลกนิติ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ กรมการศาสนา, 2529) หน้าค่านำ

* สัมภาษณ์ คุณประสาน วิสวัต เลขาธิการสมาคมโรงเรียนแพทย์แผนโบราณใน ประเทศไทย 25 กรกฎาคม 2530.

บทบาทที่กล่าวมาแล้วนั้น เป็นบทบาทการศึกษาของวัดพระเชตุพนฯ ซึ่งเป็นวัดที่มีลักษณะ เป็นแหล่งความรู้ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสังคมนั้น วัดพระเชตุพนฯ ในฐานะเป็นแหล่งความรู้ขนาดใหญ่ ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น และมีจุดมุ่งหมาย ที่จะให้ความรู้แก่คนในสังคมในด้านจริยธรรม โดยได้นำหลักธรรมของพุทธศาสนา เป็นแนวประพฤติปฏิบัติ ทั้งในด้านปัจเจกชนและส่วนรวม การ พัฒนาความรู้และการส่งเสริมการศึกษาตลอดจนอาชีพ ผู้เขียนเห็นว่า จากลักษณะแหล่งความรู้นี้ น่าจะทำให้วัดพระเชตุพนฯ มีบทบาทต่อสังคมบ้างในลักษณะดังจะกล่าวนี้

1. บทบาทในการจัดระเบียบของสังคม

การที่กลุ่มชนมารวมกันอยู่เป็นสังคมนั้น จำเป็นที่จะต้องมีการควบคุมให้สมาชิก ของสังคมอยู่ในกฎเกณฑ์ ระเบียบ แบบแผน เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความปลอดภัย และ สวัสดิภาพของสังคม แต่ละสังคมจึงมีการตรากฎหมาย ระเบียบต่าง ๆ ซึ่งมีสถาบันการปกครอง เป็นผู้ดำเนินงานเพื่อจะใช้เป็นกลไกควบคุมสังคม นอกจากระเบียบกฎเกณฑ์ที่สร้างขึ้นแล้ว ประเพณี ต่าง ๆ ซึ่งเป็นธรรมเนียมปฏิบัติ หรือความเชื่อที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาก ก็เป็นกลไกควบคุมระเบียบสังคมได้อีก อย่างหนึ่ง โดยเฉพาะศาสนามีความสำคัญมากในการช่วยกล่อมเกล่า โนมน้อมจิตใจและสร้าง สำนักทางศีลธรรมต่อสังคม พุทธศาสนามีบทบาทสำคัญในการทำหน้าที่ดังกล่าวมาก วัดและพระสงฆ์ เป็นกลไกทางพุทธศาสนาที่สำคัญยิ่งในการอบรมสั่งสอนประชาชนให้เป็นสมาชิกที่ดีของสังคม หลักธรรมสำคัญ ๆ จะช่วยควบคุมสังคมได้ เช่น ศีลห้า ธรรมห้า สังคหวัตถุ 4 พรหมวิหาร เป็นต้น และการที่บุคคลในสังคมได้รับการอบรมสั่งสอนหลักธรรมและยึดถือ เป็นแนวทางชีวิตร่วมกันจะทำให้ สังคมมีความขัดแย้งน้อยลง และลดปัญหาสังคมนานาประการ

ศูนย์วิจัยเพื่อไทยก้าวไกล
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วัดพระเชตุพนฯ ในฐานะที่เป็นสถานที่สำคัญในทางพุทธศาสนาอยู่แล้วจึงสามารถดำเนินการในบทบาทนี้ต่อสังคมได้เป็นอย่างดีในทรรศนะของชาวพุทธนั้น เชื่อว่าวัด เป็นแหล่งของความดีงาม เป็นแบบแผนของสิ่งที่ดีควรแก่การประพฤติปฏิบัติตาม วัดพระเชตุพนฯ ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น นั้น มีลักษณะเป็นวัดที่มีลักษณะที่ดีงาม เพราะสร้างขึ้นด้วยความศรัทธาของพระมหากษัตริย์เป็นวัดที่มีขนาดใหญ่ และมีลักษณะที่แตกต่างไปจากวัดอื่น ๆ ที่มีอยู่ในสังคมนั้นคือ เป็นแหล่งรวบรวมความรู้ที่รัฐเป็นผู้จัดขึ้น ดังนั้น บทบาทของวัดพระเชตุพนฯ ในการอบรมให้รู้ระเบียบของสังคม จึงสามารถทำหน้าที่ได้อย่างกว้างขวางและดีที่สุด เพราะนอกจากจะมีพระสงฆ์เป็นผู้ให้การอบรมสั่งสอนแล้ว แหล่งความรู้ที่รัฐได้จัดไว้และเลือกสรรคนำออก เผยแพร่แก่ประชาชนทั่วไปที่มีอยู่ที่ทวีปนั้น ยังมีบทบาทในการให้ความรู้เกี่ยวกับการจัดระเบียบของสังคมได้เป็นอย่างมาก ตัวอย่างเช่น จาริกสุภาสิตพระร่วง ที่จาริกลงแผ่นดินศิลาประดับไว้ที่ผนังคานในศาลาหน้าพระมหาเจดีย์หลังเหนือ ซึ่งเป็นความรู้ที่ผู้แต่งมีความประสงค์จะนำหลักธรรมะขั้นต้นในพุทธศาสนาไปประยุกต์ให้ง่าย สำหรับสั่งสอนชาวบ้านทั่วไปแทนการสอนด้วยหลักธรรมะจริง ๆ ซึ่งยาก คัดธรรมะที่ยากไม่จำเป็นสำหรับชีวิตชาวบ้านออกและเพิ่ม เติมบางสิ่งบางอย่าง เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพสังคมไทยในสมัยนั้น

คำสอนในสุภาสิตพระร่วงนี้ส่วนมาก เป็นคำสอน เพื่อให้คนปรับตัวเองให้อยู่ในสังคมได้อย่างเป็นสุข ซึ่งเป็นคำสอนที่ประยุกต์มาจากคำสอนทางพุทธศาสนา เนื้อหาส่วนใหญ่มุ่งที่จะเป็นคำสั่งสอนหรือแนะนำให้ประพฤติปฏิบัติแต่สิ่งที่ดีงาม เพื่อความสงบสุขของสังคม

นอกจาก เนื้อหาความรู้เพื่อการอบรมสั่งสอนให้รู้ระเบียบของสังคมจากสุภาสิตพระร่วง แล้วนั้น ความรู้ที่มีอยู่ภายในวัดพระเชตุพนฯ เช่น จาริกฉันทกฤษณาสอนน้อง จาริกฉันททาสสอนน้อง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จาริกฉันท์ปฤศนาอัชฎาพานร จาริกโคลงโลกนิติ จาริกคำราชนันท์วรรณพฤติ จาริกฉันท์มาตราพฤติ ก็มีเนื้อหาในด้านวรรณคดีคำสอนซึ่งจะช่วยให้ความรู้และปลูกฝังค่านิยมแบบพุทธได้ เป็นอย่างดี เช่น การโอบอ้อมอารี ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน การวางตนให้เหมาะสมกับกาลเทศะ การปฏิบัติตนต่อบุคคลที่มีสถานะต่าง ๆ กัน ฯลฯ ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะเป็นคำสอนที่น้อมนำให้สมาชิกของสังคมมีความเชื่อและปรัชญาในการดำเนินชีวิตอย่างเดียวกัน ซึ่งเท่ากับเป็นการเสริมสร้างความสามัคคีและความ เป็นปึกแผ่นให้แก่สังคมอีกด้วย

นอกจากความรู้ที่เป็นจาริกข้อความ เนื้อหาเป็นไปในทางคำสอนที่กล่าวมาแล้วนั้นภายใน วัดพระเชตุพนฯ ยังมีความรู้ในด้านการศาสนาโดยตรงทั้งที่เป็นรูปภาพที่เกี่ยวกับพุทธประวัติ และการประพฤติปฏิบัติตนของพุทธสาวก 41 องค์ในพระอุโบสถ ในวิหารพระนอนมีภาพเกี่ยวกับอุบาสก อุบาสิกา ที่ประพฤติปฏิบัติตนในสมัยพุทธกาล ซึ่งท่านเหล่านี้มีคุณภาพการที่จะเชิดชูและทะนุบำรุงพระพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาลให้ยืนยงและเป็นปึกแผ่น จาริกตุตงค์ จาริกอสุรา และญาณ ซึ่งสิ่งเหล่านี้เขียนเป็นรูปภาพติดไว้ตามวิหารต่าง ๆ จุดมุ่งหมายก็คือต้องการจะเผยแพร่ความรู้ด้านพุทธศาสนา ให้กว้างขวางและลึกซึ้งยิ่งขึ้น ให้ผู้ที่พบเห็นได้รับความรู้และเจริญศรัทธา และเสื่อมใสในพุทธศาสนา ยิ่งขึ้น ซึ่งนับได้ว่าเป็นกลไกที่ทำให้สังคมได้มีการรวมตัวกันในทางวัฒนธรรม เป็นการสร้างบูรณาการทางวัฒนธรรมของสังคมไทย ซึ่งจะช่วยให้ประสานให้คนในสังคมที่มีความหลากหลายในทางเผ่าพันธุ์รวม เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ ดังนั้น ความรู้ทางศาสนาที่มีอยู่ทั้งจาริกข้อความ และรูปภาพ จึงมีประโยชน์ในการช่วยก่อให้เกิดบูรณาการทางวัฒนธรรมของสังคม และช่วยจัดระเบียบของสังคมไทยในสมัยนั้นด้วย

การให้ความรู้ที่เกี่ยวกับการจัดระเบียบของสังคมในรูปของจาริกข้อความ รูปภาพที่มีปรากฏอยู่ในบริเวณวัดพระเชตุพนฯ แล้ว สถานที่ของวัดเองก็จะมีส่วนช่วยในการสร้างความเป็นพวกเดียวกัน ความสามัคคีกันได้อีกด้วย กล่าวคือ วัดเป็นสถานที่ ที่ใช้ทำพิธีการต่าง ๆ ทางพุทธศาสนา ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะเน้นย้ำ "ความเป็นพวกเดียวกัน" ตัวอย่างเช่น งานพิธีทางศาสนา งานบวช งานทำบุญต่าง ๆ หรือตัวอย่างของเทศกาลทางพุทธศาสนา ได้แก่ วันวิสาขบูชา วันมาฆบูชา วัดออก-เข้าพรรษา เป็นต้น งานบุญและพิธีกรรม และเทศกาลต่าง ๆ เป็นสื่อให้ประชาชนได้เข้ามาร่วมงานกันและได้สรรสรรค์กัน เกิดความรู้สึกรวม เป็นพวกเดียวกัน มีความใกล้ชิดและสามัคคีกันมากขึ้น

ดังนั้น ความรู้และเนื้อหาสาระที่มีอยู่ในวัดพระเชตุพนฯ นั้นมีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดระเบียบของสังคมเป็นอย่างมาก เพราะเนื้อหาความรู้ที่นำมาเผยแพร่ที่นั่นล้วนได้รับการเลือกสรรจากผู้มีอำนาจหน้าที่ในการปกครองประเทศ คือ พระมหากษัตริย์ ซึ่งพระองค์เห็นว่าเป็นสิ่งดี และจะก่อประโยชน์ให้เกิดขึ้นต่อสังคมส่วนรวมและตัวประชาชนเองด้วยและภายใต้สังคมที่มีพุทธศาสนาเป็นหลักนี้ วัดจึงเป็นแหล่งที่เหมาะสมที่สุดในการที่จะให้ความรู้และการอบรมสั่งสอนระเบียบการของสังคมให้แก่ประชาชนที่มีความนับถือและเลื่อมใสในพุทธศาสนาได้มีแนวทางในการดำเนินชีวิตในสังคมได้อย่าง เป็นระเบียบและมีความสุข

2. บทบาทการพัฒนาารูปแบบการศึกษาและความรู้

รูปแบบของการจัดการศึกษาในสมัยก่อนตั้งแต่กรุงสุโขทัย จนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีรูปแบบการจัดการศึกษาไม่แตกต่างกันเลย ซึ่งจะขอกล่าวถึงองค์ประกอบใหญ่ของการศึกษา คือ สถานที่ศึกษา ยังคงอยู่ที่วัด ซึ่งวัดจะทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางของการศึกษาและเป็นแหล่งทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมในด้านต่าง ๆ ด้วย อย่างที่สอง คือ ครูและนักเรียน พระภิกษุทำหน้าที่เป็นครูอาจารย์ และผู้ที่คือนักเรียนก็คือศิษย์วัดหรือสามเณร การจัดการศึกษาในลักษณะนี้ บิคา มารดาจะต้องนำบุตรซึ่งตนประสงค์จะให้ได้รับการศึกษาไปฝากเป็นศิษย์วัดหรือบวชเรียน วิธีการเรียนการสอนนั้นใช้การสอนที่เรียกว่า "ท่องหนังสือ" ซึ่งครูจะต้องสอนนักเรียนเป็นรายตัวไป⁹ ดังนั้น จึงจำเป็นที่ผู้หญิงไม่มีสิทธิ์ที่จะเรียนวิชาหนังสือนี้ เพราะการเรียนการสอนวิธีนี้ไม่เอื้ออำนวย องค์ประกอบของการศึกษาอย่างี่สามคืออุปกรณ์การเรียน มีลักษณะแตกต่างกันไปนักเรียนที่ฝึกอ่าน หัดเขียน ก็ใช้กระดานคำ กระดานชนวน ดินสอขาวหรือดินสอพอง นักเรียนชั้นสูงขึ้นไปก็หัดจารหนังสือในใบลาน มีเหล็กจาร กระจกหมึกและรง เป็นต้น¹⁰ และในส่วนที่สี่คือ เนื้อหาความรู้ ซึ่งส่วนใหญ่ถูกจำกัดด้วยกรอบของความเชื่อทางพุทธศาสนาขอบเขตของความรู้จึงมีจำกัด¹¹ ลักษณะที่กล่าวนั้น เป็นลักษณะ

⁹ ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ 2325-2453 ตอนที่ 1 ด้านสังคม (กรุงเทพฯ: เรื่องศิลป์, 2517), หน้า 193.

¹⁰ สุริยา รัตนกุล. "การศึกษาไทยสมัยก่อน" วารสารภาษาและวัฒนธรรม 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2525), หน้า 4.

¹¹ วาสุดี โอสถารมย์. "การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ. 2411-2475." หน้า 31.

ทั่ว ๆ ไปของการศึกษาไทยที่ผ่านมาตั้งแต่กรุงสุโขทัยจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น แต่การดำเนินการจัดการศึกษาขึ้นที่วัดพระเชตุพนฯ ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น ได้มีส่วนที่แตกต่างไปจากการจัดการศึกษาที่ผ่านมาในทางที่พัฒนาขึ้น กล่าวคือ

ด้านครูและนักเรียน ครูไม่จำกัดอยู่เฉพาะพระภิกษุเท่านั้น มีครูที่เป็นฆราวาสและมีความเชี่ยวชาญในวิชาการสาขาต่าง ๆ อย่างมากมาย ที่จะได้นำความรู้ที่มีอยู่นั้นถ่ายทอดให้แก่ผู้เรียนทุกระดับชั้น เพศและวัย ให้สามารถศึกษาได้ตามความถนัดและความสนใจ โดยใช้วิธีการศึกษาด้วยตนเอง ซึ่งผู้สอนก็ได้เปลี่ยนแปลงวิธีการสอนจากแบบ เดิมมาใช้อุปกรณ์การสอนเพิ่มมากขึ้น ทั้งจารึกความรู้ไว้เป็นตัวอักษร รูปภาพ รูปปั้นจำลองและของจริง และผู้สอนไม่ต้องสอนด้วยตนเอง แต่ต้องจัดทำความรู้ที่ตนมีอยู่ไว้ในลักษณะของชุดการสอน คือให้ผู้เรียนได้เกิดการเรียนรู้ให้ได้มากที่สุดจากสื่อการสอนที่กล่าวแล้วข้างต้น

ด้านความรู้ เนื้อหาความรู้ที่มีอยู่ในวัดพระเชตุพนฯ ก็ยังมีส่วนที่เป็นคำสอนทางพุทธศาสนาอยู่บ้างแต่ก็ได้มีการประยุกต์ให้ง่ายต่อการศึกษาและเข้าใจมากขึ้น เช่น การแต่งเป็นวรรณกรรมและวรรณคดีที่สั้นและน่าติดตามซึ่งสามารถถ่ายทอดและอบรมบุคคลต่าง ๆ ในรูปแบบที่เรียนง่ายและสูง ด้วยประสิทธิภาพ นอกเหนือจากวิชาด้านจริยธรรมที่กล่าวถึงแล้ว เนื้อหาวิชาที่ควรจะกล่าวถึงคือ วิชาชีพต่าง ๆ เช่นการแพทย์แผนโบราณ การช่างแขนงต่าง ๆ ความรู้ทางด้านอักษรวิจิตรชั้นสูง เช่น การแต่งโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอนต่าง ๆ และยังมีความรู้ด้านภูมิศาสตร์และประเพณีต่าง ๆ อีกด้วย วิชาความรู้ที่กล่าวนี้มีผู้มีความรู้มีน้อย และไม่ค่อยที่จะถ่ายทอดให้แก่บุคคลอื่นที่อยู่นอกวงศักระดูลของตนเอง จึงทำให้ไม่มีการเผยแพร่มาก่อน เมื่อได้สถาปนาวัดพระเชตุพนฯ ก็ได้มีการนำความรู้ทางวิชาชีพนี้ออกเผยแพร่ นับได้ว่ารูปแบบด้านสาระความรู้ที่จะถ่ายทอดได้เปลี่ยนแปลงไปจาก เดิมและเป็นการกระจายอาชีพไปสู่ประชาชน ดังนั้น ลักษณะของการศึกษาในวัดพระเชตุพนฯ จึงมีส่วนช่วยสร้างความเจริญในด้านงานอาชีพเพิ่มขึ้น การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวน่าจะทำให้ชนชั้นต่าง ๆ ในสังคมต้องชวนช่วยกันด้านการศึกษา อันทำให้มีการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในสังคม ซึ่งถือว่าเป็นการพัฒนาสังคมทางหนึ่ง

ความรู้ที่มีอยู่ภายในวัดพระเชตุพนฯ นี้มีได้ว่าเป็นลักษณะวิชาเฉพาะ ซึ่งไม่มีการถ่ายทอดกันในสังคม จะมีการถ่ายทอดในลักษณะการศึกษาจากวงศ์ตระกูล ซึ่งแหล่งความรู้นี้มีได้ว่า รัฐได้ใช้วัดพระเชตุพนฯ เป็นแหล่งที่จะเผยแพร่ความรู้ไปสู่ประชาชนทุกระดับชั้นและเห็นว่าการเผยแพร่ความรู้เป็นเรื่องที่ราษฎรต้องช่วยตัวเอง และพระมหากษัตริย์ได้เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องกับการเผยแพร่ความรู้ที่ “ถูกต้องที่สุด” ซึ่งแสดงให้เห็นว่า พระมหากษัตริย์ได้ให้ความสนพระราชหฤทัยที่จะให้ประชาชนได้รับการศึกษา มิได้ยิ่งหย่อนไปกว่าความสนพระราชหฤทัยในการบำรุงประเทศค้ำอื่น ๆ เช่นกัน

ข้อปัญหา

- หลักฐานชั้นต้น ที่มีอยู่ภายในวัดพระเชตุพนฯ เช่น จารึกความรู้ต่าง ๆ ภาพเขียนหุ่นจำลอง ฯลฯ ปัจจุบันมีสูญหายและลบเลือนไปเป็นจำนวนมาก บางวิชาหาร่องรอยภายในวัดแทบไม่มี ดังนั้นในการศึกษานี้จึงทำให้บางส่วนไม่สามารถตรวจสอบจากของจริงที่มีอยู่ได้ จึงศึกษาเพียงในเอกสารที่ได้คัดลอกไว้เท่านั้น

ข้อเสนอแนะ

1. ถ้าจะได้มีการดูแลรักษาให้แหล่งความรู้ภายในวัดพระเชตุพนฯ นี้ได้มีลักษณะเป็นแหล่งความรู้ เช่นสมัยก่อน เพราะเนื้อหาความรู้ที่เคยมีอยู่นั้นมีสาระประโยชน์และสามารถให้การอบรมสั่งสอนแก่คนทั่วไปในสภาพสังคมปัจจุบันได้ ซึ่งการทนุบำรุงนั้นไม่ควรมุ่งอยู่ที่ความสวยงาม ในฐานะที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวอย่างเดียว
2. ควรมีการพิมพ์เผยแพร่ความรู้ที่มีอยู่ภายในวัดพระเชตุพนฯ ซึ่งควรมีการจัดให้เป็นหมวดหมู่แล้วพิมพ์เผยแพร่ เพราะจะได้สะดวกแก่การเผยแพร่แก่คนในระดับต่าง ๆ เพราะปัจจุบันนี้เนื้อหาความรู้ที่มีอยู่ภายในวัดพระเชตุพนฯ ลบเลือนไปมากแล้ว

บรรณานุกรม

เอกสารชั้นต้น

ก. เอกสารยังไม่ได้ตีพิมพ์

เอกสารของห้องสมุดวชิรญาณ กรมศิลปากร

- จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1

ไม่ปรากฏศักราช	เลขที่ 35	จดหมายเหตุว่าด้วยการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ
ไม่ปรากฏศักราช	เลขที่ 50 ก,ข	สำเนาคำแนะนำในการเทศนาว่าด้วยเรื่องการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ และพระพุทธรูป สลูป เจดีย์ต่าง ๆ
จ.ศ.1148	เลขที่ 17	สำเนาการปฏิสังขรณ์วัดโศธาราม

- จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3

จ.ศ.1193	เลขที่ 24	สารตราพระยาจักรี ถึงหัวเมืองฝ่ายเหนือ เรื่องไม้สำหรับปฏิสังขรณ์วัดและพระนคร
จ.ศ.1193	เลขที่ 31	จดหมายเหตุว่าด้วยสำเนารายการจาริกการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ
จ.ศ.1193	เลขที่ 31 ก	จดหมายเหตุว่าด้วยสำเนาจาริกแผ่นศิลาว่าด้วยการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ
จ.ศ.1193	เลขที่ 32	จดหมายเหตุว่าด้วยสำเนาพระราชดำริว่าด้วยการทรงสร้างพระพุทธรูปไสยาสน์วัดพระเชตุพนฯ
จ.ศ.1196	เลขที่ 41	ในนอกเมืองตาก ส่งไม้ซ้อฟ้า บานประตู
จ.ศ.1197	เลขที่ 55	จดหมายเหตุบัญชีรายจ่ายพระราชทรัพย์ในการกุศลต่าง ๆ
จ.ศ.1197	เลขที่ 19	ในนอกเมืองพิษณุ ส่งไม้เพดานวัดพระเชตุพนฯ
จ.ศ.1198	เลขที่ 1 ตอน 2	หมายรับสั่งมีประกาศให้ท่านบดีเจ้าของพระอารามต่าง ๆ เอาใจใส่ปฏิบัติพระสงฆ์ สามเณร ที่เล่าเรียนพระไตรปิฎก ด้วยจิวร บิดทบาต เสนาสนะ และศิลาณเภสัช

จ.ศ.1198	เลขที่ 58	ในนอกเมืองนครสวรรค์คืนไม้ตะแบก
จ.ศ.1201	เลขที่ 320	จดหมายเหตุพระราชาคณะภิกษุการาชาณาสานวัดพระเชตุพนฯ
จ.ศ.1205	เลขที่ 8 ตอน 12	หมายรับสั่งทรงมีพระราชศรัทธาให้จาริกคำรายาและ สรรพอักษรต่าง ๆ ลงในแผ่นศิลา
จ.ศ.1206	เลขที่ 4 ก	หมายรับสั่งช่วยคนที่มีทุกข์ยากจนบวชเป็นนาคหลวง
จ.ศ.1208	เลขที่ 2 ตอน 20	จดหมายเหตุให้พระราชทานเงินเดือนให้พระอาจารย์ บอกพระไตรปิฎกตามวัด
จ.ศ.1208	เลขที่ 6 ตอน 16	จดหมายเหตุทรงให้หาอาจารย์ผู้รู้พระไตรปิฎกประจำ พระอารามหลวงเพื่อบอกสั่งสอนพระภิกษุ สามเณร
จ.ศ.1208	เลขที่ 2 ตอน 8	หมายรับสั่งเลียงพระสงฆ์ สามเณร ที่เรียนพระปริยัติ ธรรม

- เอกสารอื่น ๆ

หมู่ประวัติต่าง ๆ	เลขที่ 003.1/51 ตู้ 121	คำพูดของคนเก่า ๆ
หมู่พระราชพิธี	เลขที่ 27	ทำริหาร ทอไตร วัดพระเชตุพนฯ
หมู่ธรรมคดี	เลขที่ 6 มัคที่ 23	เทศน์ในพระสูตรต่าง ๆ

ข. เอกสารที่ตีพิมพ์แล้ว

จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวีและพระราชวิจารณ์ของรัชกาลที่ 5.

พระนคร: โรงพิมพ์ครุสภา, 2516.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระธรรมเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระ
นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., ม.ป.ป. (พิมพ์ในงานพระเมรุมาศพระเจ้า
วรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลริวิวัฒน์ (สมเด็จพระสังฆราชเจ้า)

คำทรงราชานภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ 2. พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, 2459.

_____ . ความทรงจำ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ศิลาปบรรณาการ, 2514.

เดอ ลาลูแบร์. จดหมายเหตุลาลูแบร์ ฉบับสมบูรณ์ เล่มที่ 1 แปลโดย สันต์ ท โกลบุตร
กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2513.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 3.
พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2503.

_____. แสดงกิจจานุกิจ. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2513.

นายมี, มหาดเล็ก. "กลอนเพลงยาวเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว"
ใน ประชุมเพลงยาว ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. พระนคร : โรงพิมพ์อักษรบริการ, 2507.

นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว. ประชุมพระราชปจฉา ภาค 4
พระราชปจฉาในรัชกาลที่ 3. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2465.

ปรีดีธรรมธาดา, พระยา (แพ ตาลลักษณ). โบราณศึกษา, พระนคร: โรงพิมพ์สามมิตร,
2515. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พ.ศ.หลวงบรรหารศุภวาท)

ปาลาเลกวัช. เล่าเรื่องเมืองไทย, แปลโดย สันต์ ท โกลบุตร. พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า,
2516.

ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร,
2462.

ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ. พิมพ์ครั้งที่ 3 กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สี่พร, 2517.

(ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระอริยวงศาคต
ญาณ สมเด็จพระสังฆราช ปุ่น ปุณณศิริ ณ วัดเทพศิรินทราวาส 23 เม.ย. 17)

ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ จำพวกความเรียง, จำพวกบทกลอน. พระนคร: โรงพิมพ์
โสภณพิพรรฒธนากร, 2472.

ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ 4 ภาค 2. พระนคร: โรงพิมพ์มหามงกุฎราชวิทยาลัย,
2515.

ประชุมเพลงยาว ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. พระนคร: โรงพิมพ์อักษรบริการ, 2507

ประชุมพงศาวดาร ภาค 33 - 34. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2510.

ประชุมพงศาวดาร ภาค 39 - 40. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511.

ประชุมพงศาวดาร ภาค 50 - 53. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511.

ประชุมพงศาวดาร ภาค 62 - 63. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2512.

ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435 - 2607. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507. (พิมพ์เป็น

ที่ระลึกในวันครบรอบเจ็ดสิบสองปีของกระทรวงศึกษาธิการ 1 เมษายน 2507)

ศิลปากร, กรม. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. พระนคร:

สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2506.

ศิลปากร, กรม. เพลงยาวกลบทและกลอักษรแต่งจารึกที่วัดพระเชตุพนฯ ในรัชกาลที่ 3.

พระนคร: ประจักษ์การพิมพ์, 2513 (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพรองอำมาตย์ตรี ผาด นาคพัฒน์)

_____ . บันทึกรายวันของเทาเซนต์ แฮร์ริส, แปลโดย นันทนา วรรณดิวงศ์. พระนคร:

โรงพิมพ์การศาสนา, 2515.

_____ . เอกสารครอว์ฟอร์ด. แปลโดย ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ. พระนคร: โรงพิมพ์

การศาสนา 2515.

ศิลาจารึกประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ จำพวกบทกลอน. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร,

2472. (พิมพ์ในงานพระศพพระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวศา)

อุดมสมบัติ, หลวง, จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ. พระนคร: โรงพิมพ์ศิพร, 2505.

(พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมพลทิฆัมพรโปรดให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระรัตนธัมภ์ จิลสรญาณเถร วัดเทพศิรินทราวาส 31 พฤษภาคม 2505)

เอกสารขึ้นรอง

ก. ภาษาไทย

1. หนังสือ

กวี-จรรยาโรจน์, หลวง. ประวัติการศึกษา. พระนคร: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2494.

กฤษณา สินไชย และ รัตนา ภาษฤทธิ. ความเป็นมาของแบบเรียนไทย. กรุงเทพมหานคร:

ม.ป.ท., 2522.

กาญจนาคพันธุ์. ภูมิศาสตร์วัดโพธิ์. พระนคร: สารานุกรม, 2509.

การศึกษาผู้ใหญ่, กอง. รวมบทความการศึกษาผู้ใหญ่ เล่ม 1,2. กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์คุรุสภา, 2515.

การศาสนา, กรม. ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร ตอน 2. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา,
2525.

เกียรติวรรณ อมาตยกุล. ปรัชญาการศึกษาอกระบบ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
ยูไนเต็ดโปรดักชั่น, 2526.

คณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, สำนักงาน. การประถมศึกษากับลายสือไทย.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2526.

คิกฤทธิ ปราโมช, ม.ร.ว. พระพุทธศาสนา กทม: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2516.

คิกฤทธิ ปราโมช, ม.ร.ว. "พระพุทธศาสนากับสังคมไทย" ใน คำบรรยายวิชาพื้นฐานอารยธรรม
ไทย. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2514.

คิกฤทธิ ปราโมช, สถาบันพระมหากษัตริย์. กทม: โรงพิมพ์แสงรุ่งการพิมพ์, 2523.

จุลจักรพงษ์, พระองค์เจ้า. เจ้าชีวิต. พระนคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2505.

จิตร บัวบุศย์. ศิลปไทยแบบรัตนโกสินทร์. พระนคร: โรงพิมพ์การรถไฟ, 2510.

(พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายเอี่ยม รัศมีทัต)

จิตรกร ตั้งเกษมสุข. ความเป็นมาของการศึกษาไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, 2525.

เจือ สดะเวทิน. ประวัติวรรณคดี. พระนคร: ม.ป.พ., 2524.

ชลอ อุทกราชย์, พ.ศ.อ. หมอไทย ยาไทย. พระนคร: โรงพิมพ์สำนักนายกรัชมุนตรี,
2512.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. สัมมนาประวัติศาสตร์สังคมต้นกรุงเทพฯ. กรุงเทพฯ: ม.ป.พ., 2524.

ชัย เรื่องศิลป์. ประวัติศาสตร์ไทยสมัยโบราณ ก่อนศตวรรษที่ 25. พระนคร: โรงพิมพ์พิชเชศ,
2523.

ชัย เรื่องศิลป์. ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352 - 2453 ด้านเศรษฐกิจ. กรุงเทพฯ:

สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2522.

_____. ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352 - 2453 ด้านสังคม. อมรการพิมพ์,

2528.

ชีวิตและผู้คน 200 ปี กรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: บริษัทนันทน์, 2525. (พิมพ์เนื่องใน

โอกาสงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี)

ณรงค์ พ่วงพิศ และ พลศักดิ์ จิระกรวิน. 200 ปี สังคมไทย. กรุงเทพมหานคร: เจ้าพระยา

การพิมพ์, 2526.

ดวงเดือน หิสาณบุตร. ประวัติการศึกษาไทย (ฉบับย่อ). กรุงเทพฯ: มงคลการพิมพ์, 2517.

_____. ประวัติการศึกษา. ภาควิชาสารัตถศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527.

คำทรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. มูลเหตุการสร้างวัดในประเทศไทย.

พระนคร: โรงพิมพ์อ่ำพลพิทย, 2502.

_____. เรื่องพระราชานุกิจ พระนคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2512.

_____. ความทรงจำ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ศิลปบรรณาการ, 2514.

_____. คำนวณพระอารามหลวง. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2466.

_____. ประชุมพระนิพนธ์เบ็ดเตล็ด. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504.

_____. เพลงยาวบทและกลอักษร. พระนคร: กรมศิลปากร, 2512.

เตรียมอุดมศึกษา, โรงเรียน. ประวัติวรรณคดีไทย. เล่มหนึ่ง พระนคร: โรงพิมพ์พิชัยกิจ, 2499.

ท.กล้วยไม้ ณ อยุธยา. 200 ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: สารศึกษาการพิมพ์, 2524.

ทวี มุขธระโกษา และ ชลัช ลีชะวณิช. บรรณาธิกศาสตร์. กรุงเทพฯ: สยามพัฒนาการพิมพ์,

2519.

ธรรมดิลก, พระ. ประวัติวัดพระเชตุพนฯ. พระนคร: ม.ป.ท., 2498. (พิมพ์เป็นที่ระลึกในงาน

ประชุมเพลิงคุณแม่เฝ้าก ขวบูรณ)

- ธีรศักดิ์ อัครมวร. จุดมุ่งหมายการศึกษาไทย. กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., 2517.
- น.ณ ปากน้ำ ศิลปโบราณของไทย กทม.: โรงพิมพ์เจริญผล, 2518.
- นิติ เอียวศรีวงศ์. วัฒนธรรมกระทบกับวัฒนธรรมต้นรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2525.
- เนตรนภิส นาควัชระ, ปิยะนาถ บุณนภค และจุลทัศน์ พยาฆรานนท์. วัดในกรุงเทพฯ: การเปลี่ยนแปลงในรอบ 200 ปี (พ.ศ. 2325 - 2525). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.
- น้อมนิจ วงศ์สุทธิธรรม. วรรณกรรมกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2524.
- บริหารเทพธานี, พระ. พงศาวดารไทย. พระนคร: สำนักพิมพ์ ส.ธรรมภักดี, 2496.
- บุพผนาฎ สุวรรณภาค. การสร้างบ้านแปลงเมืองรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2525.
- บุญธรรม จิตต์อนันต์ และ ปัญญา หิรัญรัมย์. หลักอาชีวศึกษา. ภาควิชาอาชีวศึกษา มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2521.
- เบญจวรรณ สุนทรางกูร. วิวัฒนาการแบบเรียนไทย. พระนคร: โรงพิมพ์สถานสงเคราะห์หญิงปากเกร็ด, 2518.
- ปรมาธิบดีชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระ. กฤษฎาสอนน้อง. พิมพ์ครั้งที่ 11. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2510.
- ปัญญา บริสุทธิ์. การศึกษาสภาพสังคมไทยในสมัยพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2528.
- ประมุท สิทธิพันธ์. วรรณกรรมสยาม. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สยาม, 2523.
- _____. ราชสำนักไทย. พระนคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2505.
- ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักงานเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2522.
- ประชุมโคลงโลกนิติ. กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาการ, 2511.

ประถม ก กา ประถม ก กา หัดอ่าน ประมวลลา อักษรนิติ แบบเรียนหนังสือไทยฉบับหอสมุด

แห่งชาติ. พระนคร: ศิลปบรรณาการ, 2506.

เปลื้อง ฃ นคร. ประวัติวรรณคดีไทย สำหรับนักศึกษา. พิมพ์ครั้งที่ 4. พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช,
2506.

แผนงาน, กอง. รายงานสรุปของคณะอนุกรรมการพิจารณาศึกษาและจัดทำโครงการมหาวิทยาลัย
เปิด. กรุงเทพฯ: ทบวงมหาวิทยาลัย, 2521.

พเยาว์ เหมือนวงษ์ญาติ. คู่มือการใช้สมุทโพร กทม: สำนักพิมพ์เมดิคัลมีเดีย, 2526.

พรพรวณ ธารนุมาศ. วรรณคดีไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด
กิตติวรรณ, 2524.

พระพจนวิลาส (อ่อน), ทำเนียบสมณศักดิ์. พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2445.

หงส์อินทร์ สุขขจร, ประวัติการศึกษาไทย. กรุงเทพฯ: ก้าวหน้าการพิมพ์, 2515.

พิทยลาภพฤฒิยากร, กรมหมื่น. ชุมนุมนิพนธ์. พระนคร: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย
2507.

_____. พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงฟื้นฟูวัฒนธรรม. พระนคร: โรงพิมพ์
กัทธิประเสริฐ, 2502.

พิพาดา ยังเจริญ และ สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา. การศึกษาและผลกระทบต่อสังคมไทยสมัย
ต้นรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325 - 2394). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2529.

แพทย์แผนโบราณวัดพระเชตุพนฯ, โรงเรียน. ตำรายาศิลาจาริกในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
(วัดโพธิ์) พระนคร พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้
จาริก ไว้เมื่อ พ.ศ. 2375 (ฉบับสมบูรณ์) พระนคร: โรงพิมพ์ทามงกุฎราชวิทยาลัย,
2505.

ยอช เซเตส์. ประชุมศิลาจาริก ภาคที่ 1. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงธน, 2526.

ยอช เซเตส์ และ มอสเชอส์เย่. ประวัติศิลปในประเทศไทย. แปลโดย มจ.สุภัทรทิศ ศิลกุล.
พระนคร: ม.ป.ท., 2502.

- ราชบัณฑิตยสภา. ตำนานเรื่องวัดอุสถานต่าง ๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงสถาปนา.
พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2472.
- รำภี กุลสมบุรณ์. วัดพระเชตุพนฯ ห้องสมุดประชาชนแห่งแรกในประเทศไทย. กรุงเทพฯ:
โรงพิมพ์คุรุสภา, 2508.
- วรวุฑฒิสฐ, พระ. วรรณคดีไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2 พระนคร: โรงพิมพ์มหาดไทย, 2502.
- วาสนา ชาวทา. เทคโนโลยีทางการศึกษา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์กรวิภาคาร, 2525.
- วอลเตอร์ เอฟ เวลดา. เมืองไทยในรัชกาลที่ 3. แปลโดย สมภพ จันทรประภา.
พระนคร: ม.ป.ท., 2511. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระชาติการ
(ม.ร.ว.จ.จิตร คเนจร)
- วอลเตอร์ เอฟ เวลดา. แผ่นดินพระนั่งเกล้า. แปลโดย นิจ ทองโสภิต กรุงเทพฯ:
สำนักพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2514.
- วิจิตร ศรีสอ้าน. การศึกษาทางไกล. นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช,
2529.
- วิชัย ประสงค์. ประวัติศาสตร์การปกครองของประเทศไทย. พระนคร: โรงพิมพ์อักษรสาสน์,
2510.
- วิไล ตั้งจิตสมคิด. การศึกษานอกระบบ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2526.
- วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. ศิลป์ไทยที่น่ารู้. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2529.
- _____. ศิลป์น่ารู้ . . . ในสองศตวรรษ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ปาณา, 2525.
- _____. 5 นาทีกับศิลป์ไทย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์หิชนเศศ, 2522.
- _____. ศิลป์ชาวบ้าน. กรุงเทพฯ: สุริยบรรณ, 2519.
- วิทย์ วิศทเวทย์. ปรัชญาการศึกษาไทย พ.ศ. 2419 - 2473. (เอกสารโรเนียว: งานวิจัย
ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของโครงการการพัฒนาสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา)
- วิลเลียม เอล. แมรดเลย์. สยามสามสมัย. แปลโดย เก่งกาจ งามขจรวิวัฒน์ และ
ชัญญา ผลอนันต์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เพื่อนชีวิต, 2527.

- วิทย์ ทัศนเงิน. ศิลปกรรมและการช่างของไทย. พระนคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, 2512.
- วันเนา: ยูเด็น. ประวัติวรรณคดีสมัยสุโขทัยและอยุธยา. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2527.
- วุฒิชัย มูลศิลป์. การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สมาคมสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทย, 2516.
- ศักดิ์ชัย นิรัญทวี. ปรัชญามนเส้นทางการศึกษา. คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2523.
- ศิลปากร, กรม. ศิลปสมัยอุทง ศิลปสมัยอยุธยา ศิลปสมัยรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สิวพร, 2510. (พิมพ์เนื่องในงานเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ 25 พฤษภาคม 2510.)
- _____. ศิลปกรรมกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ยูนิเคิลโปรดักชั่น, 2525.
- _____. วัดสำคัญกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ยูนิเคิลโปรดักชั่น, 2525.
- _____. ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1 พิมพ์ครั้งที่ 3. พระนคร: โรงพิมพ์ท่าพระจันทร์, 2500.
- ศึกษาธิการ, กระทรวง. 200 ปีของการศึกษาไทย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2526.
- สุกร ศรีแสง. ปรัชญาและแนวคิดทางการศึกษา. มหาสารคาม: อภิชาติการพิมพ์, 2522.
- สนิท ตั้งทวี. วรรณคดีและวรรณกรรมไทยเบื้องต้น. กรุงเทพฯ: โอเคียนสโตร์, 2528.
- สายสนม กิตติขจร. คำราสารพคุณสมนไพรยาไทยแผนโบราณ. กทม: โรงพิมพ์อักษรไทย, 2526.
- สมชาติ มณีโชติ. จิตรกรรมไทย. กรุงเทพฯ: โอเคียนสโตร์, 2529.
- สมพร ภูคิยานันต์. การสำรวจเรื่องการใช้สมนไพรของแพทย์แผนโบราณ. กทม: โรงพิมพ์พิชเชศ, 2527.
- สมพันธ์ เลขะพันธ์. วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ศาสนา, 2518.
- สิริวัฒน์ คำวันสา. อิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียในเอเชียอาคเนย์ (เน้นประเทศไทย). กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์, 2527.
- สมภพ ภิรมย์ ร.น., น.อ. ปกิณคดี หมายเลข 13 ว่าด้วย อัครมหาราชสถาปนิกแห่งกรุงสยาม. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักงานคณะกรรมการการเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2530.

- สุนทร สุนันชัย. การศึกษานอกโรงเรียน . . . เส้นทางที่ไม่สิ้นสุด. กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, 2529.
- สุภัตรา ชุมเกตุ. การศึกษานอกโรงเรียน. ภาควิชาพื้นฐานการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2522.
- สุลักษณ์ ศิวรักษ์. ทัศนะทางการศึกษา. กทม: โรงพิมพ์แสงรุ่งการพิมพ์, 2525.
- สุลักษณ์ ศิวรักษ์. ปรัชญาการศึกษา. พระนคร: สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, 2516.
- สุวัฒน์ วัฒนวงศ์. การศึกษานอกโรงเรียน. ภาควิชาการศึกษาผู้ใหญ่และการศึกษาพิเศษ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2526.
- สุวิน สุขสมกิจ. พุทธศาสนากับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม. กรุงเทพฯ: บพิธการพิมพ์, 2519.
- สุนนชาติ สวัสดิ์กุล, ม.ร.ว. "สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส" ประวัติครุ. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2506.
- สุทธิลักษณ์ อ่ำห้วงศ์. เที่ยววัดโพธิ์. กรุงเทพฯ: สุวีริยสาสน์, 2527.
- แสงโสม เกษมศรี, ม.ร.ว. และ วิมล พงศ์พิพัฒน์. ประวัติศาสตร์สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 3 พ.ศ. 2325 - 2394. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักงานเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2523.
- เสรีयरโกเศศ. ชีวิตไทยสมัยก่อน. พระนคร: โรงพิมพ์ราชบัณฑิตยสภา, 2510.
- _____. การศึกษาเรื่องประเพณีไทยและชีวิตไทยสมัยก่อน. พระนคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2515.
- เสถียร ฉายลักษณ์ ร.ท. ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 2. พระนคร: โรงพิมพ์เดลิแมต์ 2478.
- เสถียน ศุภโสภณ. พระพุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทย. พระนคร: โรงพิมพ์อักษรบริการ, 2505.
- สำราญ วงศ์ท่าห์. คำรายนายาจารย์กัฏราชโอรสและพระโอรสพระนาราย. กทม: โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2523.

อคิน รัตพัฒน์, ม.ร.ว. สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์: พ.ศ. 2325 - 2416.

พระนคร: โรงพิมพ์พิมพ์เศศ, 2521.

อภัย นาคคง. ความรู้เบื้องต้นวิชาประวัติศาสตร์ศิลป์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ ท.วัฒนา, 2513.

เอมอร ชิตะโสภณ. ปกิณกนิพนธ์เชิงวิชาการ, ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2527.

อัมมาร์ สยามวาลา. คำบรรยายวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2516.

อำนาจ เย็นสหาย. ประวัติศาสตร์ศิลปกรรมร่วมสมัยของรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรไทย, 2524.

2. บทความ

ก่อ สวัสดิทานิชย์. "เรื่องเก่าในอดีต." วารสารการศึกษาแห่งชาติ 19 (ธันวาคม 2527- มกราคม 2528): 60-63.

คณิดา เลขะกุล. "200 ปี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว." อนุสาร อ.ส.ท. 27 (มีนาคม 2530): 14-25.

สุลินุด นุรณเวช. "ช่างเขียน วัดพระเชตุพนฯ." อักษรศาสตร์ 5 (2525): 125-143.

ชัย เรื่องศิลป์. "พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว." ศิลปวัฒนธรรม 8 (มีนาคม 2530): 62-69.

ณัฐ ภัทรอัญญา. "วัดกับบทบาทที่เปลี่ยนแปลง." มติชน 7 (ตุลาคม 2529): 51.

เดวิท เค วัยอาจ. "จุดเริ่มต้นการศึกษาแบบใหม่ในเมืองไทย." แปลโดย แก่นจันทร์ กามพยอม และ ธรรมเกียรติ กันอริ. ปริญญานิพนธ์ 5 (กรกฎาคม - กันยายน 2519): 22-29.

_____. "คณะสงฆ์เป็นเครื่องยกฐานะในสังคมไทยโบราณ." ศิลปากร 10 (พฤษภาคม 2509): 41-48.

ธนู แสงวงศ์ดี. "การอาชีวศึกษา: อดีต ปัจจุบัน อนาคต." วิทยากร 74 (กรกฎาคม - กันยายน 2518): 2-16.

- ปรุภพงศ์ นฤฤทธิพงศ์. "รูปแบบและภารกิจของมหาวิทยาลัย." วารสารรวมคำแห่ง
10 (พฤศจิกายน 2528): 87-92.
- ประจักษ์ สายแสง. "ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับการอุดมศึกษาของไทยในสมัยอยุธยา
ค.ศ. 1380 - 1767." ศรีนครินทร์วิโรฒพิชญโลก (เมษายน - กรกฎาคม 2523):
42-53.
- ประทีป ชุมพล. "วัดพระเชตุพนกับการศึกษาด้านจารึก." วารสารศิลปากร 4-5 (ธันวาคม
2523-ธันวาคม 2525): 113-143.
- เปลื้อง ฅ นคร. "ประวัติการศึกษาประเทศไทย." จันทร์เกษม (มีนาคม - เมษายน): 24-38.
- พงศ์ศักดิ์ วรสุนทรโรสถ. "ทิศทางใหม่ของอาชีวศึกษา." ใน รวมบทความอาชีวศึกษา
หน้า 106-110. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์วิทยากร, 2517.
- มหาประยุทธ, พระ. "พระพุทธศาสนากับการศึกษาสมัยเดิมของไทย." จันทร์เกษม
(มีนาคม - เมษายน 2515): 116-123.
- มาลี รักตะประภู. "คำร่ายาวัดโพธิ์." อนุสาร อ.ส.ท. 11 (พฤษภาคม 2514): 24-27.
- สุพา ชมจันทร์. "การศึกษา กับสังคมไทย." จุลสารโครงการคำร่าสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
(เมษายน 2518): 109-123.
- รวม ยอดททัย. "มหาวิทยาลัยวัด." คุรุปริทัศน์ (พฤษภาคม 2526): 44-46.
- วุฒิชัย มูลศิลป์. "แนวความคิดเกี่ยวกับการศึกษาของไทยจากสมัยสุโขทัยจนถึงการเปลี่ยนแปลง
การปกครอง 2475." สังคมศาสตร์ปริทัศน์ (มกราคม - มีนาคม 2519): 200-204.
- _____. "สองศตวรรษของการศึกษาไทย." วารสารการศึกษาแห่งชาติ 16 (เมษายน-
พฤษภาคม 2525): 18-24.
- วิทย์ วิศทเวทย์. "ปรัชญาการศึกษาไทย พ.ศ. 2411 - 2475." วารสารการศึกษาแห่งชาติ
17 (สิงหาคม - กันยายน 2526): 22-37.
- วิจิตร ศรีสอาน. "มหาวิทยาลัยเบ็ด." คุรุปริทัศน์ 4 (กุมภาพันธ์ 2522): 7-10.
- วิบูลย์ ธีสุวรรณ. "การศึกษา ศิลปในสองร้อยปี." อักษรศาสตร์ 5 (2525): 144-164.

วิมล หงศ์พิพัฒน์. "การศึกษาของไทยก่อนสถาปนากระทรวงธรรมการ." จันทร์เกษม
(มีนาคม - เมษายน 2515): 116-121.

ศิริชัย ชินะดังกูร และ เกษร สิทธิ ภูประเสริฐ. "ปรัชญาอาชีวศึกษา." วารสารการศึกษา
แห่งชาติ 17 (มกราคม - กุมภาพันธ์ 2526): 22-28.

สมบูรณ์ พรหมภาพ. "ความมุ่งหมายของการศึกษา." วารสารวารานุกรมศึกษาศาสตร์
1 (กรกฎาคม - กันยายน 2528): 15-22.

สมประสงค์ น่วมบุญลือ. "วัดพระเชตุพนฯ มหาวิทยาลัยชาวบ้าน." วารสารศิลปากร 4-5
(ธันวาคม 2523 + ธันวาคม 2525) หน้า 131 - 143.

เสาวภา โททยวัฒน์. "โลกทัศน์ของคนไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325 - 2416."
ใน สังคมไทยใน 200 ปี หน้า 94-98. ฅรงค์ พ่วงพิศ และ พลศักดิ์ จริโกศิริ
บรรณาธิการ กรุงเทพฯ: มศวประสานมิตร, 2526.

แสง จันทร์งาม. "พุทธศาสนากับสังคมไทยปัจจุบัน." สังคมศาสตร์ปริทัศน์ 6 (ธันวาคม
2511 - กุมภาพันธ์ 2512): 6-7.

สุริยา รัตนกุล. "การศึกษาภาษาไทยในสมัยก่อน." วารสารภาษาและวัฒนธรรม (กรกฎาคม -
ธันวาคม 2525): 1-27.

สิริยา. "ระบบการศึกษา" ใน ชีวิตและผู้คน 200 ปี กรุงรัตนโกสินทร์ หน้า 219 - 220
กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2525.

เอกวิทย์ ฅ ฉลอง. "การศึกษาในสมัยกรุงสุโขทัย." ใน รายงานผลการสัมมนาการเมือง
และสภาพสังคมสมัยสุโขทัย หน้า 215 - 234. นคร พันธุ์รงค์ บรรณาธิการ
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิเศษ, 2521.

เอนก พ. อนุกุลบุตร. "แนวคิดบางประการเกี่ยวกับมหาวิทยาลัยเปิด." วารสารรามคำแหง 3
(มกราคม - กุมภาพันธ์ 2520): 145-151.

อุทัย คุลยเกษม. "เพื่อความเข้าใจเกี่ยวกับบทบาทและข้อจำกัดของระบบการศึกษาในการ
เปลี่ยนแปลงสังคม." วารสารการศึกษาแห่งชาติ 17 (มกราคม - กุมภาพันธ์ 2526):
7-19.

อุ้นตา นพคุณ. "การศึกษาอรุณนัย : แนวคิดและหลักการ." วารสารการศึกษาผู้ใหญ่

13 (กันยายน - ตุลาคม 2519): 2-17.

3. วิทยานิพนธ์

กาญจนา ธรรมเมธี. "วิเคราะห์วรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น."

วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, 2528.

จรรยา แสนจิตต์. "นโยบายและการจัดการอาชีวศึกษาของไทย พ.ศ. 2441 - 2474."

วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, 2524.

เจริญศรี เจริญวัฒน์. "นโยบายเกี่ยวกับการจัดการอาชีวศึกษาระหว่าง พ.ศ. 2475 - 2530."

ปริญญาโทมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, 2526.

ธวัช ชะอุ่ม. "วิวัฒนาการวิชาชีพครูในประเทศไทย." วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาค

บริหารการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520.

นันทนา วัฒนสุข. "บทบาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์เกี่ยวกับการ

บำรุงพระพุทธศาสนา." วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522.

พาสณา กิจถาวร. "บทบาทของคณะสงฆ์ในเรื่องการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว." วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524.

ไพรัตน์ จันทระชิต. "ความคิดใหม่ทางการเมือง การเมือง การปกครอง เศรษฐกิจและสังคม

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น." วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, 2528.

ยุวดี คปนียกร. "วิวัฒนาการของการแพทย์ไทยตั้งแต่สมัยเริ่มต้นจนถึงสิ้นสุดรัชสมัยพระบาท

สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว." วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522.

- รัตนา สถิตานนท์. "วิเคราะห์สุภาษิตพระร่วงในแง่วัฒนธรรม." วิทยานิพนธ์ปริญญาโท
สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, 2520.
- รัตนาวดี แก้วไชโย. "การศึกษา رایจ่ายพระราชทรัพย์ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น."
วิทยานิพนธ์ปริญญาโท บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527.
- วารุณี ไอสถารมย์. "การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ. 2411 - 2475." วิทยานิพนธ์
ปริญญาโท บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524.
- วงเดือน นาราสาจจ์. "การดำเนินนโยบายต่างประเทศของไทยต่อมหาอำนาจตะวันตก ใน
รัชสมัยพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2367 - 2394)." วิทยานิพนธ์ปริญญาโท
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2518.
- สายชล วรณรัตน์. "พุทธศาสนากับแนวความคิดทางการเมืองในสมัยรัชกาลที่ 1 พ.ศ. 2325-
2352." วิทยานิพนธ์ปริญญาโท บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.
- สุพรรณิ กาญจนัฐติ. "บทบาทของมิชชันนารีในประเทศไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 5
แห่งกรุงรัตนโกสินทร์." วิทยานิพนธ์ปริญญาโท บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2507.
- สุวิทย์ ไทยวัฒน์. "วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ. 2394 -
2475." วิทยานิพนธ์ปริญญาโท บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521.
- อัจฉรา กาญจนินัย. "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น." วิทยานิพนธ์
ปริญญาโท บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523.
- อริยา สัมสุวรรณ. "บทบาทของพระภิกษุในการพัฒนาชุมชนชนบทของไทย (พ.ศ. 2500-2520)."
วิทยานิพนธ์ปริญญาโท บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.
- เอนก ส่งแสง. "วิวัฒนาการของมหาวิทยาลัยเปิดในประเทศไทย." วิทยานิพนธ์ปริญญาโท
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527.

4. เอกสารอื่น ๆ

- กุสุมา รัชชัมณี "ลักษณะเฉพาะของวรรณคดีสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว"
 บรรยายที่ มหาวิทยาลัยศิลปากร 31 มีนาคม 2530. (เอกสารอัดสำเนา)
- จุลทัศน์ พยาฆรานนท์ "ประณีตศิลป์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว" บรรยายที่
 มหาวิทยาลัยศิลปากร 24 มีนาคม 2530 (เทปดัด)
- แกมสุข นุ่มนนท์ "พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวกับประวัติศาสตร์ไทย" บรรยายที่
 มหาวิทยาลัยศิลปากร วันที่ 3 มีนาคม 2530.
- ศรีศักดิ์ วัลลิโภคม "สังคมและวัฒนธรรมสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว" บรรยายที่
 มหาวิทยาลัยศิลปากร 10 มีนาคม 2530. (เทปดัด)
- ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยรัตนโกสินทร์ "พระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
 เจ้าอยู่หัว" การอภิปราย ออกอากาศทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
 28 กุมภาพันธ์ 2530.
- สมบุรณ์ สุขสำราณ "พุทธศาสนา พระสงฆ์ วัดและประชาชน" เอกสารเสนอในการสัมมนาทาง
 วิชาการเรื่อง "บ้านและวัด : พื้นฐานสำคัญของสังคมไทย" ณ ห้องประชุมสารนิเทศ
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 15 - 16 กันยายน 2529 (เอกสารอัดสำเนา)
- อนุวิทย์ เจริญศุกุล, สมใจ นิ่มเล็ก "สถาปัตยกรรมในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
 เจ้าอยู่หัว" บรรยายที่ มหาวิทยาลัยศิลปากร 17 มีนาคม 2530. (เอกสารอัดสำเนา)

5. สัมภาษณ์

- ประสาน วสุวัต. เลขาธิการสมาคมโรงเรียนแพทย์แผนโบราณในประเทศไทย. สัมภาษณ์,
 25 กรกฎาคม 2530.

ข. ภาษาอังกฤษ

หนังสือ

La Loubere, Simonde, The Kingdom of Siam (London Oxford University Press, 1969)

Wyatt, David K, The Politics of Reform in Thailand : Education in the Reign of King Chulalongkorn. New Haven and London: Yale University Press, 1969.

_____ : Thailand: A Short History Bangkok: Thai Watavia Panich, 1984.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จาริกในพระวิหารพระโลกนาถ

คำจาริก

1. ศุภมัศดุพระพุทธศักราชล่วงแล้ว สองพันสามร้อยสามสิบ เบ็ดพระวษา ๗ วัน จันทร์เดือนสิบ เบ็ดแรมแปดค่ำปีระกานักสัตว์เอกศก สมเด็จพระบรมธรรมมฤมหาราชธาธิราช พระเจ้ารามธาธิติ บรมนารถบรมบพิตร พระพุทธเจ้าอยู่หัวผู้ผ่านพิภพไอศวรรยาธิปัตถวัลยราช กรุงเทหวาราวะดีศรีอยุธยามหาพิลลภพพรรัตนราชธานี บูริรมย์อุคมพระราชมหาสถาน ะ
2. เสด็จทอดพระเนตรเห็นวัดโพธาราม เก้าขำรูปรักหักพัง เป็นอันมาก ทรงพระราช สรัทธาจะปดิสังขรณ์ ส้างให้บริบูรณงามขึ้นกว่าเก่า ซึ่งที่เป็นลุ่มคอนท้วยคลองสระบ่อรองคูอยู่นั้น ทรงพระกรุณาให้เอาคนสองหมื่น เศษคนดินมาถมเต็มแล้ว รุ่งขึ้นปีหนึ่งสองปีกลับยุบจมไป จึงให้ซื้อ มูลดินถมสิ้นพระราชทรัพย์สองร้อยห้าชั่งสิบห้าตำลึง จึงให้ปราบที่ขุนมูล ะ
3. ดินเสมอดีแล้ว ครั้น ๗ วันพฤหัสบดีเดือนสิบสอง แรมสิบเบ็ดค่ำ ปิณธุ นักสัตว์ เบญจะศก ให้จับการปดิสังขณะส้างพระอุโบสถมีกำแพงแก้วระ เบื้องประตูล้อมรอบสิ้นในกำแพง แก้วแลหว่างพระระ เบียงขึ้น ในชั้นนอกก่ออิฐห้าชั้นแล้วคาดปูน กระทำพระระ เบียงล้อมสองชั้น ผึงพระระ เบียงข้างในประดับกระ เบื้องประตูผนังหลังพระระ เบียง ะ
4. เขียนเป็นลายแย่งมุมพระระ เบียงนั้น เป็นจักรระมุขทุกชั้น มีพระวิหารสี่ทิศบันคา หลังคาพระอุโบสถพระวิหารพระระ เบียงนั้นมุงกระ เบื้องเคลือบศรีเขียว เหลืองสิ้น ครงพระวิหาร ทิศตะวันตกออกไปให้บุครากพระ เจดีย์ใหญ่กว้างสิบวาเล็กห้าศอก ดอกเขมเอาอิฐหักใส่กะทึงให้แน่น แล้วเอาไม้ตะ เคียนยาว เก้าวาน้ำศอกจักริศ เรียงระดับประกบกันเป็นตระราง ะ
5. สองชั้นแล้วจึงเอาเหล็กดอกเหล็กใหญ่ยาวสองศอกครึ่งตะตลอดไม้แกนงทั้งสองชั้น ทหว่างช่องแกนงนั้นเอาอิฐหักทรายถมกะทึงให้แน่นดีแล้วรุ่งขึ้นณะวันศุกร์ เดือนสามขึ้นสิบค่ำปีขาล ฉ้อศกเพลาเช้า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนิร พร้อมด้วยพระราชวงษานุวงษ์เสนา พุฒามาตย์ราชขโรทิศไทราจารย์ มายังที่ลานพระมหาเจดีย์

6. จึงให้ชักชะลอพระพุทธรูปนิมิตศรีสรรเพชญ์อันชำรุดรับมาแต่กรุงเก่า เข้าวางบนรากไม้คอกฤกษ์ประโคมข้องกลองแตรสังข์ดุริยางคดนตรีไพเราะ แสดงทรงวางค้ำทอง อิฐนาถอิฐเงินก่อราก ข้างหลองทูลีพระบาททั้งปวงระดมกันก่อถาด กว้างแปดวาถึงที่บันจึ่ง เชิญพระบรมธาตุแลฉลองพระ เขี้ยวแก้วองค์หนึ่ง พระ เขี้ยวทององค์หนึ่ง พระ เขี้ยวทองคำองค์หนึ่ง

7. บันจึ่งในท้องพระมหาเจดีย์ แล้วก่อสลับต่อไป จนสำเร็จยกยอดสูงแปดสิบสองศอก กระทำพระระเบียงล้อมสามด้าน มั่นนั้นเขียนนิยายราม เกรียรค์ จึงถวายนามพระมหาเจดีย์ ศรีสรรเพชญ์คาญญา แลในวงพระระเบียงชั้นในมีพระมหาธาตุสี่ทิศนอกพระระเบียงชั้นนอก ทว่าพระวิหารคดนั้นมีพระ เจดีย์ถาดเดียวทำพระองค์ สี่ทิศอยู่สลับพระองค์ เข้ากันทั้งพระ ะ

8. มหาเจดีย์ใหญ่พระมหาธาตุ เปนยี่สิบห้าพระองค์ บันจึ่งพระบรมธาตุสิ้น แลมีพระวิหารคดสี่ทิศ กำแพงแก้วคั่นประตูมับระดับกระเบื้องเคลือบ สองประตูมีรูปสัตว์ประหลาดคู่ ทำหอไตรยมุขกระเบื้องหุ้มคิบุกฝาแลเสาศิลาทองลายรดน้ำแลตั้งรูปปราสาทใส่คัมภีร์พระประวัติไตรยปิฎกทำการบุเรือนทอระยั้ง พระวิหารน้อยซ้ายขวา สำหรับท่ายกไว้พระ ะ

9. พุทธรูป ขุดสระน้ำปลูกพรรณไม้ทำศาลารายห้าห้อง เจดห้องเก้าห้อง เปนสิบ เจดศาลาเขียนเรื่องพระชาฎกทำร้อยห้าสิบพระชาติทั้งคำรายาแลฤาษีคักคนไว้ เปนทานทำกำแพงแก้วล้อมรอบนอก มีประตูมับระดับกระเบื้องถวยสี่ประตู มีรูปอสูรประจำประตูละคู่ มีประตูมับระดับกระเบื้องเคลือบ กำประตูทั้งประตูกำแพงคั่นสอง เปนสิบ เบ็ดประตูมีรูปสัตว์

10. ประตูละคู่ เปนรูปสัตว์ผู้สิบสองตัว แล้วทำคิกแลกฐีสงฆ์หลังละสองห้องสามห้อง สี่ห้องห้าห้องหกห้องเจดห้อง ฝากระดานพื้นกระดานมุขกระเบื้อง เปนกฐีร้อยสี่สิบ เก้าทำหอฉัน หอสดมภ์ศาลาคัมภีร์คากฟ้าสระน้ำทำกำแพงล้อมกฐีอิ้วกวงหนึ่ง แลริมฝั่งน้ำนั้นมีศาลาสามหน้า คั่นสะพานพระสงฆ์สร้างน้ำทำเวจกฐีสี่หลังแลในพระอุโบสถพระวิหารพระระเบียง

11. นั้นเชิญพระพุทธรูปนิมิตอันหล่อด้วยทองเหลืองทองสำฤท ขำรุดปรักหักพังอยู่ณะเมืองพระพิศณุโลก เมืองสวรรคโลก เมืองสุโขทัย เมืองลพบุรี เมืองกรุงเก่า วัดศาลาสีหน้า ใหญ่น้อย หันสองร้อยสี่สิบแปดพระองค์ลงมา ให้ช่างหล่อต่อพระสอพระเศียรพระหัตถ์พระบาทแปลงพระภักตร์ พระองค์ให้งามแล้ว พระพุทธรูปพระประธานวัดศาลาสีหน้า นำดักห้าศอก

12. คีบสีนี้้ว เข็ญมาบฏะปติสังขรณเสรจแล้วประดิษถานเปนพระประธานในพระอุโบสถ บันจพระบรมธาตุถวายนามว่าพระพุททเทวะปติมากร แลหนังสือโบสถเขียนเรื่องทศชาติพระมาน ท้าวมหาชฌนแลเทพชุมนุมพระพุทธรูปยืนสูงผู้สิบสอง ทรงพระนามว่าพระโลกนาถศาสดาจารย์ ปรั๊กหักพังเข็ญมาแต่วัดศรีสรรเพชญกรุงเก่า ปติสังขรณเสรจแล้วเข็ญประดิษถาน ะ

13. ในพระวิหารทิศตะวันตกนอกหลังบันจพระบรมธาตุด้วย หนังสือพระโยคาวจร พิจารณาอาศกสิบแลอุประมาณาสิบพระพุทธรูปวัดเขานินเมืองสวรรคโลกหล่อด้วยนากนำดักสามศอก คีบหาพระกรมิได้ เข็ญลงมาบฏะปติสังขรณด้วยนากเสรจแล้วประดิษถานไว้เปนพระประธานใน พระวิหารทิศตะวันตกบันจพระบรมธาตุ ถวายนามว่าพระเจ้าตรัสในควงไม้พระมหาโพธิ์มีต้น พระมหาโพธิ์ด้วย

14. แลหนังสือเขียนเรื่องมารพะจล พระพุทธรูปนำดักสี่ศอกห้านิ้ว เข็ญมาแต่กรุงเก่า ปติสังขรณเสรจแล้วประดิษถานไว้ในพระวิหารทิศใต้ ถวายนามว่า พระพุทธีเจ้าเทศนาพระ ธรรมจักรมีพระปัญจะวัคคิทั้งห้านั่งพังพระธรรมเทศนาด้วย แลหนังสือเขียนเรื่องเทศนาพระธรรม จักรแลเทศนาควดิงษ์พระพุทธรูปนำดักสามศอกคืบสิบนิ้ว เข็ญมาแต่ลพบุรีปติสังขรณเสรจแล้วประดิษถาน

15. ไว้ในพระวิหารทิศตะวันตกบันจพระบรมธาตุ ถวายนามว่าพระนาคปรก มี พญานาคแผงฤทธิ์เล็กพังพานมีต้นจิกด้วย แลหนังสือเขียนเรื่องพระ เกษธาตุ พระพุทธรูปหล่อใหม่ สูงแปดศอกคืบห้านิ้วประดิษถานไว้ในพระวิหารทิศเหนือ บันจพระบรมธาตุ ถวายนามว่าพระป่า เลโดยมีข้างถวายนคนทีน้ำ มีวานรถวายนรวงผึ้ง แลหนังสือเขียนไตรย์ภูมิเขาพระสุเมรุราช

16. แลเขาสัตตะพันทวิปีใหญ่ทั้งสี่แลเขาพระทิมพานดอะในคาศสระแลปัญจะมัทานที่ พระพุทธรูปในพระอุโบสถอารามแก่นำดักสี่ศอก เข็ญเข้าประดิษถานไว้เป็นพระประธานในการบุเรียร แลจัดพระพุทธรูปใส่ในพระระเบียงขึ้นในนอกแลพระวิหารคตเปนพระพุทธรูปมาแต่หัวเมืองชำรุด ปติสังขรณขึ้นใหม่ทกร้อยแปดสิบ เก้าพระองค์พระพุทธรูปท่า

17. ค่ายอิฐปูนสำหรับอารามชำระคู่อุ้ยร้อยแปดสิบสมพระองค์ เข้ากัน เป็นพระพุทธรูป แลพระอรหรรค์แปดร้อยเจดสิบสองพระองค์ลงรักปิดทองสำเริง เหลือนั้นเข้าทูลอองทูลีพระบาท สัปรุชทายกรับไปปูนะไว้ในพระอารามอื่น แลการถาปะนาพระอารามเจดปีห้าเดือนผู้สิบแปดวัน จึงสำเริงสิ้นพระราชทรัพย์แต่ที่จำได้คิดค่าดินถมอิฐปูนสักขอนสัก

18. ไม่นก้นเหล็กกระเบื้องหินไม้จากท่าโรงงาน ร่างร้านเรือนข้าพระเสภากระดาน กุญแจอ้อยน้ำมันยางชันคินุก ทองเหลืองทองแดงศรีผึ้งหล่อ ถ่านกระจกน้ำรักทองคำกระดาคชาตเสน เครื่องเขียนรงดินแดง พระราชทานช่างแลเลี้ยงพระสงฆ์เลี้ยงช่างแล้วช่วยคนชายสกันทกลีบทคน สมโนครัวสองร้อยผู้สิบสี่คน เป็นเงินเก้าสิบห้าซึ่งเบคคำลึง สักแขนขวาถวายเป็นข้าพระขาดไว้ใน พระอาราม

19. ตั้งหลวงพี่ทักษ์ชินศรีเจ้ากรมขุนมักคิรศธรรม ปลัดกรมควบคุมข้าพระรักษาพระ อาราม เข้ากันสิ้นพระราชทรัพย์สร้างแลช่วยคนเป็นเงินสามพันเจดร้อยแปดสิบห้าซึ่งหกคำลึง แล ทรงพระกรรฎาให้เอาแหหลายย้อมครั้งทรงพระพุทธรูปในพระวิหารทิศพระระเบียงพระวิหารคคการ ญเวียนพระมหาธาตุเจดีย์ใหญ่่น้อย สิ้นแหร้อยห้าแต่พระพุททเทวะปติมากรในพระอุโบสถ ทรงห้าศรี ทับทิมชั้นใน

20. คาคชขึ้นนอก ครั้นณะวันศุกร์เดือนห้าแรมสิบสองคำปีระภาครีนิศกให้ตั้งการฉลอง อารามธนาพระราชาคณะถานานุกรมอะธิการอันดัมฝ่ายคันณะระ วิมีศนาสุระหันรูปพร้อมกันณะพระ อุโบสถเหลาย่ายแล้วสี่โมงห้ายามตมเดจ์บรมนารถบรมพิตรพระพุทธิเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนิน พร้อมด้วยสมเดจ์พระอนุชาธิราชพระราชวงษานุวงศ์ เสนาพฤฒามาตย์ราชปโรหิตาจารย์

21. มายังพระอุโบสถทรงสมาทานพระอุโบสถศีลแล้ว หลังน้ำอุทิสเทกลงเหนือพระหัตถ์ พระพุทธรูปติมากร ถวายพระอารามตามพระบาทแก่พระสงฆ์องค์พระพุทธรูปติมากร เป็นประธานมีนาม ปรากฎ ชื่อวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาวาสมอบถวายพระวัณะรัตนพิพัฒญาธอดุลสุนธรรวนายกปิฎกะ ธรรมหาคะนิศรบรรทักชีผาคณะสังฆารามคามวาสี สถิตย์ในวัดพระเชตุพน

22. แล้วถวายแก่พระพุทธปติมากร แพรยกไครยหนึ่งบาตรเหล็ก เครื่องอัฐบริขาร พร้อมย่ามกำมะหยี่ เครื่องย่ามพร้อมพัชแพรร่วมแพรเสื่ออ่อนโอเถาโอคณะกาน้ำช้อนมุกชวดแก้ว ใส่น้ำผึ้งน้ำมันพร้าวน้ำมันยา กลักใส่เทียนตูปสิ่งละร้อยไม้เท้ารองเท้าสายสะเคียงพระสงฆ์พันหนึ่ง ก็ได้เหมือนกันทุกองค์ ครั้นจบพระบาลีที่ทรงถวาย

23. พระสงฆ์รับสาธุพร้อมกันประโคมดุริยางค์ดนตรีแตรสังข์ฆ้องกลองสนั่นไปด้วยสร้อย สำเนียงกึกก้องไกลาหลพระสงฆ์รับพระราชทาน แล้วไปสร่งน้ำครองไตรย์มาสวดพระพุทธมนต์ เผลาเย็นวันละพันรูปปรณิบัติพระสงฆ์ฉันเช้าเพนสามวันพันรูปถวายกระจากทุกองค์ ให้มีพระธรรม เทศนามอกอาณิสย์ทุกวันแล้วปรณิบัติพระสงฆ์ซึ่ง

24. สรทธาท่าดอกไม้เพลิงบูชาพระรัตนไตรย์ฉันเช้าทั้ง เจควัน เบนพระสงฆ์ทกร้อย ฐีสืบสี่รูป ถวายผ้าสบงทุกองค์ถวายบาตรเหล็กซึ่งพระสงฆ์ไม่มีครองแล้ว ถวายกระจากเสื่อร่วม รองเท้าตูปเทียนไม้เท้าด้วย แล้วให้ตั้งโรงฉ้อทานเลี้ยงสมณะชีพรามณะอนาปะชาราชฎาทังปวง แลมิไชณอุโมงโรงใหญ่ หุ่นละคอนมอญรำระบำมวงครุ่ม คุณาดีไม้ปรบโกะ ะ

25. จิวจินฉวนทกคะเมนไต่ลวดลอคบวงรำแพน นอนทอกคาบไตห่อแก้วแลมววย เผลากลางคืนประดับไปด้วยประทีปแก้ว ระย้าแก้ว โคมพวง โคมรายแลคอกไม้รุ่งสว่างไปทั้ง อาราม แล้วให้มีหนังคืนละเก้าโรงมีดอกไม้เพลิงคืนละสองร้อย ห่มระทาใหญ่แปดระทา หละ ประทัด พะเนียงคอกไม้ม้า คอกไม้กะถาง คอกไม้กลต่างต่างแลม้งกรห่อแก้ว ฉวนรำโคมเพนที่

26. ไสรมณีศบุษสโฬาริกวิเศศ เบนพระราชทรัพย์ทั้งทานคันกรรมพฤกษ์ฉลากพิกัก ค่าพระราชบุตรบุตรพระภาคิในยราชแลนางพระสนม ราชกฤษณ์ศรีศรนาวาฉลากละห้าซึ่งสี่ซึ่งสองซึ่ง เบนเงินสามร้อยสามสิบแปดซึ่ง เงินใส่หมละนาร้อยหกสิบแปดซึ่งเข้ากันทั้งทาน ห้าร้อยหกซึ่ง คิคทั้งเงินค่าผ้าทรงพระ ดอกไม้ศคบุษาเลี้ยงพระสงฆ์กระจากแลโรงฉ้อทานเครื่องไทยทาน

27. ทำเครื่องโชนโรงโชนเครื่องเล่นเบคเศรจ์ พระราชทานการมะโหระสพ แลถวาย ระย้าแก้วโคมแก้วบุษาไว้ในพระอาราม เบนเงินในการฉลองพันเก้าร้อยสามสิบซึ่งสี่คำถึง เข้ากันทั้ง สัสร้าง เบนพระราชทรัพย์ห้าพันแปดร้อยสิบเบคซึ่ง ครั้นเสร็จการฉลองพระอารามแล้วพหยหลังทรง พระกรรมวาให้อัญเชิญพระพุทธปฏิมากรทั้งสอง ซึ่งสถิตยในพระวิหารฝ่ายทักษิณทิศ ะ

28. แลทิศประจิมนั้นขึ้นไปประดิษฐานไว้ ณพระวิหารวัดพระศรีรัตนมหาธาตุให้อัญเชิญ พระพุทธปฏิมากรทั้งสองพระองค์ ซึ่งเชิญมาแต่เมืองสุโขทัยหน้าตักห้าศอกคืบกับน้ำหนึ่งเท่ากัน พระองค์หนึ่งทรงพระนามพระพุทธชินราชเข้าประดิษฐานไว้แทนที่ในพระวิหารฝ่ายทักษิณทิศ พระองค์หนึ่งทรงพระนามพระพุทธชินศรี เข้าประดิษฐานไว้แทนที่ในพระวิหารฝ่ายปัจฉิมทิศ ะ

29. คงตั้งเก่าซึ่งทรงพระราชศรัทธาบำเพ็ญพระราชกุศลทั้งนี้ ใ้พระไทยจะปรารภนา สมบัติบรมจักรจุลจักรท้าวพญาสามลราช และสมบัติอินทร์มหามิได้ตั้งพระไทยหมยมัน พระบรม โพรธิญาณในอนาคตกาลจะรื้อสัตว์ให้พ้นจากสงสารทุกข์ และการพระราชกุศลทั้งนี้ขออุทิศให้แก่เท พยเจ้าในอนันตจักรวาล แลเทพยเจ้าใน ะ

30. ฉกามาพจรแลโสฬสมหาพรหม อากาศเทวดา หฤษเทวดา ภูมเทวดา อารักษ์เทวดา แลกระษัตริราช พระราชวงษานูวงศ์เสนาพฤตามาศัยราชปโรหิตสมณชีพราหมณ์อนาประชาราษฎร ท้าวสกุลราชอาณาจักรในมณฑลทวีป จงอนุโมทนาเอาส่วนพระราชกุศลนี้ ให้เป็นบุญลากศิรสวัสดิ์ติ ขายุสม ะ ะ

ที่มา พระวิหารพระโลกนาถ วัดพระเชตุพนฯ กรุงเทพมหานคร

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ข.

จารึกการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน¹

ศุภมัสดุ พระพุทธศักราชล่วงแล้วสองพันสามร้อยเจ็ดสิบพระวษา ๗ วันเสาร์เดือน
 สิบเอ็ด แรมแปดค่ำ ปีเถาะ นักษัตรครีตีสก พระบาทสมเด็จพระบรมธรรมมฤกรมหาราชชาธิราช
 รามธิบดี บรมนารถบรมบพิตร พระพุทธเจ้าอยู่หัวผู้เป็นพระบรมราชันดศา เสด็จเสวย
 มโหศวรรยาธิปัดถวัลราชสรรดนิเวศน์ ตำรงภิภพกรุงเทพมหานครนครบวรทวาราวดีศรีอยุธยา
 มหาคิลกพนพรตพระราชธานีบุรีรมย์ อุดมราชนิเวศน์มหาสถาน เสด็จพระราชดำเนินโดยสถลมารค
 พร้อมด้วยพระบรมราชวงษานุวงศ์ และเสนาพฤมาตย์ราชบรรพลัขโดยเสด็จ หย่างขัติยราช
 ประเพณี มาทรงถวายพระภิกษิตาน ๗ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามวรมหาวิหาร พระอารามหลวง
 ทอดพระเนตรเห็นพระอุโบสถพระวิหารพระระเบียง บริเวณใหญ่น้อยและกฐิเสนาสนะทั้งปวง ซึ่งพระ
 บาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าพระบรมโอยกาธิราช ทรงสถาปนาไว้โดยประณีตแต่ก่อน ล้วงกาลกำหนด
 นานมาถึงสามสิบเจ็ดปีนั้น ชำรุดปรักหักพังเป็นอันมาก ทรงพระราชศรัทธาปฏิสังขรณ์โดยพระ
 กรมลฤฤทัย กอปรด้วยพระกศัญญกัตเวทิตรรรมสุจริต จะสนองพระเดชพระคุณให้บริบูรณ์งามดังเก่า
 และที่กฐิเสนาสนะสงฆ์นั้นทรงพระราชศรัทธาจักถาปะนา เพิ่มส่วนพระราชกุศลให้มากขึ้น จะให้ขยาย
 ที่ใหญ่ออกไปกว่าที่เดิม เพื่อจะให้พระสงฆ์จำพระวษาให้พระอารามนั้นมากขึ้นทว่าแต่ก่อน จึงมี
 พระราชโองการมาก พระบัณฑูรสุรสีหนาทคำรัสสั่งพญาศรีพิทตธัตตราชโกษาแลพญาเพชพิไชย ให้เป็น
 นายช่างอำนวยการให้พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าวงษานุวงศ์ เป็นแม่กองเร่งรัดกับเจ้า ค่างกรม
 หากกรมมิได้ อีกหลายพระองค์กระทำการปฏิสังขรณ์พระอาราม รือพระอุโบสถ เดิมชุกรากใหญ่กว้าง
 กว่าเก่า เพื่อจะให้จุพอพระสงฆ์อันมากขึ้น เอาที่ผนังเดิมเป็นเสาขึ้นในชชายผนังออกไปใหม่ถึงที่ซุ้ม
 สีม่าเดิมแลชุกรากเสารายภายนอกอีกชั้นหนึ่งถึงที่แนวกำแพงแก้วอันล้อมรอบนอกซุ้มสีม่าเท่านั้น ครั้นถึง
 ๗ วันพุธเดือนสิบ แรมสิบค่ำ ปีมะโรงนักษัตรจัตวาสก ได้รับการก่อตึกเสนาสนะ สวมคณะใหม่ต่อ

¹ห้องสมุดควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓. เลขที่ ๓๑ ก. สำเนาจารึกแผ่นศิลาว่า
 ด้วยเรื่องการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน จ.ศ. 1193.

ออกไปจากเสนาสนะเดิมฝ่ายด้านข้างทักษิณทิศ มีกำแพงแก้วล้อมรอบอีกวงหนึ่ง เป็นกุฎิติกใหญ่หน่อย กับทั้งหอสวดมนต์ แลศาลาทหกลีบเอ็ดหลัง แล้วให้รื้อที่บริเวณกุฎิฝากระคานซึ่งพระสงฆ์สถิตย์อยู่แต่เดิมล้วนชำรุดทั้งสิ้น ทรงพระกรุณาให้ก่อสร้างขึ้นใหม่เป็นตึกทั่วทั้งอาวาสหวังจะให้จิรฤทธิกาลสืบไป ในภายหน้านั้น กุฎิติกแลหอไตรหอสวดมนต์หอระยังกับทั้งโรง แลศาลาใหญ่ในคณะเดิมได้รื้อย เจ็ดสิบหกหลัง คณะใหม่ทหกลีบเจ็ดหลัง เข้ากันสองร้อยสามสิบเจ็ดหลัง แล้วทรงถวายเสนาสนะพร้อมทั้งไตรจีวรบริวารเครื่องกุฎิแก่พระองค์เจ้าพระกรมหมื่นนุชิตชิโนรส ศรีสุคตขัติยวาษา ผู้ครองพระอาราม แลพระสงฆ์ราชาคณะฐานะนุกรมมาเรียนอันดับสี่ร้อย สามสิบรูปกับเจ้าสวม เฒ่าห้องค์ อารามธนาขึ้นอยู่ตึกทุกทุกหลัง ครั้นถึง ๗ วันพฤหัสบดี เดือนห้า ขึ้นสิบเอ็ดค่ำปีมะเมีย นักษัตรฉกศก สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยขัติยราชประยูรวงษานวงษ์ และข้าทูล ลองดูดีพระบาทราชบริวารโดยเสด็จมายังลานพระอุโบสถ ได้พระฤกษ์เจ้าพนักงานประโคมแตรสังข์ ครุิยางคดนตรี พระสังฆราชาคณะฐานานุกรม ยี่สิบรูปก็จำเริญพระพุทธมนต์ ถวายไชยมงคล สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว เสด็จมาทรงวางอิฐทองอิฐเงินลงที่รากพระอุโบสถ พระวงษานวงษ์แลข้า ทูลลองดูดีพระบาททั้งปวง ก็ช่วยกันระคบก่องจนเพล เสด็จกลับเข้าไปในพระราชนิเวศน์นายค้ำนเจ้า พนักงานก็ก่อค่อไปจนถึงที่ ยกเครื่องบนสำเร็จหลังคาพระอุโบสถมุงกระเบื้องเคลือบศรีเหลืองมีเส้า ในประธานแลเสารายเฉลียงรอบทั้งสี่ค้ำน เชิงเส้าประกอบสีลงลายทั้งสิ้น พื้นพระอุโบสถทั้งสองชั้น ปูด้วยสีลาลาย กำแพงแก้วตามเสารายเฉลียงกัน ข้างนอกประดับสีลาจำหลัก เป็นรูปภาพ เรื่อง รามเกียรติ์ จาฤกอักษรเป็นโคลงบอกรูปไว้ทุกแผ่น ข้างในนั้นประดับสีลาเป็นลายแก้ว

แลเส้าประตูกำแพงแก้วชั้นเฉลียงทั้งสี่ประตูนั้น ทำด้วยสีลาลายทั้งสี่ เกษอักษณัษัณชั้นเฉลียง ซึ่งลงจากเกษนั้นทำด้วยสีลาเมืองชลบุรี บังคั้นแลพลสงฆ์ทำด้วยสีลาเป็นลวดลายต่าง ๆ บั๊กเส้าสิงโต สีลาทั้งเชิงพลสงฆ์ทั้งสองข้าง มีกำแพงแก้วชั้นชาลล้อมรอบพระอุโบสถตามแนวขั้วสีมาอีกชั้นหนึ่ง ข้างนอกประดับสีลาจำหลักลายลงเป็นต้นไม้และเครือลควาลัญญูรูปสัตว์ใหญ่น้อยหลายลาย ข้างในประดับ กระเบื้องปฐุเคลือบสีขาว ขั้วประตูกำแพงแก้วทั้งแปด แลขั้วริมทั้งแปดทิศกระทำด้วยสีลาเมืองชลบุรี ภายในขั้วมิดทองทึบทั้งสิบหกขั้ว ใบเสมาเดิมนั้นทำด้วยสีลาทำหุขประเทศ ทรงพระกรุณาให้ช่าง ปลั่งดั่งลงแล้วจำหลัก เป็นลวดลายดูวิจิตรรจนายิ่งนัก หลังใบมิดทองทึบฐานรับใบสีมานั้นจำหลักสีลา ลายเกาะสีชัง เป็นหัวกลมแล้วให้หล่อพระเจดีย์ด้วยทองเหลืองมิดทองทึบประดิษฐานไว้ เบื้องบนขั้วสีมา ทั้งแปดทิศ ให้กระทำรูปปางแปรงหล่อด้วยทองเหลืองฐานรอง ทำด้วยสีลา เขาสำเภาเมืองลพบุรี ตั้งไว้นอกขั้วประตูละคู่ แปดประตูเป็นรูปปางแปรงสิบหกรูป ที่เชิงถานกำแพงแก้วข้างนอกค่อพื้นล่าง

นั้นทำด้วยสีลาชลบุรี เป็นลูกแก้วประกอบอีกแถวหนึ่ง แลพื้นซาลาในกำแหงแก้ว เข้ามาจนถึงฐานบัค พระอุโบสถนั้นคาศด้วยสีลาฉายเกาะสีซัง ที่เชิงซุ้มสีมาทั้งแปดคั้งอ่างบัง และแทนทำด้วยสีลาเขียว จำหลักเป็นลายเขาไม้ต่าง ๆ ข้างในซุ้มประตูสีมาทั้งแปดประตูมีแท่นสีลาเขียว ตั้งอยู่สองข้าง ประตูละแท่น บนพื้นมุขพระอุโบสถชั้นเฉลียงนั้นมีแท่นสีลาฉายแผ่นใหญ่ ตั้งอยู่ตามแนวกำแหงแก้วค้ำ คันฉ่องนอกสี่แท่น ค้ำฉ่องนอกสี่แท่น เชิงผนังพระอุโบสถข้างในประกอบสีลาฉายจนถึงที่วางหน้าค่าง ผนังห้องหว่างหน้าค่าง เขียน เรื่องอังกครณิกายอัฐกถาเอกนิบาตว่าด้วยเจตตะทศพระอรหันต์สี่สิบ เอ็ด ที่แม่ลายคือ เชิงผนังนั้นจากสีลาฉายเป็นอักษรเส้นทองบอกเรื่องไว้ทุกห้อง ผนังบนหน้าค่างขึ้นไป เขียน เรื่องมหาอุมังคะชาฎกศึกษาารผนังคองสองปลาย เสา่นั้น เขียน เรื่องจาคุมหาราชิกะเทวโลกย์ เสาในผนังทั้งสิบหก เสาเขียนลายน้ำมัน เป็นแย่งดอกไม้ใบไม้ แลรูปบักษชาติหลายกรรม และฐาน พระประธานนั้นก็สถาปนากการต่อใหม่เป็นรามขึ้น ขึ้นบนประตูประดิษฐานพระพุทธรูปเทวปฏิมากร เป็นพระ ประธานในพระอุโบสถตาม เคิมขึ้นสองไว้พระอรหันต์เคิมสองพระองค์ ขึ้นสามไว้พระอรหันต์หล่อใหม่ ใหม่แปดองค์ สรีเป็นพระพุทธรูปเทวปฏิมากร พระองค์หนึ่งพระอรหันต์สี่สิบพระองค์แลตามพระนั้น เป็นลาย กุศัน บิดทองพื้นแลแววประดับกระจกแล้วประดับด้วยรูปอสรสุบรรณเทพบุตรหล่อด้วยดีบุกบิดทองนั่งพนม กรทุกชั้น แล้วมีราวเทียมเสาจำหลัก เป็นเฟืองเมล็ดค้อย่างฝรั่งบิดทอง เหล็กกราว เขียนลายลคน้ำทั้งมี จลกลหล่อด้วยทองเหลือง บิดทองศิครายเรียงตามระยะบนราวปักล้อมถานซุกกะซีโดยรอบ บนประตู พระอุโบสถนั้นข้างนอกประดับมุก เป็น เรื่องราม เกียรติ์ ข้างใน เขียนลายรดน้ำ เป็นรูปศาลิบัคประดับยศ พระราชาคณะ พระครูถานานุกรมบาเรียน ผ่านคามวาสีอริยวาสีครบตำแหน่ง แลบานหน้าค่างคั้นข้าง นอกจำหลักลาย บิดทองประดับกระจก ข้างใน เขียนลายรดน้ำ เป็นรูปดวงตราพระราชาคณะ พระครู ถานานุกรมในกรุงนอกกรุงทั้งสิ้น เข็ดหน้าประตูแลหน้าค่าง เขียนลายรดน้ำ เป็น เครื่องไม้เทศมีรูปสัตว์ ต่าง ๆ ข้างกบประตูหน้าค่างข้างใน เขียนลายน้ำมัน เป็นรูป เครื่องบูชา ข้างนอกติดฝักระเบียงเคลือบ ลายดอกไม้คกเพดานและคพานชื่อแปในประธานแลเฉลียงกับทั้ง เพดานซุ้มประตูหน้าค่าง เขียน เขียน ลายน้ำมันบิดทองวิจิตรด้วยบุษผา ผลาชาติแลรูปสัตว์จุบาททวิบาทหลายอย่าง ซุ้มจรรยาประตูหน้าค่าง ทำด้วยไม้แก่นประกอบ เป็นรูปยอค้อย่างมงกุฎ บิดทองประดับกระจก เป็นลวดลายวิจิตรบรรจงยิ่งนัก

อัฐจันทร์ทั้งสี่ ซึ่งลงจากพื้นพระอุโบสถมาลง เฉลียงนั้น ทำด้วยสีลาเขียวมีลูกแก้วบังคั้นทำด้วยสีลาฉาย จำหลัก เป็นลูกฟูกมีลาย เครือจัลย์ ข้างคั้นในซุ้มนั้นประกองสีลาฉายจำหลัก เป็นลูกฟูกมีลาย เครือวัลย์ทับ ข้างคั้นซำซุ้มนั้นประกอบสีลาฉาย เป็นลายกระเบียงราวแลจำหลัก เป็นดอกไม้ใบไม้ เป็นหย่อม ๆ

เบื้องบนปลายผนังคองสองมุขหน้าค่างนั้น เขียนรูป เป็นพระจันทร์พระอาทิตย์ แลรูปพระอรหันต์รูปกุมภภัต สวรรณนาคราชทองขแลรูปอนูรนักสิทธีวิทยาธรกินร คนธรรพเทพบุตรเทาะไปมา เป็นอันมาก แล้วให้ชุด

รากมูขี้เห็ดพระวิหารทิศทั้งสามก่อผนังต่อออกมาเหมือนพระวิหารทิศตะวันออก เปลี่ยนตัวไม้เครื่อง
 บนซึ่งชำรุดมุงกระเบื้องเคลือบสีขาว ทั้งสี่พระวิหาร ซ่อมการรักรังการทอง แลการกระจกการเขียน
 ทั้งสิ้น พื้นพระวิหารทิศทั้งสี่แลเชิงผนังก็ปรับปูลิลาลายทั้งสี่หลัง อนึ่ง ผนังมุขหลักทั้งสี่พระวิหาร
 นั้น พระวิหารทิศทิศบูรพาเขียนเรื่องพระโยคาวจรพิจารณาอศุกก่ามฐานสิบแลวิปัสณาญาณสิบ
 พระวิหารทิศทักษิณเขียนเรื่องฎีกาพาหุทังแม่คบทพระวิหารทิศประจิมเขียนเรื่องพระพุทธรูปห้า
 คำบล พระวิหารทิศอุดรเขียนเรื่องเตระสะตุงค์ จากฤคสิลาลายเป็นอักษรแลโคลงบอกเรื่องไว้
 ทุกแห่งทั้งสี่หลัง รั้วประตูข้างวิหารละสองประตูที่ทางลงในระเบียงนั้นนี้มีเป็นรั้วกระจกบิตทองที่มุข
 หน้าพระวิหารทั้งสี่ทิศมีกำแพงแก้วประดับกระเบื้องเคลือบสีขาว แลเสามาตรังตั้งสิงโตสิลาทั้งสอง
 ข้าง คั่นอัฒจันทร์ทำด้วยสิลาเมืองชลบุรีมีเสาสังโตสิลาปักกัน เชิงทางสงฆ์ ที่ตั้งอ่างน้ำสิลาข้าง
 อัฒจันทร์ละคู่ทั้งสี่พระวิหารเป็นอ่างสิลาแปดอ่าง ที่ประตูมุขหลังพระวิหารทิศทางจะลงไปในลาน
 พระอุโบสถนั้น พระวิหารทิศบูรพามีรั้วประตูอย่างโบลนทวารทำด้วยสิลาสูงห้าวา พระวิหารทั้ง
 สามมีเสาสิลาสี่ฐานต่างกันอยู่ช่องละวิหารติดกึ่งทองเหลืองแขวนโคมบูชาพระทุกทุกเสา และมีแท่น
 สิลาแผ่นใหญ่แลรูปจีน รูปช้าง ม้า โค กระบือ ทำด้วยสิลาตั้งไว้หน้าประตูพระวิหารทิศทั้งสี่
 เป็นอันมาก แลพระระเบียงชั้นในก่อผนังสูงชันกว่าเก่าอีกสองสอก ผนังข้างในก่อเป็นริ้วสายบัว
 หว่างริ้วติดกระเบื้องปฐุเคลือบสีเขียว แม้ลายเบื้องดำประดับกระเบื้องปฐุเคลือบสีขาวทั้งสิ้น ให้หรือ
 เฉลียงพระภายนอกทั้งแปดแห่งซึ่งชำรุดนั้นเสีย ต่อเฉลียงเข้าไปพวยในสนเสารายรอบทั้งสี่ด้าน
 หลังคามุงกระเบื้องเคลือบสีเขียวทั้งประธานแลเฉลียงพื้นในองค์ปูลิลาเขียวชนขนาดน้อย พื้นเฉลียง
 ปูลิลาเขียวแผ่นใหญ่ทั้งสิ้น รั้วที่ช่องกบกระทำด้วยไม้แก่น จำหลักเป็นลายดอกไม้ใบไม้บิตทอง ส่อง
 ขนาดตรงช่องกบประตูลงมาในลานใหญ่รอบพระอุโบสถมีรูปปั้นคันยืนอาวุธต่างต่างทำด้วยสิลาเขียว
 สูงสามสอกมีถาดสิลารอง ตั้งอยู่สองข้างประตูละคู่แปดประตู เปรูปปั้นคันสิบทกรูปบนคอสองเฉลียง
 พระระเบียงโคยรอบเขียนเมืองขึ้นสามร้อยเจ็ดสิบลี่เมือง แลเสาพระระเบียงที่หว่างผนังริ้วสายบัว
 นั้นคิดแผ่นสิลาเขาสัหมิตรเมืองฉบุรี จากฤคอักษรเป็นเพลงยาวกลบททำสิบอย่างคณะฉันทวรรณฤค
 ทำสิบหย่างรอบทั้งสี่ด้าน เป็นกลเพลงกลฉันทร้อยบท ถานซุกะชีพระพุทธรูปในพระระเบียงนั้นประกอบ
 สิลาลายปรับเป็นลายสอง บนถานปูลิลาเป็นลายกระเบื้องริ้ว ผนังหลังพระพุทธรูปเขียนเรือนแก้ว
 ที่หว่างเขียนเป็นฉากแลชวคักดอกไม้ เบื้องบนในระหว่างเรือนแก้วเขียนลายแย่งพื้นขาว ผนัง
 ริ้วสายบัวนั้นเขียนลายเครือวัลย์พื้นขาว ผนังที่มุขพระระเบียงทั้งสี่มุม เขียนเรื่องนิทานนทุก
 ปการะนัม ที่ช่องประตูจะออกมาซาลาหว่างพระระเบียงทั้งแปดแห่งนั้นเป็นเป็นรั้วกระจกบิตทองทุก
 รั้ว รั้ว และพระระเบียงลายนอกมุงกระเบื้องเคลือบสีขาวแม้ลายเบื้องดำประดับกระเบื้องปฐุเคลือบ

สีเหลืองพื้นปูลีลาเมืองสุโขทัย ถานซุกกะซีพระพุทธรูปประกอบลีลาลายเป็นลายงาม หน้าหลังพระ
 พุทธรูปเขียนลายประแจจีนพื้นม่วง คอสองบนผนังรื้อนั้น เขียนรูปที่ขาคาคิด่างต่างบินเล่นเมฆ
 หน้าทับที่มุมทั้งแปด เขียนเรื่องนิทานปิศาจปการะนัม บานประตูทั้งแปดนั้นเขียนลายล่นน้ำเป็นรูปอสูร
 มีมารแบก หลังบัวเขียนเป็นม่านแหวกมีโต๊ะตั้งเครื่องบูชาแลมีแผ่นลีลาเขาสำพนิมิตรติดผนังริม
 ประตูข้างใน จ่าฤกษ์อักษรเป็นคณะฉันทมาศราพฤติแปดหย่าง แลโคลงกลต่างต่าง ประตูละสอง
 แผ่นแปดประตูเป็นลีลาสิบหกแผ่น นอกประตูพระระเบียงลายนอกทั้งรูปสิงโตจีนทำด้วยลีลาเขียว
 สูงสามศอกคืบมีถานลีลากรอง ยืนอยู่สองข้างประตูคู่แปดประตูเป็นสิบหกรูป ในศาลาหว่างพระ
 ระเบียงสองชั้นทั้งแปดแห่งตั้งเรือนประทีปยอกหย่างจีนหกชั้นทำด้วยลีลาเขียวมีรูปจีนเป็นมารแบก
 ด้วย ลีลาเขาสำเภารือนละแปดรูป ในระหว่างเรือนประทีปนั้นมีอ่างมังกรเคลือบตั้งบนเสา
 ลีลาปลุกต้นศาลแลเสาลีลาตั้งโคมทุกทุกหว่างศาลาเป็นเรือนประทีปสี่สิบต้นศาลสี่สิบต้น เสาลีลา
 สิบสองเสา มีกระถางลีลาปลุกต้นไม้แลแทนลีลาตั้งอยู่ไต้ร่มไม้ด้วย พื้นชานศาลาทั้งแปดแห่งนั้นปู
 ลีลาเมืองชลบุรีทั้งสิ้น อนึ่งพระมหาธาตุในถานใหญ่รอบพระอุโบสถทั้งสี่มุมซำรุก ก็ทรงปฏิสังขรณ์
 ให้อู่เสริมสูงขึ้นกว่าเก่าสามศอกประกอบลีลาลายลวดปิดทองทั้งองค์จนถึงถาน เขียง แลถานเขียง
 นั้นประกอบลีลาเขาสำเภาจ่าหลักเป็นลายดอกไม้คก ภาพเทพยดาอินในซุ้ม ภาพเทพยดาอินใน
 ซุ้มแลมารแบกหล่อด้วยดีบุกปิดทองประดับกระจก ที่ริมถนพระมหาธาตุทั้งสี่องค์มีแท่นหมู่ทำด้วยลีลา
 เขียวทั้งสี่แห่ง พื้นศาลาใหญ่แต่ประตูกำแหงแก้วแนวซุ้มสี่มาจนถึงพระระเบียงชั้นในล้วนค้ำด้วยลีลา
 แดงเลี้ยงโยแผ่นใหญ่ อนึ่งถานพระพุทธรูปในพระวิหารทิศแลพระระเบียงทั้งสองชั้นนั้น ทรงพระ
 กรุณาให้ช่างปั้นเป็นลายกุดันปิดทองพื้นแล แววประดับกระจกทั้งสิ้น เพดานพระวิหารทิศแลพระ
 ระเบียงทั้งสองชั้นล้วนพื้นแดงปิดทองลายแบนเป็นคาวล้อมเดือนแลดอกไม้คกทุกทุกหลัง พายนอก
 พระระเบียงลายนอกออกมาให้ถาปนาพระเจดีย์ชั้นใหม่สูงสามวาสองศอกเจ็ดสิบเอ็ดองค์ ล้อมรอบ
 พระระเบียงและพระวิหารทิศทั้งสี่ประดับด้วยกระเบื้องถ้วย กระเบื้องพิมเคลือบทุกทุกองค์ประกอบ
 ลีลาเขียวตามเชิงถานด้วย แลพระเจดีย์เดิมหมู่ละห้าองค์ ที่มุมใหญ่ระหว่างพระวิหารคดทั้งสี่นั้น
 ก็ทรงปฏิสังขรณ์ใหม่ประดับกระเบื้องถ้วยกระเบื้องพิมเคลือบทั้งสี่สิบองค์ มีกำแหงแก้วตุกระเบื้อง
 ปูเคลือบสีเขียวล้อมบนถานทักษิณด้วย อนึ่ง พระมหาเจดีย์ศรีสรรเพชญ์ธาตุพระองค์เดิมนั้นซำรุก
 ก็ทรงปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ประดับกระเบื้องถ้วยกระเบื้องพิมเคลือบเป็นลวดลายต่าง ๆ แล้วทรงถาปนา
 พระมหาเจดีย์ใหญ่สูงเสมอกันขึ้นใหม่อีกสองพระองค์เป็นสามพระองค์ทั้งเดิม จึงรื้อพระระเบียง
 เดิมก่อใหม่ขยายออกล้อมพระเจดีย์ทั้งสามองค์สามค้ำัน ค้ำันตะวันออกมีกำแหงแก้วไว้ประตูสี่ประตู
 กระทำเป็นซุ้มฝรั่งประดับกระเบื้องถ้วยเป็นมาลากรรมลดากรรมวิจิตรต่างหาก บานประตูทั้งสี่นั้น

ข้างนอก เขียนลายน้ำมัน เป็นลาย เกราะมีดอกไม้รายทับหลังบาน เขียน เป็นฉัตรแลกระดากดอกไม้นุชา มีรูปขุนนางจีนกระทำด้วยสีลาเขียนสูงสี่คืบมีถาดสีลารองอันอยู่สองข้างประดุจคู่ท่งสี่ประดู เป็นแปดรูป แลกำแพงแก้วขุนประคัมกระ เบื้องปรุเคลือบสีขาวที่เสามุมทั้งสองข้างตั้งรูปจีนทำด้วยสีลาเขียนแทน เม็ดทั้งสองรูป มีศาลาเจดียงรอบอยู่ตามระหว่างแนวกำแพงแก้วสองล้งลคพื้น เป็นสองชั้นท่งสี่คืบมุงกระ เบื้อง เคลือบสีเหลือง เพดานแลตพานพื้นค้ำมิดทองคีนุกลายแบบ เป็นดาว เดือนคาศพื้นด้วยสีลาเขาสำเภามีกำแพงแก้ว กระ เบื้องปรุเคลือบสีเขียวตามมุมเจดียงท่งสี่มุม บนคอสองแลปลายผนังใหญ่ให้ประธาน เขียน เรื่องจากฤกนิทานหลังละสิบสองหลัง เป็นผู้สิบสี่ชากุท พื้นผนังใหญ่หลังใหญ่หลัง เหนือเขียนแผนสี่คาศษียอดเดียวแลแผนซัลฤกะด้วยคอสอง เจดียง เขียนแผนนวดจากฤกคำรายาวัณโรค ในแผ่นสีลาลายคิคตามผนังแลเสาทั่วท่งหลัง พื้นผนังใหญ่หลังได้เขียนแผนกุมารแลแม่ชื้อคอสองเจดียงเขียนนวนลบองราชู จากฤกคำรายากุมารในแผ่นสีลาลายคิคตามผนัง แลเสาท่งหลังไว้เป็นทาน แลคิคสีลาจากฤกโคลงบอกความไว้ด้วย อนึ่ง บนปลายผนังแลคอสองเจดียงด้านหลังซึ่งอยู่ในลานพระมหาเจดีย์นั้น เขียนกระบวน เบื้องปลายแห่งพระกณินบก พื้นผนัง เบื้องค้ำคิคแผ่นสีลาลายจากฤกฉันทกฤษณาสอนน้องพาลีสอนน้องอัญญาพานร แลอธิโทโทธิบาทกับสิลิตมณฑิตพระร่วงทั่วท่งสองหลังไว้เป็นทานแก่ผู้มีปัญญา แลพระระเบียงซึ่งล้อมสามค้ำนั้น มีเจดียงเข้าไปพวยในหลังคามุงกระ เบื้อง เคลือบสีเหลือง เพดานแลตพานพื้นแดงมิดทองลายแบบเป็นลายแย้ง ประดิษฐานพระพุทธรูปยืนร้อยสามสิบห้าพระองค์ ซึ่งอัญเชิญย้ายมาแต่เจดียงพระท่งแปดท่งที่ชำรุดหรือเสียหายนั้น ให้ก่อถาดเป็นบัวกลุ่มลงรักมิดทองประดับกระจกไว้ พระเจ้าถาดละพระองค์เป็นระยะ เรียงกันไป ผนังตรงหลังพระ เขียน เป็น เรือนแก้วที่ระหว่าง เขียน เป็นดอกไม้มัดค เบื้องบน เป็นลาย เฟืองถาดทุกซี่ เบื้องค้ำแลพื้นระเบียงท่งสองชั้นก็คาศด้วยสีลาลายท่งสิ้น บนคอสองนั้น เขียนกระบวน เบื้องต้นแห่งพระกณินบกท่งสองชั้น แลให้คิคแผ่นสีลาลายจากฤกคำรายาโสดวิเศษต่างต่างตาม เสาในประธานตัวทุก เสาไว้เป็นทาน แลที่พื้นลานรอบพระมหาเจดีย์ทั้งสามนั้น ก็ปูด้วยสีลาแดงแผ่นใหญ่เต็มลาน มีเตียงแลแท่นหมูทำด้วยสีลาเขียว ตั้งไว้ในระหว่างลาน และมีราวเดียวเสาทำด้วยสีลาปักไว้หลังพระเจดีย์ทั้งสามแห่ง แลจากฤกโคลงลงแผ่นสีลาตรงผนังพระระเบียงบอกความไว้ด้วย อนึ่ง แต่บันคาพระพุทธรูปในพระอุโบสถแลพระวิหารทิศพระวิหารคด พระระเบียงท่งสองชั้น แลพระระเบียงล้อมพระมหาเจดีย์ มีพระพุทธรูปเทวปฏิมากรเป็นอาทิ นั้น ก็ทรงพระราชศรัทธาให้ประภูลังขร ลงรักมิดทองใหม่สิ้นทุกพระองค์แลศาลารายรอบถาดพระอารามตามแนวกำแพงคั้นแก้วท่งชั้นในชั้นนอก เคมีไม่มีเจดียงก่อนหัง เป็นช่องกุฎ ท้งรอบล้วนแต่ชำรุดให้รื้อก่อใหม่มีเจดียงรอบลคพื้น เป็นสองชั้นสามค้ำน ท้งสิบหกศาลากระ เบื้องมุงหลังคา แลเพดานตพานแลกำแพงแก้วกระ เบื้องกรูเคลือบตามมุม

เฉลียงทั้งสี่ แลสลิลาคาศพื้นเหมือนศาลาหน้าพระมหาเจดีย์ บนคอสองทั้งสองชั้น เขียนเรื่อง
นิมิตชาฎกทำรอยทำสิบพระชาติจุจเคิม แต่ความพิศฎารกว่าเก่า แล้วคิดแผ่นสลิลาจากบอก
เรื่องไว้ทุกชาฎก แลผนังเฉลียงด้านหลังเขียนรูปสัตว์หิมพาน แลก่อนแท่นก่อเขาคันรูปฤาษีคัตคน
หล่อด้วยสังกะสีผสมดินบุกลาละ 5 รูปบ้าง 4 รูปบ้าง จากฤคโคงสุภาพลงแผ่นสลิลาบอกทำ
บอกลม แลขนานนามคิดผนังประจำรูปไว้ทุกกรรูป มีทั้งรูปมนุษย์นานาชาติหล่อด้วยสังกะสีคัตคน
ตั้งไว้ ณ ผนังด้านหลังตรงเฉลียงทั้งสองข้างศาลาสองรูป จากฤคโคงบาทฤคชรลงแผ่นสลิลา
ตรงผนังประจำรูปบอกชื่อบอกชาติคิตคานานาเทศประเทศราชศรีเป็นรูปคาศสิบสองรูป รูปานา
ภาษาสามสิบสองรูปแล้วตั้งแท่นสลิลาเขี้ยวสัณฐานหลายอย่างต่างต่างกันทุกศาลาคิดแผ่นสลิลาลายจาก
คำรายาประจำเราในประธาน แลเราเฉลียงด้านหลังทั้งสิบหกหลังไว้เพนทาน อนึ่ง พระวิหารคด
ทั้งสี่นั้นชำรุด ก็ให้ปฏิสังขรณ์งกระเบื้องเคลือบสีเหลืองสิ้น ให้เจาะปลายผนังเป็นช่องให้สว่าง
ใส่กระเบื้องปูข้างประตูคานยาวในคณันหลังละสี่ประตูตั้งรูปสิงโตจีนทำด้วยสลิลาเมืองชลบุรีสองข้าง
ประตูละคู่ สิบหกประตูเป็นสิงโตสามสิบสองรูป หน้ามุขนอกผนังทั้งสองข้างคาศพื้นด้วยสลิลาเมือง
สุโขทัยกำแหงแก้วมุขประดับด้วยกระเบื้องปูเคลือบสีเขี้ยวเรา เม็ดแลฉฉันทรกระทำอย่างพระวิหาร
ทิศ แลกำแหงแก้วสกัดกลางพระอารามสองข้างพระระเบียงล้อมพระมหาเจดีย์นั้นก็ให้รื้อก่อใหม่เป็น
สัณฐานเขื่อนฝรั่ง ประตูสกัดทั้งสองนั้นเคิมเป็นทรายทรงยอดชำรุด รื้อก่อแปลงเป็นทรงฝรั่งประดับ
กระเบื้องด้วย เป็นลวดลายวิจิตรต่างต่าง บานประตูข้างหน้าเขียนลายน้ำมัน เป็นรูปขัณฑ์นาลิกกาฝรั่ง
สามชั้น หลังบานเขียนเป็นลายไม้มีดอกไม้คกรายทับ แลมีรูปฝรั่งทำด้วยสลิลาเขี้ยวสูงแปดศอกมีถาด
สลิลารอง ยืนอยู่สองข้างประตูข้างนอกคู่หนึ่ง ข้างในคู่หนึ่งเป็นประตูละสี่รูป ทั้งสองประตูเป็นรูป
ฝรั่งแปดรูป อนึ่ง ที่หอไตรเคิมนั้นเป็นเครื่องไม้พื้นแลหลังคาศชำรุด ทรงพระกรุณาให้รื้อก่อใหม่
เป็นประสาทจตุรมุขยอดเป็นทรงมงกุฎ ประดับกระเบื้องด้วยกระเบื้องพิชเคลือบ เป็นลวดลายควรจะ
พิศวง เพดานแลคานเขียนลาย บิดทองเป็นลายเมืองจีน ผนังสัณฐานเป็นแปดเหลี่ยม ภายใน
เขียนเรื่องสังคยานาเก้าครั้ง เขิงผนังประกอบสลิลาลาย ในท่ามกลางตั้งคู่เป็นปราสาทจตุรมุข
ของเคิมฝาแลบานเขียนลายรดน้ำชำรุด ทรงพระกรุณาให้ทำใหม่ จำหลักลายประดับกระจกบิดทอง
แล้วให้คิตสลิลาตรงผนังจากฤคโคงบอกความไว้ด้วย รั้วประตูหน้าค่านั้นเป็นทรงคูหามียอดบิดทอง
ประดับกระจก เข็ดหน้าแลบานเขียนลายบิดทองรดน้ำเป็นรูปเทพาคามีมารแบก หน้ามุขนอกผนัง
ทั้งสี่ด้านละสองห้อง มีผนังข้างแลหน้าค่านี้อ่างหนึ่ง ห้องสกัดออกไปนั้น มีเสาแลกำแหงแก้วปู
กระเบื้องปูเคลือบสีขาว มีฉฉันทรลงไปชั้นลคทั้งสี่ด้าน บนชาสิงขตั้งรูปจีนกระเบื้องด้วยยืนอยู่
สองข้างทั้งสี่ฉฉันทรเป็นแปดรูป แลชั้นลคนั้นล้อมรอบปราสาทจตุรมุขที่ย่อมุมทั้งสี่ก็ย่อเป็นไม้สิบสอง

มีกำแพงแก้วตุกระ เบื้องประตูเคลือบสีขาวล้อมชั้นลดทั้งรอบ แลเสากำแพงแก้วมีรูปสิงห์โตสีลา
ตั้งอยู่บนปลายเสาทุกทุกเสานั้น หายในปราสาทแลหน้ามุขทั้งสี่แลชั้นลดล้วนค้ำด้วยสีลาลายทั้งสิ้น
บนชั้นลดตั้งกระถางมังกรเคลือบปลุกต้นไม้รายเรียงไปโดยรอบมีฉัตรฝรั่งลงไปชั้นชานาทั้งสี่ด้าน
ปักเสาสีงโตสีลาตามมุมฉัตรละสองเสา แลฉัตรทั้งสองขึ้นล้วนค้ำด้วยสีลาลาย ชั้นชานา
นั้นล้อมรอบเป็นแปดเหลี่ยมปูพื้นด้วยสีลาเขียวแผ่นใหญ่มีศาลาเฉลียงรอบในทิศใหญ่ทั้งสี่ทิศ หลังคามุง
กระเบื้องเคลือบสีขาว เพดานแลคานพั้นแดงปิดทองลายแบบ เป็นลายแย่ง หน้าในประธานเขียน
เรื่องคันธารม เกียรติทั้งสี่หลัง บนคอสองเฉลียงหลังทิศบูรพ์เขียนเรื่องนารายสิบปาง หลังทิศทักษิณ
เขียนเรื่องกลสตรีทำนิตาน หลังทิศประจิมเขียนเรื่องสิบสองเหลี่ยมสิบสองเรื่อง หลังทิศอุดรเขียน
เรื่องมหาสงครามค์ แลเรื่องรามัญหุงเข้าพิชัย ศักดิ์สัจจากฤกษ์โคลงบอกความไว้ที่สี่หลัง บนคอสอง
เฉลียงหลังทิศบูรพ์เขียนเรื่องนารายสิบปาง หลังทิศทักษิณเขียนเรื่องกลสตรีสิบทำนิตาน หลังทิศ
ประจิมเขียนเรื่องสิบสองเหลี่ยม แลเชิงผนังนั้นเขียนเป็นลายสีลา ทั้งสิ้นมีกำแพงแก้วตุกระ เบื้อง
ประตูเคลือบสีขาวตาม เฉลียงด้านสกัดมุมทั้งสองข้าง พื้นในประธานแลเฉลียงรอบค้ำด้วยสีลาเขียวแผ่น

ผนังแลประตูสกัดที่มุมศาลาละสองประตู บานประตูเขียนเป็นลายไม้มีอกไม้รายทับและ
เฉลียงภายนอกด้านหลังนั้นมีกำแพงแก้วตุกระ เบื้องประตูเคลือบสีขาว เสาเม็ดแลฉัตรกระทำคัจ
พระวิหารคด หลังผนังติดแผ่นสีลาลายจากฤกษ์สุภาษิตเหมือนกันสิ้นทั้งสี่หลัง ผนังที่ชานาภายใน
เหลี่ยมข้างอนุทิศทั้งสี่นั้นมีแผ่นสีลาลายแผ่นใหญ่ได้ค้นจำปาแลตั้งอ่างสีลาไว้ที่ย่อมมุขทั้งสี่ทิศ เป็นแท่นแล
อ่างตั้งละสี่มีกำแพงบัวอวดสกัดถึงศาลาทั้งสองหลัง บักเสาสีงโตสีลากันกำแพงทั้งสองข้างไว้ช่อง
กลาง เป็นทางเดินเหมือนกันทั้งสี่ทิศ แลค้ำยังอวดค้ำด้วยสีลาเมืองกำพูชาติ มีเสมาเบื้องบน
ทำด้วยสีลาบรรดั่งกำแพงสระบุรี มีช่องตามประทีปปิดด้วยแผ่นทองแดงประตูทุกทุกใบเสมา มีชานาลด
ต่ำลงไปอีกชั้นหนึ่งค้ำพื้นด้วยสีลาแดงแผ่นใหญ่ มีกำแพงสกัดถึงศาลาทั้งสองข้างอีกชั้นหนึ่ง แล
กำแพงนั้นประกอบด้วยสีลาเขียวแผ่นใหญ่มีประตูรับเสายอดไว้รูปอสูร ทล่อด้วยสังกะสีผสมคิบุกสูง
สามศอกค้ำยืนกุมภระของอยู่ในช่องรับสองข้างประตูละสองรูปเหมือนกันทั้งสี่ประตูสี่ด้าน เป็นรูปอสูร
แปดรูป บานประตูเขียนลายน้ำมัน เป็นลายเครื่องผูกอาวุธ แล้วปลุกต้นไม้ใส่อ่างสีลาอยู่สองข้าง
ภายในประตูละคู่ แลบริเวณภายนอกหอไตรมีสวนเป็นแปดเหลี่ยม บักเสาสีลาโคมเหลี่ยมละเสา
เป็นเสาสีลาแปดเสา ผนัง ที่การนุเรียนเดิมเป็นพื้นกระดานมีช่องดูพื้นแลหลังค้ำว่าจูด ทรงพระ
กรุณาให้ถมพื้นปฐิฐลาดสีลาเข้าสำเภาทั้งในประธานแลหน้ามุข ที่เสามาไม้กันเดิมนี้ก่ออิฐหุ้ม เข้าบน

เหลี่ยม เชิงเสาประกอบสีลาเมืองสุโขทัย จากฤกษ์โคลงลงแผ่นสีลาตรงเราในประธานบอกความ
 ใจสองเสา แล้วก่ออาณานิสงฆ์ขึ้นทั้งสองข้างค้ำขึ้นด้วยสีลาลาย หายนอกนั้นให้ต่อเฉลียงออกไป
 ทั้งสี่ด้านมีเสารายรอบพื้น เฉลียงก็ค้ำด้วยสีลาเมืองขลบุรี หลังคามุงกระเบื้องเคลือบสีเขียวทั้งสี่
 ให้ซ่อมการรักทองบิณฑานและเพดานกับทั้งซุ้มประตู หน้าต่างด้วย บนคอสองหน้ามุขทิศตะวันตก
 เขียน กถา มุขตะวันออกเขียนแปดกถา จากฤกษ์อักษรลงแผ่นสีลาดัดเสายอกความไว้ด้วย แล
 กำแพงแก้วมุขนั้นประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสีขาว ทางที่จะลงจากหน้ามุขทั้งสองข้างให้ก่อลคขึ้น
 เป็นเกยมีอัฒจันทร์ลงรวมสามค้ำ เสาเม็ดแลธอสงฆ์กระทำเหมือนพระวิหารทิศแลมี เกี้ยวสามชั้นทำ
 ด้วยสีลาเขียวสำหรับตามประทีปบูชาตั้งไว้ ตรงหน้าอัฒจันทร์คู่อึ่งข้างด้านตะวันออกตะวันตก เป็น
 สีเขียว อนึ่ง พระวิหารน้อยทั้งสองหลังเดิมริตามแนวศาลารายล้วนชำรุด ทรงพระกรุณาให้เรือ
 ก่อใหม่รีไปตามกำแพงชั้นหลัง เป็นมุขสองชั้นมุงกระเบื้องเคลือบสีเหลือง มีหน้ามุขสองข้างเพดาน
 แลคานพื้นแดงบิณฑองลายเป็นดาวเดือน ค้ำด้วยสีลาเมืองสุโขทัย กำแพงแก้วหน้ามุขประดับด้วย
 กระเบื้องปรุเคลือบสีเหลือง เสาเม็ดแลธอสงฆ์กระทำจุพระวิหารคด ในประธานนั้นมีผนังห้วรอบซุ้ม
 ประตูหน้าต่างเป็นลายซุ้มกระจกละรักบิณฑอง เช็ดหน้าแลบาน เขียนลายรดน้ำเป็นต้นไม้ หายในนั้นไว้
 พระพุทธรูปองค์หนึ่ง หลังพระก่อเป็นที่บันจุพระพุทธรูปธรรม และมีรูปจีนขี่ม้ากระทำด้วยสีลาเขียว
 ตั้งอยู่บนแท่นสีลาทั้งสองข้างอัฒจันทร์หน้ามุขเหมือนกันทั้งสองพระวิหาร เป็นสีรูป แลที่ทอระงังเดิม
 ทรงพระกรุณาให้ประดับด้วยกระเบื้องถ้วนกำแพงแก้วล้อมประดับกระเบื้องปรุเคลือบสีเหลืองที่มุมย่อ
 เป็นไม้สิบสอง มีรูปวານรสีลาตั้งอยู่บนเสากำแพงแก้วทุกทุกเสา และมีเสาวานรสีลาปักกัน เชิงพล
 ลิงซ้ออัฒจันทร์ด้วยแล้วให้ถาปนาทอระงังขึ้นใหม่อีกทอหนึ่ง ในลานค้ำเหนือให้เป็นคู่กัน การประดับ
 ตกแต่งทั้งปวงเหมือนกันกับทอระงังเดิม อนึ่ง ที่สระเดิมอยู่ในระหว่างการบูรณกับทอใดนั้นให้ก่อ
 เขาลงหายในสระ แลตามขอบสระ เป็นหลายแห่งมีตึกหย่างฝรั่งอยู่ ๗ มังสระด้านตะวันออกตึกหนึ่ง
 เพดานแลคานพื้นแดง เขียนลายน้ำมันบิณฑอง เป็นลายเครือวัลย์หย่างหนึ่ง ผังเขียนเป็นต้างฝรั่ง
 สิบสามท้างค้ำด้วยสีลาเมืองสุโขทัย แล้วให้ก่อกำแพงแก้วเป็นรั้วสายบัวท้างรั้วตึกกระเบื้องสีเขียว
 ล้อมรอบสระแลเสามุม กำแพงแก้วนี้มีรูปวานรสีลาตั้งอยู่ปลายเสา ทั้งสี่มุมประตูสามแห่ง ก่อซุ้ม เป็น
 ทรงหลังคาตึกโรง บานประตูเขียนลายน้ำมัน เป็นรูปฝรั่งยี่นประตูละคู่ แลประตูทิศเหนือทิศใต้มีรูป
 กิเลนจีนสีลาตั้งอยู่สองข้าง แต่ประตูทิศตะวันตกนั้นตั้งแท่นสีลาเขียวลคสามลคข้างละแท่น อนึ่ง
 ด้านข้างเหนือทอใดนั้นทรงพระกรุณาให้สร้างสวนขึ้นใหม่อีกค้ำบหนึ่งปลูกพรรณไม้ วิเศษต่างต่าง
 ต่างค้ำหนึ่ง เป็นสองพรรณมังสามพรรณมัง มีตึกอย่างจีนอยู่ในสวนค้ำค้ำตะวันออกตึกหนึ่ง เพดาน
 แลคานพื้นแดง เขียนลายน้ำมันบิณฑองเป็นเครื่องคอกไม้จีน ผังเขียนเรื่องสามก๊กค้ำด้วยสีลา

เมืองสุโขทัย แล้วให้ก่อกำแพงแก้ว เป็นรั้วลาย รั้วตรูกระ เบื้องประตูเคลือบสี เหลืองล้อมรอบสวนเสาศา
 มุกกำแพงกำแพงแก้วตั้งรูป เรือปักทำด้วยศิลาทั้งสี่มุม มีประตูสามแห่งก่อหุ้ม เป็นทรงหลังคาตึกจีน
 บานประตู เขียนลายน้ำมัน เป็นรูปจีนคันยิบประตูละคู่ แลประตูทิศเหนือทิศใต้นั้นมีรูปวานรลีลาตั้งอยู่
 สองข้างประตู ทิศตะวันตกมีเขาค้างบนแท่นศิลาข้างละเขา แลที่ซึ่งขยายออกไปใหม่เหนือสวนชั้น
 ไปนั้นทรงพระกรุณาให้สถาปนาเป็นพระพุทธรูปไสยาสน์ใหญ่ขึ้นใหม่พระองค์หนึ่ง กำหนดโดยยาวแต่พระ
 บาทถึงพระรัศมีได้ เส้นหนึ่งกับสามวา แล้วก่อพระวิหารใหญ่สี่ฐาน เหมือนพระอุโบสถรวมองค์
 พระพุทธรูปเจ้า หลังคามุงกระเบื้องเคลือบสีขาบ อนึ่ง พื้นลานพระอารามลานชั้นนอกหกเขา
 สรีทั้งสองชั้น เป็นเขายี่สิบหกเขา เบื้องบนเขาแลเชิงเขานั้นให้ปลูกนานาพรรณดอกไม้ มีทั้งพระ
 เจดีย์จีนแลเสาศิลาทำด้วยศิลาข้างกระเบื้องด้วยข้างตั้งบนเขาแปลกแปลกกันทุกทุกเขา และมีรูปจีน
 แลรูปสัตว์จีนหลายอย่างล้วนทำด้วยศิลาดั่งรายเรียงตามเนินเขาแลรอบเขาทุกตำบล แต่เขาตรง
 หน้าพระวิหารทิศตะวันออกนั้นมีตึกจีนลีลาหลังหนึ่งสูงสี่สอกถานกว้างสี่สอกคืบ แลรูปคนนั่งเงยสุรา
 หล่อด้วยศิลาสูงสี่สอกมาแต่เมืองอังกฤษสองรูป เขาตรงหน้าพระวิหารทิศตะวันตกก็มีตึกจีนลีลาหลังหนึ่ง
 สูงสามสอกคืบกว้างสี่สอกแลรูปหล่อศิลาตั้งอยู่ด้วย อนึ่ง ที่พื้นลานชั้นนอกนั้นมีแท่นศิลาแผ่นใหญ่
 ใหญ่สี่ฐานต่างต่างกันรายเรียงอยู่หลายตำบล สร้างเป็นแท่นศิลาใหญ่หน่อยแปดแท่น มีทั้งทรงเหล็กยิบ
 นั่งนอนสำหรับใส่ไม้โทษอันมากกระทำร้ายในพระอารามมีถ่มเขลงลงเป็นคัน ให้ปักเสาศิลาจากทุกประเทศ
 ห้ามโดยความตรงแลค่าโคลง ลงในแผ่นศิลาดราดกับเสาวัวด้วย แล้วทรงพระกรุณาให้ปลูกพรรณ
 ไม้วิเศษต่างต่างใส่ในกระถางศิลาเรียงรายไปตามหลังพระวิหารคดทั้งสี่ แลหน้าศาลารายทุกทุก
 ศาลา แลที่ยื่นยื่นเป็นหลายแห่ง อนึ่ง ประตูกำแพงล้อมพระอารามนั้นเดิมสิบสามประตูก่อเป็น
 ทรงยอด ประดับกระเบื้องด้วยสีประตู กระเบื้องเคลือบแก้วประดับลวดนักษัตรทั้งสี่ ทรงพระกรุณา
 ให้รื้อก่อใหม่เพิ่มขึ้นอีกสามประตู เป็นสิบหกประตูก่อเป็นทรงยอดมงกุฎใหญ่สูงกว่าเก่าประดับด้วยกระ
 เบื้องด้วยเหมือนกันทุกทุกประตู เพดานพื้นคำเขียนกระยารงบิดลายเป็นลายแย่ง บานประตูเขียน
 ลายน้ำมัน เป็นลายเครือผูกอาวุธหลายอย่างข้างล่าง เป็นรูปปืนใหญ่ต่างต่างห้อยละประตูประตูละสอง
 คู่ หลังบนเขียนเป็นลายไม้ แลซึ่งรูปสุร แลรูปสัตว์หิมพานต์ที่ยื่นสองข้างภายในประตู แต่เดิม
 นั้นล้วนแต่ชำรุดให้รื้อเสีย ตั้งรูปจีนคันยิบอาวุธต่างต่าง ทำด้วยศิลาเขียนสูงแปดสอกใส่แท่น
 มีแท่น มีแท่นศิลาเป็นถานรองสองชั้น แลรูปจีนคันยิบประตูละคู่สิบหกประตู เป็นสามสิบสองรูป หาย
 นอกประตูให้ปักเสารมีคิลิลาเรียง เป็นเขื่อนล้อมประตูละยี่สิบเสาทั้งสิบหกประตู เป็นเสาศิลาสามร้อย
 ยี่สิบหก อนึ่ง ที่เสาเม็ดไม้สิบสองตามมุกกำแพงแก้วล้อมพระอารามนั้นทรงพระกรุณาให้ประดับ

เมื่อกัวยกระ เบื้องทิศเคลือบทุกทุกเม็ด แล้วปักเสาเม็ดลีลาเป็น เชื้อกันคาม เสามุมกำแหงแก้วทุก
 ทุกมุม มุมละห้าข้างแปดเสาย่างเก้าเสาย่างทั้งรอบพระอารามคิดเป็นเสาสีลาสี่สิบสี่เสา เข้ากัน
 ทั้งเสาสีลาซึ่งปักบัน เป็น เชื้อล้อมประตูเป็นสามร้อยหกสิบสี่เสา นับทั้งเสาเม็ดลีลาซึ่งปัก เป็น เชื้อ
 ประตูแล เชื้อกันคาม เสามุมกำแหงแก้วล้อม เสนาสนะสงฆ์ทั้งสองนั้นอีกร้อยสี่เสา สรีเป็นเสาสีลาสี่
 ร้อยหกสิบแปด เสาทิ้งสิ้นด้วยกันแลทำหายนอกกำแพงพระอารามทั้งสามมองนั้นก็ให้ค้ายลิลิตแดง
 เลียงโยทิ้งสิ้น แล้วปลูกพรรณพฤกษชาติต่างต่างล้วน เป็นไอศกรายเรียงเป็นระยะกันไปโดยรอบ
 หนึ่ง ที่หน้าพระอารามด้านตะวันตกริมฝั่งแม่น้ำนอกกำแพงพระนครนั้น ให้ก่อเป็นฉนวนมีความยาว
 ตลอดลงไป แต่ประตูพระนครจึงถึงสะพานลงทำน้ำ ยกพื้นเฉลียงเป็นอาสนิสงฆ์ทั้งสองข้างก่ออิฐ
 ถือปูนมีกำแพงหนักประดับกระเบื้องเคลือบสีเขียว หว่างกลางบุลีลาเป็นทางเดินแลไว้ช่องเป็นทาง
 และออกสองข้างฉนวนข้างละสองแห่ง ที่สุดฉนวนข้างบนนั้น ก่อเป็นหลังคาจตุรมุขยกเกี้ยว มีรูป
 นกยูงประดับกระเบื้องด้วยจับอยู่บนยอดค้อย่างหมาดคาประสาธน์แล้วก่อกันสูงทั้งสองข้างมีผนังรีว
 สายบัว ตรีกระเบื้องเคลือบสีเขียว แลที่ สุดฉนวนข้างล่างนั้นก็ก่อกันเป็นตรีมุขมีรูปเหยี่ยว
 ประดับกระเบื้องด้วยจับอยู่บนบ้านลมสามมุข ยกพื้นสองข้างมีกำแพงหนักคูกกัน หลังคามุงกระ
 เบื้องเคลือบสีเหลืองทิ้งสิ้น เพดานพื้นค้ำปิดทองตีบุกลายแบบเป็นลายแย่ง แลตพานั้นกระทำ
 ยกพื้นขาวทั้งสองข้าง มีหนักไม้ไผ่กระเบื้องปรุเคลือบสีเขียว ชั้นลคที่ทอดลงไปใต้น้ำกระทำเป็น
 ตพานแห แลที่ข้างเบื้องซ้ายฉนวนให้ก่อศาลาหนึ่งหลังมีเฉลียงแลผนังรอบ เบื้องบนก่อเป็นรีวสายบัว
 ตรีกระเบื้องปรุเป็นที่แจกสุบทั้งถวายพระสงฆ์เป็นนิจ ข้างเบื้องขวาฉนวนให้ก่อศาลาเฉลียงแล
 ผนังรอบอีกหลังหนึ่งคูกกัน สำหรับเป็นที่คั้นกรักถวายพระสงฆ์ภายใต้ศาลาแจกสุบทั้งถวายพระสงฆ์
 นั้นทรงพระกรุณาให้ปลูกโรงเรือใหญ่โรงหนึ่งมีผนังสามด้านสำหรับไว้เรือสงฆ์ กับตั้งเวียงกุฎีผาก
 กระดานมุงกระเบื้องสองหลัง มีตพานศาลาลงทำน้ำข้างใต้อีกแห่งหนึ่ง แล้วให้ปลูกต้นไม้รายไปตาม
 ฝั่งแม่น้ำทำน้ำทำนั้นด้วย แลการเบ็จเสร็จทั้งปวงซึ่งยังคงค้างอยู่ กับจำนวนพระราชทรัพย์ซึ่งทรง
 พระมหาบริจาคในการปฏิสังขรณ์พระอารามแลมหามหะกรรมการณ์นั้นจะมีแจ้งสืบไปในแผ่นลีลา
 จาฤก ๗ พระมหาวีหารพระพุทธไสยาสน์นั้น

เป็นบันทึก หน้าต้น 204 บัดตัดคัศอักษร 6 บันทึก

ในสมุด หน้าปลาย 194 402

สี

ในสมุดลงแผ่นลีลาเป็นบันทึกบันทึก 1 ได้บันทึกในแผ่น

61 ประทัด

ลา

ภาคผนวก ค.

พระราชกฤษฎีกาประกาศวัดพระเชตุพน

ศุภมสตุ 1201 ศุภรสังวัจนिरเฉกศกมาขมาศกาล บัญจะมคฤชภีรวีวารปริงเฉทกาล
กำหนด พระบาทสมเด็จพระบรมราชธิราชวรมหาธิบดีศรีสินทรมหาวรมจักรพรรดิราชธิบดินทรวรวรรวม
มิกมหาธิราชบรมนารถบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว เสด็จราชาภิเศกถวัลยราชเฝ้าสมบัติ ณะ
กรุงเทพรัตนโกสินทรมหินทรอะโยทธยามหาคิลกภ นพรัตนราชธานีบุรีรมย์อัฐมมหาสะฐาน เสด็จ
ออก ณ พระที่นั่งบุศบถมาลามหาอัมรินทร์วินิจฉัย พร้อมด้วยหมู่ขุนมาตยามนตรี กระจวิฑิราช
สุริยวงษทงษพฤดาไทรอาจารย์ เฝ้าเบื้องบาททงกษมาศจึงมีพระราชโองการ พระบันฑิตสุรสีหนาท
คำทริสเหนือเกล้า ทรงพระมหากรุณาโปรดเหนือเกล้าฯ สั่งว่าให้พระศรีอุริปริชาราชเสนาบดี
ศรีสาลักษณ์ ตราประกาศเป็นพระราชกฤษฎีการาชานุสาสน์ จาตุกลง ณ แผ่นศิลาประดิษฐานไว้กับ
กับเสาศิลา ณ วัดพระเชตุพนฯ พระอารามหลวงว่า บุคคลผู้ใดคือ ภิกษุ หนุม แก่ และสามเฒ่าใหญ่
น้อย ปะทวปะริยาริยพราหมณ์และชราวาสทั้งหญิงผู้ใหญ่ ผู้น้อย มีบันคาศักดิ์ ทาบันคาศักดิ์มิได้กิติ
และเดินลักเข้ามาในจังหวัดบริเวณภูมิสรฐานชะลาลานพระเจดีย์ ที่พระอุโบสถ และพระวิหารใหญ่
น้อย หายในหายนอกบัณณะศาลารายรอบขอบเขตพระอารามนี้ เพื่อประสงค์จะเที่ยวดูเที่ยวชม
และเข้ามาด้วยธุระกิจสิ่งใดสิ่งหนึ่งกิติ เข้ามาด้วยกุศลเจตนาประสงค์จะไหว้จะบูชาเจดีย์ฐานกิติ
แล้วอย่าบ้านน้ำหมาก ชากเสลสน้ำลาย ถ่ายปัสสวะ ลงในที่ชาลานพระเจดีย์ พระวิหาร เป็นต้น
เป็นที่สะอาคาศปนบริบูรณทั้งหายนอพหายใน อย่างุครากถากเปลือกเค็จใบ หักกิ่งสรรพสิ่งคันไม้ใหญ่
น้อย มีดอกและผล อย่างกระทำจลาจลแก่รูปจำหลัก บันแกะและงัดศิลากระเบื้องประดับจับต้องรูป
วาดเขียน ใหลบเลือน และสรรพสิ่งทั้งปวงซึ่งรจนาคดแต่ไว้โดยรอบจังหวัดบริเวณพระอารามนี้
ที่สุคจนถึงฉนวนท่าน้ำเป็นอันขาด ถ้าผู้ใดบังอาจมิได้ฟังพระราชกฤษฎีกา ผ่าฝืนขืนกระทำลามกอันตะ
รายและทำลายของต่างต่างดั่งกล่าวแล้วนั้น สิบหมพันหนึ่งจะหึงมีแก่ผู้นั้น โดยพระราชกฤษฎีกา
ฝ่ายพระราชชาติเป็นอะคารวะโทษของผู้กระทำผิด เป็นทริฐธรรมเวททियกรรมฝ่ายอะกุศล ให้ผล
ประจักษ์ในปัจจุบันทันตาเห็น ถ้าผู้นั้นตายทำสายขันธสิ้นชีวิตแล้ว ก็คงจะไปเกิดอะบายภูมิรังสี ที่
โคที่หนึ่งเป็นแท้ ถ้าหันอะบายภูมิแล้วจะได้มาเกิดเป็นมนุษย์ ก็เป็นมนุษย์ต่ำชาติต่ำตระกูล
จะเป็นคนชนมูล มุตคูธ และเป็นคนจัณฑาล ด้วยอำนาจอะคารวะโทษของผู้กระทำคนชั่ว เป็น
อุปะบัชชะเวทนิยกรรมฝ่ายอะกุศลให้ผลในลำดับทมิได้คละคามิได้คิต โดยกฤษฎีกาฝ่ายพระพุทธภา

ลิตตรัสบันทูลไว้ ถ้าผู้ใดเข้ามาในจังหวัดบริเวณพระอารามนี้ด้วยคารวะกิจจิตรเลื่อมใสใน พระราชพิธีการปฏิสังขรณ์ อันพิจิตรด้วยเครื่องประดับต่าง ๆ เป็นต้นว่าพระอุโบสถ ดังกล่าวแล้ว และมีได้บัวหน้าหมากขากเสลศน์น้ำลายถ่ายบัสสวาระลงในชาลาลานพระเจดีย์ เป็นต้น และมีได้ยัง สรรพสิ่งทั้งปวงให้แตกหักทำลาย เป็นอันตะรายฉิบหายเสีย ผู้นั้นจะเจริญด้วยอายุวรรณะ สุข พละ ในปัจจุบัน เหนทันตาตายแล้วจะได้ไปเกิดภพมาทจรสวรรค์เทวโลกย ด้วยอาโภคะจิตรที่คารวะพระ รัตนโคตร เลื่อมใสต่อพระพุทธเจ้าอยู่หัวจะได้สมบัติในอนาคตกาลฯ

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่มา: ห้องสมุดวิธาน จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 พระราชกฤษฎีการาชานุสาสน์
วัดพระเชตุพนฯ เลขที่ 320 จ.ศ. 1201.

ภาคผนวก ง.

รายชื่อผู้จาริกที่วัดพระเชตุพนฯ จากจดหมายเหตุ

พระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์

1. พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
2. กรมหมื่นบุษิตธิไนรส
3. กรมหมื่นไกรสรวิชิต
4. กรมหมื่นวงศาสนิท
5. กรมหมื่นอมเรนทรบดินทร
6. กรมหมื่นศรี (สุเทพ)
7. กรมหมื่นมาตยาพิทักษ์
8. กรมขุนเคชอดิศร
9. กรมหลวงภูวเนครนรินทรฤทธิ

พระภิกษุสงฆ์ (สามัญชน)

1. สมเด็จพระสังฆราช (ต่อน-วัดมหาธาตุ)
2. พระพุทธโฆษาจารย์ (ฉิม-วัดโมลีโลก)
3. พระพรหมมุนี (ถึก-วัดพระเชตุพนฯ)
4. พระเทพโมลี (กลั่น)
5. พระธรรมไตรโลก (จี-วัดประยุรวงศ์)
6. พระรัตนมุนี
7. พระมุนีนายก
8. พระอริยวงศ์ (มุนี)
9. พระสมุห์จั่น
10. พระมหาซ้าง

ขุนนาง

1. เจ้าพระยาพระคลัง (ตีศ)
2. พระยาราชมนตรี (ภู)
3. พระยาธิเบศรบดี
4. พระยาอภัยภูเวียง
5. พระยาโชฎ๊กราชเศรษฐี
6. พระยาศรีสุนทร
7. พระยาไชยวิชิต (เผือก)
8. พระยาบำเรอวิริรักษ์
9. พระยาเพชรปาดิ
10. พระยาสมบัตินิบาล
11. ขุนมหาสิทธิโวหาร
12. ทลวงอินทรเกษม
13. ทลวงชาญภูเบศ
14. ทลวงลิขิตปรีชา
15. ทลวงสุวรรณอักษร
16. พระมหามนตรี (ทรัพย์)
17. พระสุพรรณสมบัตินิบาล
18. จำจัตนภูบาล
19. จมื่นราชนาคา
20. นายขุน

รายชื่อเพิ่มเติมที่ค้นได้จากท้ายจารึกเรื่องนั้น ๆ

1. พระองค์เจ้าศิริวงศ์
2. ทลวงศรีอัสวเดช
3. พระสมบัตินิบาล
4. ขุนอนลิตถ์
5. พระเพชรภู

6. พระศรีสุริวงค์
7. พระญาณปริยัติ
8. พระศรีสุทิววงศ์
9. พระอมร โมลี
10. พระ เทพกะวี
11. นายปรีดาราช
12. นาย เกศ.

ศูนย์วิทยพัทธยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่มา "จดหมายเหตุ เรื่อง การปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ" ประชุมจารึกวัด
พระเชตุพนฯ ฉบับ หอสมุดวชิรญาณ พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2462.

ประวัติผู้เขียน

นางสาววรรรณ เงินทอง เกิดเมื่อวันที่ 3 ธันวาคม พ.ศ. 2501 ที่จังหวัด
กำแพงเพชร สำเร็จปริญญาการศึกษาบัณฑิต จาก มศว.ประสานมิตร เมื่อปีการศึกษา 2522.

ศึกษาต่อในระดับปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาสารัตถศึกษา สาขาวิชาพื้นฐานการศึกษา
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปีการศึกษา 2528 ปัจจุบันรับราชการอยู่ที่สำนักงาน
ศึกษาธิการจังหวัดนครสวรรค์ จังหวัดนครสวรรค์

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย